

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Факултет по класически и нови филологии
Катедра „Германистика и скандинавистика“

Разширен автореферат на дисертация
за придобиване на научната степен „Доктор на филологическите науки“

на тема:

ТРУДОВИ СВЕТОВЕ НА 21. ВЕК В
СЪВРЕМЕННАТА НЕМСКОЕЗИЧНА
ЛИТЕРАТУРА

Докторант: доц. д-р Мария Илиева Ендрева

София, 2022 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

I Увод	4
1. Актуалност на темата	4
2. Предмет, цел и метод	5
2.1. Предмет	5
2.2. Цел.....	10
2.3. Литературата като самостоятелна система	11
2.4. Метод: Симптоматичното четене.....	14
3. Текстов корпус	17
4. Досегашни изследвания	19
5. Подход	20
II. По-ранни наративи и визии за бъдещето на труда	22
1. Исторически наративи за труда и неговите организационни форми	22
1.1. Работата като подчиняване на тялото	23
1.2. Дисциплиниране на човечеството чрез труд	25
1.3. Трудът в либералния капитализъм на успеха	29
2. Бъдещи визии за работата	40
2.1. Джереми Рифкин: „Краят на работата“	41
2.2. Рей Курцвайл и Ювал Ноа Харари: Номо Deus и класата на излишните	42
2.3. Фредерик Лалу: Постмодерният и интегралният модел на организация на работата.....	44
2.4. Фритьоф Бергман: New Work или безкрайната работа	46
III. Аспекти на трудовите светове в дигиталното контролно общество	48
1. Работата като театър: изпразената от смисъл работа	49
1.1. Терезия Мора: „Единственият човек на континента“	50
1.2. Франк Якубчик: „В средния ешелон“	51
2. Тялото като обект на оптимизиране	54
2.1. Джон фон Дюфел: „Его“	54
2.2. Катрин Рьогла: „Ние не спим“	55
3. Работата като симулакрум в New Economy	57
3.1. Ернст-Вилхелм Хендлер: „Когато умираме“	58
3.2. Филип Шьонталер: „Корабът, който пеейки се носи по своя път“	61

3.3. Хуан С. Гузе: „Маями пънк“	62
4. Пародия на неолибералното общество на успеха	65
4.1. Марк-Уве Клинг: Трилогията на Кенгуруто.....	66
4.2. Том Цюрхер: „Мобинг Дик“	70
5. Изчезване на работата. Безработицата като екзистенциален проблем.....	73
5.1. Йоахим Целтер: „Училище за безработни“	73
5.2. Анете Пент: „Мобинг“	75
<i>IV. Екскурс: Форми на съпротива. Себереализация без работа</i>	<i>77</i>
1. Исторически опити. 19. век	78
1.1. Оскар Уайлд: „Душата на човека в социализма“	78
1.2. Пол Лафарг: „Правото на мързел“	80
1.3. Торстейн Веблен: „Теория на фините хора“	81
2. 20. век.....	83
2.1. Бъртранд Ръсел: „Похвала на безделието“	83
2.2. Андре Горц: „Пътища към рая?“.....	84
2.3. Група „Кризис“: „Манифест против работата“	86
3. 21. век.....	89
3.1. Противоположни проекти на трансхуманистичните утопии на Силициевата долина	89
3.2. Лиза М. Херцог: „Спасяване на работата“	91
3.3. Консуматорски, трудов и дигитален минимализъм.....	92
<i>V. Трансхуманизъм и работа.....</i>	<i>93</i>
1. Работата на „умните“ хора	93
1.1. Тереза Ханиг: „Оптимизаторите“	93
1.2. Бенямин Щайн: „Replay“	96
2. Пародии на трансхуманистична научна фантастика	98
2.1. Марк-Уве Клинг: „Qualityland“	98
<i>VI. Заключение.....</i>	<i>101</i>
1. Обобщение	101
2. Приноси	105
3. Перспективи за бъдещи изследвания	106
<i>Използвана литература в автореферата</i>	<i>108</i>

I УВОД

1. АКТУАЛНОСТ НА ТЕМАТА

Фокусирането върху трудовите отношения е все по-чест феномен в последните няколко години не само от страна на научната общност, но и на писателите, които се интересуват от света на труда като основен формиращ фактор в живота на съвременния човек. Този интерес се поражда от напредващата дигитализация и прехода към така наречената четвърта индустриална революция и интернет на нещата (Web 3.0), където въвеждането на автоматизирано производство и капацитетът на изкуствения интелект застрашават работните места на значителна група от хора и са предпоставка за дълбоко реструктуриране на обществения модел. Досегашната представа за работа заплашва да изчезне или да се промени до степен, че човекът ще бъде поставен пред непознати досега предизвикателства, които засягат неговата идентичност и себевъзприятие. Подобни, най-често песимистични сценарии за развитието на трудовия пазар обуславят популярността на темата в медийната среда и в литературни произведения, предимно от сегмента на научната фантастика, въпреки че реалността не предполага подобно драматизиране, тъй като човекът на съвремието не само, че не страда от липса на работа, но е претоварен от нея.

Именно претовареното трудово ежедневие на съвременния човек и неизмеримо голямото значение на работата за оценностяването на неговия живот обуславя втората причина за важността на изследването на тази тема, а именно идеята, че трудовите отношения в съвременния свят изразяват модифицирането на капитализма в нови форми, които преодоляват доста от недостатъците на експлоатацията на работника от по-ранните етапи на капиталистическото общество, но проявяват други, които се отразяват пагубно върху отделната личност. Тя най-често става жертва на концепцията на меритокрацията или обществото на успеха (Leistungsgesellschaft), където конкуренцията между индивидите играе основна роля. Героите най-често са показани в литературните произведения като хора, които вървят по трудни и нерадостни пътища, белязани от прекомерна работа, стрес и психически сривове и търсят опора в един свят, който все повече се изплъзва от контрола на човека. Изследването на тази линия в различни творби заема голяма част от цялата дисертация.

2. ПРЕДМЕТ, ЦЕЛ И МЕТОД

2.1. ПРЕДМЕТ

Предмет на изследването са фикционални светове, в които трудът заема централно място, представени в избрани произведения от съвременната немскоезична литература. Фокусът на изследването е насочен към трудовите отношения, техните организационни модели и идеологическата им основа. Самите наративи се анализират основно съдържателно, и само спорадично с оглед на естетическата форма, която приемат.

Понятието за работа, което заляга в изследването, съдържа два различни аспекта на човешката дейност: първо работата като творческа дейност, в която хората не само произвеждат необходими неща, но и реализират себе си в тази дейност и второ, работата като обществено организирана дейност, която е предпоставена от актуалните властови структури, т.е. е определена отвън и индивидите трябва да я извършват, за да осигурят биологичното и социалното си съществуване. В романите доминира първият аспект на работата, който е съпътстван от строго субективен, трудно споделим опит. Фикционалните истории изграждат емоционални светове и могат да се считат за средство за предаване на подобен опит.

Изследването на темата за работата в литературата показва еднозначно, че текстовете се позиционират по политико-идеологически критерий без изключение в левия сектор и доминират идеите, насочени срещу неолибералната икономическа система.

Основополагащо за изследването на темата за труда е уточнението, че политически мотивираното „семантично манипулиране“ (semantische Fehlsteuerung) (Luhmann 1998, 169), както Луман нарича разделението между работа и капитал, и идеологизацията на отношението помежду им, се избягва или се идентифицира с марксовия термин „грешно съзнание“ („falsches Bewusstsein“), за да останат анализите отвъд границите на идеологическото. Като теоретична основа за тълкуването на текстовете е използван конструктивизмът и по-точно системната теория. Тя осигурява критическа дистанция към властващите идеологии и политическите възгледи на авторите и поради това е сметана за подходяща за основа на подобна изключително идеологически натоварена тема. Гледната точка на системната теория прави възможно концентрирането върху описването и тълкуването на процесите, обществените структури и функции, а не върху актьорите на социалните действия.

Системната теория не се занимава директно с проблема за работата и на нея не е отредена отделна социална система, тъй като тя се счита за интегрална част от всяка функционална система, например на икономиката, политиката, медицинската система, правото, културата, религията, образованието, медии и др. Срв. (Roth 2014, 4f) В някои от тези системи става въпрос за работа, която не се извършва срещу заплащане, в други – за платена. Трудът бива разглеждан като универсален инструмент за социално включване, чрез който индивидите се интегрират към различните системи и към цялостната система на обществото.

Накратко ще бъдат представени основни тези на системната теория, която влиза в употреба за позиционирането на изследването на теоретична основа. Първо, става въпрос за две идеи при описанието на същността и функционирането на системите, които са разгледани в рамките на тази точка. Това са концепцията за автономността на системите, която прави подхода на класовата борба към феномена на работата невъзможен, и обяснението за непрекъснатия растеж на тяхната комплексност, която рефлектира в създаването на нови браншове, чийто смисъл започва да се губи. На второ място, системната теория служи за дефинирането на литературата като отделна система, която създава собствено наблюдение на света (развито в т. 2.3. на уводната част). Вторият компонент е тясно свързан с избора за анализирани на литературните произведения метод на симптоматичното четене на Алтюсер, както ще стане ясно в т. 2.3. и 2.4.

Луман различава в своята теория за обществото между функционални системи, интеракционни и организационни системи, и социални движения. Операцията в основата на всяка система, която я поддържа жива, той нарича комуникация. Чрез нея цялостната система на обществото, както и нейните подсистеми, се репродуцират. Луман разбира комуникацията като конструкция от три елемента – информация, съобщение и разбиране. Първите два са свързани с подателя, а третият с получателя. Това е ключово за правилното изграждане на операциите в системата. Ако разбирането не е положено в конкретна обща смислова рамка, тогава комуникацията се проваля и системата не може да се репродуцира по-нататък.

Комуникацията сама по себе си е процес на опростяване. С помощта на инструменти като езика и писмеността се гарантира селекция на точно определена информация от заобикалящия ни безкраен обем данни. Този избор я превръща в съобщение, което редуцира комплексността на системите и позволява на индивида да я овладее и това от своя страна прави възможно участието му в комуникацията. При селекцията според

Луман се повишава степента на диференциация, което от своя страна е предпоставка за повишаване на комплексността. С други думи, процесът на опростяване поражда нарастваща специализация и тя става причина за появата на нови системи. Това от своя страна води до нарастване на културното ниво на социалните организации, което е по-комплексно от предишните нива. „Обществото не е игра с нулев резултат. То развива комплексност с помощта на подходящи за това редукции на комплексността.“ (Luhmann 1998, 406) Степента на диференциация в различните функционални системи показва способностите и етапа на развитие на дадена култура. Този механизъм на развитие на обществото пряко рефлектира върху структурите на трудовия свят, тъй като благодарение на него възникват нови тясно специализирани професионални полета, чиято целесъобразност може да се разпознае единствено в по-широк контекст.

В понятието за комуникация Луман вгражда авторефлексивен компонент, който винаги носи със себе си памет, така че да не може да се каже, че дадената комуникация никога не е съществувала. Комуникацията в отделните подсистеми се отнася към голямата обществена система, която представлява референтната рамка за всички системи. Важно е как Луман дефинира тази обща рамка, която при неговия учител и основател на системната теория Талкот Парсънс се основава на „споделени ценности“ (shared values) или на нетематични припокривания в начина на живот и мислене „unthematische lebensweltliche Übereinstimmungen“ (Luhmann 1998, 14f). Според Луман е достатъчна „концепцията за самоописанието, която включва и случая, в който съществува базисно несъгласие и се комуникира по това.“ (Luhmann 1998, 14f). Тази част е много важна за настоящото изследване, тъй като обществото чрез механизма на самоописанието се формира само и това се случва според Луман вътре в системите, въпреки че изглежда, че е повлияно от външни сили. Критиката на обществото е опит то да бъде обгледано отвън, което е продуктивно за формирането на идентичност. Самата критика е един вид „повторно описание на описанията“ (Wiederbeschreibung von Beschreibungen) (Luhmann 1998, 15).

Обществото е самосъздаваща се система, където важи принципът, че всяка система репродуцира сама себе си и не може да бъде оформяна или контролирана отвън, например само живот може да произведе живот, само мислене мисъл, комуникиране комуникация, икономическо действие икономика и т.н. Всяка система има собствени операции, които я отличават от заобикалящите я. По тази причина тя според Луман е само оперативна затворена, но иначе е отворена за внасяне или изнасяне на комуникация. Отвън могат да проникват информации или ресурси, най-вече под

формата на „обърквания“ („Irritationen“), които представляват релевантни сигнали отвън за интеракция с оперативно затворената система. Дали тези операции за свързване с обкръжението на системата (структурни свързки) ще бъдат поети, зависи от важността им за системата. Навън всяка система изнася наблюдение и влияние.

Не индивидите сами по себе си, дори и когато са организирани в класи или общности, способстват според Луман за запазването и по-нататъшното съществуване на системите, а вътрешните им структури се репродуцират чрез осъществяващата се в тях комуникация, от която отделните индивиди не могат да се откажат. Тази свързаност на индивидите към социални конструкти се показва особено силно в аналитичната част на изследването и е фатална за героите.

В това се състои и най-важният принцип в системната теория, който се използва в изследването: организациите са самостоятелни, автопоейзисни системи, които функционират автономно. Идеологическата им изразеност следователно не може да бъде привнесена отвън, а се генерира чрез извършваните операции в рамките на системата. При Луман се наблюдава радикална дехуманизация, тъй като той никога не говори за хора, а основно за психични или съзнателни системи (Bewusstseinssysteme). Ценности, морал и т.н. той счита за конструкции, които успяват да редуцират комплексността на системите. Това помага на индивида да създаде един сравнително единен образ на своя свят, който се ограничава до собствената му „психична система“. Това, че комуникират и оперират не хора, а системи, е от изключителна важност за настоящото изследване, тъй като автопоейзисът на системата изключва личностно насочена, но също и класова намеса, респективно вина или отговорност. На тази основа интерпретациите на въпроси за несправедливостта или за моралната конституция на трудовите отношения в рамките на някаква класова борба са напълно изключени. Именно поставянето на проблема на тази основа прави старото противопоставяне между експлоататори и експлоатирани невъзможно.

Трудът заема особено място в системната теория. Луман отбелязва, че трябва да се отречат опитите на 19. век да се опише обществото като „идеология“. Въпреки това човешката дейност, която е окачествявана като работа, заема огромна част от отделните системи в съвременното диференцирано общество. Според Луман понятието за работа позволява сравнението на обществените условия, които водят до възникване, диференциране и разпространение на организационните модели. Най-големият проблем при изследването на работата е нейната терминологична неопределимост заради голямата ѝ дифузност във всички обществени системи.

В дисертацията са приведени примери за опити работата да се дефинира в рамките на системната теория от Бомес и Таке чрез отношението между функционалната система на икономиката и модерните организации. Срв. (Bommes & Taske 2001, 62). Двамата автори наблягат при описанието на влиянието на това отношение върху съществената роля на работата като инструмент за социално включване или изключване на индивидите и са на мнение, че социологията може да дефинира работата единствено чрез тези две понятия.

От разглеждането на труда като интеграционен инструмент става ясно, че той все повече ще се проваля в тази си задача, тъй като при покачващия се жизнен стандарт и напредващата дигитализация ще става все по-малко наложителен за отделния човек. Историческата ситуация на съсловно и класово деление свързва принадлежността към определена социална група с ясна социална роля, която преди е осигурявала пълна интеграция на индивида. Днес при разпадането се класово общество това не е възможно, и докато в преходния период в началото на развитието на капитализма работата играе роля на интеграционен инструмент, който гарантира и социално позициониране, то бъдещето трябва да търси механизми да преодолее неспособността ѝ да осигури цялостна интеграция на индивида при променящите се производствени отношения вследствие на дигитализацията.

От гледна точка на системната теория трудът може да бъде позициониран между функционалната система на икономиката и модерните организации, като той най-често е условие за членство в организации с нестопанска цел, които затвърждават интеграцията на индивида в обществото. Чрез членствата в организации се създават нови форми на включване, които са толкова диференцирани, че индивидите са принудени да придобиват многостранни умения и способности, за да увеличат шансовете си за интеграция във възможно повече обществени системи.

Партикуларизацията на използваните елементи и свободното им комбиниране повишават гъвкавостта, а оттам и производителността на работещия и следователно стават неотменима цел на образователната система, която се опитва да ги внедри в бъдещите работещи под формата на различни компетентности. Чрез тяхното придобиване индивидите стават видими и очакват, че ще бъдат интегрирани във възможно повече социални системи и организации. Колкото повече културни техники и професионални способности владее един човек, толкова по-търсен е както в икономиката, така и в останалите системи на обществения живот.

Важна теоретична теза, която играе основна роля в днешно време, е: възможностите за образование/оптимизиране на всеки един човек са лимитирани, но работата и нейното модифициране е безкрайна и средството на труда се крепи на тезата, че индивидите са заменими и винаги ще има такива, които да постигнат съответните стандарти. Рисковете от изключване от производствените процеси подлежат на политически регулации и стремежът към създаване на нови възможности за включване представлява основна движеща сила в политиката на благоденстващите държави.

След ситуирането на работата като част от всички социални системи и нейните функции за интеграцията на индивида се прави уточнението, че в изследването тя се приема като част от икономическата система, т.е. като професионална реализация, заплатена с пари.

2.2. ЦЕЛ

Целта на изследването е да създаде една панорама на различните фасети на литературните трудови светове на 21. век и да ги анализира с помощта на различни теоретични концепции. От широкообхватното занимание с избраните литературни творби се добива знание, което отива отвъд икономическите и социологическите теории, тъй като е обогатено с индивидуалната опитност на фикционалните герои. Показва се, че този субективен опит допълва теоретичното познание за обяснението и разобличаването на идеологически послания и осветява така наречените „слепи петна“, за които ще стане дума по-нататък.

Темите, които са в центъра на анализа на отделните романи, са: автоматизацията и дигитализацията на икономиката, изкуственият интелект, глобализацията, маркетингово естетизиране на тялото, изпразване от смисъл на труда в офисите на модерните компании, превръщането на човека в предмет, оптимизацията и въздействието на всички тях върху трудовите отношения. Фикционалните общества съдържат плашещо многообразие от типични признаци на тоталитарните общества, които се изразяват във възможностите за контрол и постоянно следене чрез натрупване на големи масиви от данни, както и биополитически практики за оптимизирането на интелекта и тялото на хората. Особено внимание се обръща на екзистенциални въпроси за себerealизацията на индивида чрез творческо занимание или изпадането в незначителност на отделния човек, имайки предвид изместването му от трудовия пазар от машини и превръщането му основно в консуматор от капиталистическата пазарна икономика.

2.3. ЛИТЕРАТУРАТА КАТО САМОСТОЯТЕЛНА СИСТЕМА

В точка 2.3. на изследването се обосновава изборът на системната теория като негова основа. При обсъждането на трудовия свят се използва знание от различни области като икономика, социология, философия, психология и др. Социологията се опитва да обясни функцията на изкуството, като не изхожда от отделни творби, а наблюдава отделните системи като изкуство, медии, развлекателна индустрия и прави изводи за ролята им върху формирането на масовия дискурс. Литературата, за разлика от нея, презентира поведенчески модели и предава на читателя съответна визия за действителността, която се имитира от човека и се репродуцира в реалния живот.

Всяка функционална система е част от обществото и наблюдава посредством своя специфичен инструментариум не само самата себе си, но и цялото общество. Това определя и обстоятелството, че обществото никога не може да бъде обгледано отвън, тъй като наблюдението винаги изхожда от някоя определена система. По този начин се назовава една важна теза на Луман, че всяка система дава своя собствена визия за обществото. Спецификите на отделните системи са важни за познанието, до което успяват да стигнат. Погледът към труда най-често се доминира от системите на икономиката и на науката (най-често социологията). В настоящото изследване се прибавя и перспективата на литературата към труда като изключително важен компонент в човешкия живот, и – логично – световите и знанието за тях на тази система ще се различават от тези на другите системи. Трябва да се подчертае, че литературните репрезентации на трудовия свят до голяма степен потвърждават социологическите наблюдения, но те отиват и отвъд тях. Както другите изкуства, литературата притежава способността да формира образ на обществото, който се различава от обичайния поглед на ежедневието и разкрива нови перспективи. Тя има потенциал да обглежда както голямата обществена рамка, така и да стигне до дълбините на личното. Благодарение на тази своя позиция между общото и индивидуалното литературният наратив може да доведе до по-усвоимо и емоционално заредено познание за съществуващите или дори за бъдещи трудови отношения чрез съпреживяване на опита на героите, а не чрез теоретичното познание на науката. По този начин изследването цели да покаже, че литературата е въздействащ инструмент за осъзнаване на редица обществени тенденции, както и за споделимостта на строго субективни преживявания.

В книгата „Изкуството на обществото“ (1995) Луман дефинира изкуството като самостоятелна система. Тя претърпява голяма промяна през вековете. Така нареченото

самосъздаване или автопоейзис настъпва едва тогава, когато изкуството се е освободило напълно от задачите, поставени му от неговите благодетели – светски или църковни –, които го използват като демонстрация на властта си. Едва при освобождаването от това подчинение от системите на политиката и религията изкуството става автореференциално, т.е. има собствени пространства като музеи, галерии и т.н. и се насочва към анонимни реципиенти.

Луман поставя творбата на границата между психичните и социалните системи и именно в тази гранична позиция той вижда спецификата на изкуството, за да се диференцира то като отделна система. Най-важното качество на изкуството е комуникирането на човешките възприятия. По тази причина функцията на изкуството следва да се търси в „създаването на наблюдаемост“ („Herstellung von Beobachtbarkeit“). Трудно е да се каже какъв проблем на обществото решава изкуството като система, което е един от критериите за обособяването на отделна система. Централното оразличаване между реалност и фикция създава възможност за самонаблюдение на обществото, което е мултиперспективно. Изкуството, особено литературата, има структурни сходства с масовите медии, тъй като дава на читателите наратив, който презентира света като представен. Изкуството може повече от това да имитира, критикува и утвърждава. То произвежда светове, с чиято помощ индивидът се превръща в наблюдател на своята реалност и на себе си. Функцията на изкуството въпреки това е трудно определима, тъй като способността да оразличава между реалност и фикционалност и да обглежда света може да се осигури и от системата на религията.

Литературоведите Плумпе и Вербер правят опит да обособят литературата като отделна система спрямо останалите изкуства. Според тях литературният текст се състои от елементи, които наблюдават собствената система или от наблюдения към външни системи. В случая на подбраните в текстовия корпус творби става въпрос и за двете релации: по-голямата част от текстовете са белязани от отношението към външни за литературата референции, но има и такива, които еднозначно целят и иманентна за системата комуникация. Към втория тип могат да се причислят пародиите на днешния трудов свят от Марк-Уве Клинг и Том Цюрхер, а към първия тип спадат всички останали.

Настоящото изследване не се интересува принципно от самостоятелността на системата „литература“, а по-скоро от нейната безспорна способност да създаде нова перспектива към външния свят и към себе си, така че области от други системи, които са несъзнателно възприемани, да бъдат критично разгледани.

Този процес се изразява в понятието за наблюдение, което в системната теория на Луман има много общи точки с понятието за „симптоматично четене“ на Луи Алтюсер. Вече беше отбелязано, че всяка система може да наблюдава не само външните системи, но и самата себе си. Ключов момент в процеса на наблюдение е, че наблюдателят не наблюдава себе си в момента на наблюдението на другите системи. Наблюдението винаги е свързано с някакво оразличаване. То може да види само това, което се показва благодарение на различието. Според вида на оразличителния си критерий системата вижда, но и не вижда определени неща. Неспособността да се види абсолютно цялата картина Луман определя като „невидими места“ или „слепи петна“. Едва при повторно наблюдение или при така нареченото „наблюдение от втори порядък“ на първия процес на наблюдение може да се отстрани сляпото петно. От своя страна наблюдението от втори порядък също е обвързано за свой водещ критерий за оразличаване и от своя страна не успява да види други елементи в момента на наблюдението. Луман отбелязва, че наблюдателят не само не може да види това, което не може да види, но и не може да види, че не го вижда. Срв. (Luhmann & Fuchs 1989, 10f) Петното при наблюдение от втори порядък се премахва при наблюдение от трети и така нататък.

Системната теория набляга на това, че няма една универсална или общовалидна гледна точка, която да служи за коректив на всички наблюдения. Дори и когато някои системи като икономическата изглежда, че са по-обхватни и по-комуникативни от други, то се оказва невярно. Това се отнася и за литературата, която не може да обгледа цялостната обществена система. Но тя успява да интегрира в текстовете си наличните в обществото отношения на наблюдение между отделните системи, за да ги равнопостави, така че да се изгради ефект, в който се показва мултицентричността на света. Срв. (Sill 2001, 174) Литературната комуникация се отличава от прагматичната комуникация на останалите системи. Нейните оразличителни критерии – иманентният на текста наблюдател и слепите петна – могат да се положат в един ред, без да трябва да се противопоставят в отделни бинарни кодове, характерно за другите системи. (Sill 2001, 176) Именно тази освободеност от собствен бинарен код освобождава литературния поглед от една водеща перспектива, която предопределя наблюдението. По тази причина Луман окачествява литературата като „програма за безчислени комуникации“ (Sill 2001, 176). Литературата представлява сама по себе си наблюдение от втори порядък, с което хвърля светлина върху невидимите места на другите функционални обществени системи. Така тя функционира като инструмент за наблюдение, с който може да се обхване цялото

общество, а не отделните му системи, и съставя фикционална контрапозиция на водещите обществени дискурси.

Подходите на Луман и Алтюсер се пресичат именно в понятието за наблюдение и в питането за нещо, което е невидимо. Именно подходът на симптоматичния прочит бива използван при анализирането на творбите в основната част на работата.

2.4. МЕТОД: СИМПТОМАТИЧНОТО ЧЕТЕНЕ

Избраните за анализ романи създават една „фикционална реалност“ (Луман), която се отнася двойко към така наречената „реална реалност“. С изключение на пародиите, текстовете са насочени към външните системи, т.е. те са, дори и не непременно реалистични в смисъла на литературната история, ориентирани към реалността, която критикуват.

Литературоведският анализ на творбите става посредством метода на Алтюсер, при който от текста се правят изводи въз основа на кодирани езикови изрази, изказвания или сюжетни единици. Изборът на този метод беше обусловен от това, че при структуралисткия подход на Алтюсер към текста става дума за разкриване на силно прикрито и метафорично завоалирано знание, което се съдържа в литературните творби и би могло да се приеме за евентуален поведенчески модел за подражание. Тезата на Алтюсер за човека като идеологическо същество по природа и за оформящото въздействие на идеологията при определяне на ролята на субекта в обществото е свързана най-тясно с основния проблем в изследването, а именно как е организиран трудът в съвременното и близкото бъдеще.

Алтюсер обогатява критиката на марксизма към капитализма с психоанализата и дава нови импулси на марксистическата школа. Именно комбинацията от марксизъм и психоанализа се смята за особено подходяща за разпознаване и излагане на властовите отношения и структури и възможността те да бъдат променени. За това говори успехът на интерпелационната теория на Алтюсер, която е централна величина при обсъждането на понятието за идеология.

Именно перспективата на структурализма се съчетава най-добре и със социологическите изследвания, които са цитирани многократно в това изследване. При Алтюсер връзката между труд, идеология и четене е много последователна. Симптоматичното четене съдържа компонент на протест, който е заложен във всички избрани текстове.

В структурализма инстанцията на автора не се приема като „субект на изказването, чиято интенция и нейното съдържание следва да бъде изследвана“ (Bogdal 1999, 22), а трябва да се гледа като „субект на изказването“ (Aussagesubjekt), който с думите на М. Фуко „едва посредством определени, исторически реконструирани, конкретни практики може да бъде конституиран като ‚субект‘, който същевременно се намира в позицията на изказващ се“ цит. по (Bogdal 1999, 22). Тази позиция на автора към текста, но също и тази на интерпретатора, е обвързана директно с интерпелационната теория. Интерпелацията (повикване) е моментът на срещата на индивида с идеологията, при която той се превръща в субект. Теорията е обсъдена подробно в точка 1.3.1. на втора глава.

Целта на симптоматичното четене не е търсене на социологически анализ за генезиса на научните изказвания, нито идеологически критично търсене на някаква нарочно скрита истина, а е в генерирането на ново познание, което е скрито в езика на текста или в събитията на историята. Срв. (Bogdal 1999, 44) В структуралистката терминология става въпрос за понятието за реалността на невидимото. Тази цел може да бъде постигната само, когато целостта на текста, както и присъствието на тази тоталност в историята не са предпоставени и авторът вече не е господар на смисъла на своето произведение.

Алтюсер дава примери как Маркс е способен да види слепите места на Адам Смит при анализа си, неща, които той смята за очевидни, но останали незабелязани за Смит. В това отношение „Капиталът“ е един вид запълване на останените от Смит празни места. Първото четене винаги установява и запълва дупките на съответното наблюдение. Но има и втори начин на четене, който обръща внимание на едновременното наличие на виждане и невидане при един и същи писател по определен проблем. Според Алтюсер проблемът не се вижда, тъй като е толкова видим, че става невидим. При този акт на четене се установяват не само празните места, но и се прави уточнението, че при виждането и невидането става въпрос за идентични неща:

Това, което класическата политическа икономия не вижда, не е това, което тя не вижда, а което вижда. Нейното невидане не се дължи на това, което ѝ убягва, а именно на това, което тя не пропуска да види. Пропускането няма нищо общо с обекта, който се наблюдава, а със самото гледане. То е пропускане да видиш, което засяга виждането. Невидането следователно е иманентно на невидането, то е форма на виждането, следователно е свързано с виждането. (Althusser & Balibar 1972, 23)

При това четене се разкриват процесите, които пораждаат нови феномени, останали невидими за теорията или идеологията в процеса на възникване. При пропускане да видиш става дума не за обект, който е бил там и не е бил видян от теорията, а за обект, който тя самата е породила в процеса на изграждане на познанието. Срв. (Althusser & Balibar

1972) Тази мисъл е от решаващо значение за настоящото изследване, тъй като динамиката на наблюдението подчертава връзката между виждане и невиждане и по този начин добре онагледява и взаимовръзката между познатото от теорията и художествената литература. Изкуството по-скоро създава нови проблемни полета, отколкото затваря стари, тъй като изхожда от това, че се касае за реакция към останалото невидимо до момента. В действителност обаче се „сменя несъзнателно теренът“ (Althusser & Balibar 1972, 27). В процеса на придобиване на познание излизат неочаквани проблеми, които изискват нови теоретични подходи.

Симптоматичното четене се дефинира като четене, в което „скритото в прочетения текст се открива и се отнася към друг текст, който – в необходимо отсъствие – е налично в първия текст“ (Althusser & Balibar 1972, 32). Тук преди всичко става дума за теоретични текстове, които присъстват „в необходимо отсъствие“ в литературните текстове. При новото четене вторият текст се съставя от празнините на първия по същия начин, както литературата се отнася към идеологическите структури на организацията на труда, като ги презентира и ги чете по различен начин от този в ежедневието, банален свят на трудовите отношения, които всеки познава от собствен опит. При симптоматичното четене литературните текстове се отнасят към постулатите на неолиберализма и се показва невидимото. Неволният отговор не засяга пазарите и оптимизирането, както би могло да се очаква, а битието на човека и неговото място в организационните модели на работата. Така изходните точки на двата „текста“ (на неолибералната доктрина и на литературната фикция) се различават една от друга, тъй като развиват от невидимото различни структуропрменящи проблематики.

Основните структури, пред които проблемът на настоящото изследване може да бъде поставен, са формите на неолибералната концепция „New Economy“, която в огромна степен определя трудовия свят през 21. век. Писателите използват неолибералните концепции и модели, дори когато техните сюжети се развиват в бъдещето. По тази причина либералната идеология на свободния пазар и на оптимизирането на работните процеси са от изключително значение за изследването. Те са видени през призмата на литературата, която предлага перспектива на знаеща инстанция и хвърля светлина върху останалото невидимо досега.

В изследването се предлага прочит на литературните текстове, който установява празните места на ежедневието перспектива към живота, потвърждава теоретичните концепции и опитва да даде отговор на въпроса за въздействията на трудовите отношения върху човешката личност и последствията върху обществото.

3. ТЕКСТОВ КОРПУС

Корпусът е съставен от седемнайсет литературни текста от тринайсет немскоезични автори. Всички текстове са публикувани в първите две десетилетия на 21. век. Подредени по годината на излизане, това са следните автори и произведения: Джон фон Дюфел („ЕГО“ 2001), Ернст-Вилхелм Хендлер („Когато умираме“, 2002), Катрин Рьогла („Ние не спим“, 2004), Йоахим Целтер („Училище за безработни“, 2006), Анете Пент („Мобинг“, 2007), Терезия Мора („Единственият човек на континента“, 2009), Марк-Уве Клинг („Трилогия на кенгуруто“, 2009-2014 и „QualityLand“, „QualityLand 2.0“, 2017, 2020), Бенямин Щайн („Риплей“, 2012), Филип Шьонталер („Корабът, който се движи по пътя си“, 2013), Франк Якубчик („В средния ешелон“, 2016), Тереза Ханиг („Оптимизаторите“, 2017), Хуан Гузе („Маями пънк“, 2017), Том Цюрхер („Мобинг Дик“, 2019).

Тези произведения са предимно бедна на сюжетно действие проза със силна тенденция към психологизиране в описанието на феномени като кариерно развитие, уволнение, безработица или самооптимизиране. Като жанрове става въпрос предимно за романи с уклон към дистопичност или научна фантастика. В тях техническият прогрес е критично видян предимно като мрачен образ на сегашното и бъдещото, белязан от незначителността на отделния човек, чиято работа е поета от машини. Никой от анализираните романи не може да бъде окачествен като класическа дистопия. Това води до предположението, че целта им е не само да се скицира дистопично предупреждение, а да се насочи вниманието върху вече установени тенденции, които се приемат за проблематични едва тогава, когато вече доминират в обществото.

Разгледаните текстове описват комплексни трудови светове, които са определящи за сюжета им. Най-важният критерий при подбора, редом с централното позициониране на темата за работата, беше високата естетическа стойност на текстовете, които се отличават с голяма доза рефлексивност върху описаните отношения и изискват активна мисловна дейност и от читателя. Така наречената тривиална литература, която не подбужда към саморефлексия, а основно предлага готови поучения, беше игнорирана. По думите на Луман развлечението не е повод да се отговори на комуникацията с комуникация. Вместо това наблюдателят се концентрира върху преживяване на случките в текста и научава единствено в тази посока за наблюдението от втори порядък. Срв. (Luhmann 2017, 74). Тъй като рефлексивността и наблюдението от втори порядък върху описаните в романите светове са важни, няколко романа на Марк Елсберг и Том

Хиленбранд бяха изключени от корпуса заради по-ниската им художествена стойност. Романите на Дитмар Дат, „GRM“ на Сибиле Берг и „Икария“ на Уве Тим, както и „Нано. Те определят какво да мислиш“ на Тимо Лайбиг, които в началото бяха визирани като произведения от корпуса, също отпаднаха в процеса на писането, тъй като темата за труда не е централно застъпена в тях.

Прави впечатление, че почти всички избрани текстове схващат труда като възможност за себerealизация. Визията за отпадането на принудата да работиш се среща в няколко от текстовете в дистопична форма. Животът без работа се явява много по-опасен за човешката психика от усилената работа в миналото. Това обстоятелство от своя страна е много показателно за променената същност на труда и на обществото, което се развива от 19. век като общество на труда (Arbeitsgesellschaft). Страхове от безработица и изпадане в незначителност, които се пораждат от дигитализацията, могат да се срещнат като дистопични предупреждения навсякъде в общественото пространство (пресата, изкуството и научната литература). Тези опасения изглеждат куриозни на фона на всеобщата претовареност с работа на днешния човек, във време, когато безработицата никога не е била по-ниска и навсякъде има глад за кадри. Въпреки това страховете са налице, тъй като наративите на дигитализацията излъчват мощни послания за ефективността на изкуствения интелект и автоматизираното производство и по този начин създават обществена нервност, която се улавя и преработва от литературата.

При изследователската работа за определяне на текстовия корпус установих две тематични празнини: първо, идейният свят на анализирания романи едностранчиво е насочен критично към принципите на икономическата концепция New Economy. Някои от авторите изповядват открито социалистически и неомарксистки възгледи. Фактът, че неолибералните наративи за труда е трудно да се намерят в елитарната литература, говори за стремежа на литературата да показва себе си като коректив на водещия властови дискурс.

Втората празнина е свързана с плахостта или дори неспособността на авторите да проектират нови визии за организацията на работата в бъдеще. Успех да открия само едно произведение, което създава един изцяло нов икономически и обществен строй, преодолял капитализма, и това е „Оптимизаторите“ на Тереза Ханиг. Описанието на новия икономически ред обаче дава негативен проект за бъдещето, който не може да се вземе като алтернативен модел за решаване на днешните проблеми. Авторите се чувстват много по-удобно в позицията да критикуват съвременните икономически

реалности и дисруптивните технологии, като им придават дистопичен оттенък, отколкото сами да произведат утопични представи за бъдещето.

Страхът от утопии и липсата на кураж за създаване на политически фантазии се установява все по-често напоследък. Френският антрополог Марк Ауге обяснява този страх от утопии с обстоятелството, че над 200 години вяра в прогреса времето на „големите разкази“ е отминало. Чувството за бъдещето е изгласкано от илюзията, че живеем във време на непрестанно настояще. Срв. (Augè 2019, 6) Като последна голяма утопия Ауге окачествява „края на историята“ на Фукуяма, която обаче според него видимо се проваля, тъй като примери като Китай и Русия все повече показват, че капитализмът не се нуждае от демокрация, за да се развива, каквато е идеята на отвореното либерално общество при Фукуяма. Тази неспособност на обществата да произведат нови наративи за бъдещето с утопичен характер навежда на мисълта за незаменимостта на капиталистическата система.

Темата за липсата на утопии или създаването на такива в съвременното, където мястото на работата в човешкия живот играе голяма роля, се разглежда по-нататък в работата в отделни анализи на литературни творби или като част от екскурса, посветен на алтернативни форми на труд.

4. ДОСЕГАШНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Темата на изследването обхваща три полета, които са изследвани в различна степен: 1. Изследвания върху концепцията за труд в областта на философията, социологията и икономиката. 2. Изследвания върху труда в литературата и 3. Вторична литература за произведенията от текстовия корпус. В уводната част са описани студии от първите две полета, а най-малобройните, тези от третото поле, се реферират преди анализа на произведенията, към които се отнасят.

Изследванията от първия вид са най-многобройни и може да се каже, че „трудът“ е добре разработена тема от социологията и философията. Същото се отнася и за икономическите ѝ измерения, които в дисертацията са поставени на по-заден план. В работата са проучени и използвани общо около 170 научни студии от водещите имена в областите, засягащи разглежданите в изследването теми, описани в списъка с използваната литература. В голямата си част те се отнасят към първия тип изследвания и проследяват историята на проучването на проблема за труда като цяло.

За разлика от тях, изследванията върху присъствието на темата "труд" в литературата не са особено многобройни, въпреки че се забелязва все по-голям интерес. Досегашната вторична литература върху произведенията от корпуса е най-слабо застъпена в работата. За някои от авторите като Рьогла или Джон фон Дюфел има статии и дори части от монографии. За други като Хуан Гузе, Франк Якубчик, Тереза Ханиг, Том Цюрхер, Марк-Уве Клинг почти изцяло липсват изследвания върху темата за труда и дори няма научни монографии за тяхното творчество.

5. ПОДХОД

С оглед на поставената цел работата се стреми да анализира възможно по-обхватно света на труда и чрез литературната фикция да направи наблюдение от втори и трети порядък върху съществуващите трудови отношения, което да води до съществено нови познания при затварянето на така наречените празнини или „слепи петна“. В съответствие с тази цел като подходяща се очерта следната структура.

Преди същинския анализ на произведенията от корпуса е представен исторически преглед на по-ранни наративи за труда, при което се разработват теоретичните аспекти на работата в диахронен план. Водещите разкази са поставени в различни идеологически контексти, в които са съществували и които са произвели точно определени модели за сферата на труда. Представянето на различните идеологии, които съществуват от 18. век, се свързва с историческите модели на организация, които идеологиите дооформят. Изхождайки от Лумановата теория за обществото, тези модели се разглеждат като автономни, автореференциални системи, които наистина носят идеологически признаци, но създават сами себе си и не са управляеми отвън. В тази първа въвеждаща част връзката между фикционалните наративи, идеологии и парадигми на организация има съществено значение. Накрая на историческото представяне са описани също и централните елементи на New Economy, които многократно биват тематизирани в хода на изследването. Става ясно, че няколко от моделите за трудова организация, които дефинира Фредерик Лалу, могат да съществуват едновременно, както това е възможно и за различните идеологии.

В следващата точка на втора глава се презентират различните позиции относно бъдещото развитие на трудовия свят. Решаващият въпрос тук е: какво се случва с труда след провеждането на четвъртата индустриална революция? Ще изчезне ли тя, както

някои предвещават, или ще стане още повече? Тук са представени прогнозите за края на труда на Джереми Рифкин, трансхуманистичната представа за сингуларния човек и на „човечество 2.0“ на Рей Курцвайл, утопията за същността на работата във времето на „човека бог“ (Homo Deus) на Ювал Ноа Харари и концепцията на Фритьоф Бергман за безкрайната работа „New Work“, които предвиждат четири различни сценария. Техните концепции са разработени в литературните текстове, анализирани в настоящото изследване.

Основната му част се състои от трета и пета глава, които са организирани по тематичен критерий. В трета глава са представени фасетите на трудовия свят в дигиталното общество на контрол. Разглеждат се романи, които са свързани със съвременните трудови отношения. Те показват различни лица на работата в офис като създаване на собствена ритуалистика или специфично консуматорско поведение, които трябва да компенсират откъсването на същността на модерната меритократична работа от категорията на реалното. Тук спадат също и въздействието на безработицата, която не е породена от дигитализация, както и пародиите на меритократичната идеология (Leistungsideologie). Всички текстове заедно изграждат една многопрофилна панорамна картина на модерната трудова практика и изваждат наяве „слепите петна“ в процеса на симптоматичното четене.

Между двете глави на основната част е вмъкнат екскурс, който представя репрезентативни концепции за себerealизацията от 19. век до днес, които изключват работата. Тези предимно утопични визии за преодоляването на принудата към труд оформят наративи, които носят политически черти и са допринесли в значителна степен за развитието на социалната държава.

Въз основа на анализираните произведения не може да се даде отговор на въпроса, коя от формулираните днес утопии може да се окаже най-вероятна за бъдещото развитие на обществото.

Пета глава изследва трудовите отношения в общество, оформено от идеите на трансхуманизма. Идеите за генетично и технически оптимизирания човек, който ще владее бъдещето, са силно застъпени в литературните текстове от тази част. Поради позиционирането им в бъдещето и големия мащаб на технизация на живота, тези произведения се причисляват към научната фантастика. Действието се развива в технологично усъвършенствани общества, които отдавна са преодолели принудата за труд. Чрез фикционалните реализации на утопични идеи за една технически подобрена

човешка раса се проиграват няколко различни сценария от различни автори като в социална лаборатория.

Всички изводи и наблюдения от изследването са обобщени в заключителната част, която съдържа и кратък поглед отвъд темата, като предлага възможни нейни продължения.

II. ПО-РАННИ НАРАТИВИ И ВИЗИИ ЗА БЪДЕЩЕТО НА ТРУДА

1. ИСТОРИЧЕСКИ НАРАТИВИ ЗА ТРУДА И НЕГОВИТЕ ОРГАНИЗАЦИОННИ ФОРМИ

Огромното фокусиране върху работата в модерните общества предизвиква редица социолози да започнат да говорят за „общество на труда“ срв. (Hirsch, 2001; Gorz, 2009; Beck 2007; Geisen 2011 u.a.). Според тях се наблюдава силно приоризиране на трудовото ежедневие и кариерния път в живота на отделния индивид. Това е резултат от все по-силната зависимост на превръщането на индивида в субект от различни форми на труд, което го прави един от най-съществените инструменти за изграждане на идентичност. Дългият път на развитие, извървян до нашата действителност е следствие и от делението на труда. Чрез сътрудничеството между хората в организации човечеството изгражда различни йерархични конфигурации и собствени наративи за тях. Така се очертава една линия, в която степента на комплексност при организирането на работата става все по-голяма. Съответно така се променят както понятието за власт, така и наративите, които я обосновават.

Френският социолог Фредерик Лалу класифицира различните характеристики на организациите в парадигми в шест различни стадия. Според него за всяка епоха има типични форми на организация, които съответстват на отделните стадии на развитието на човешкото съзнание. Лалу различава три примитивни организационни модела, които възникват в хода на психическото развитие на Аза: реактивна (прахората преди ок. 100.000 години), магична (семейни групи преди 15.000 години), племенно импулсивна парадигма (първи княжества или империи преди 10.000 години). Днес все още съществуват само остатъци от племенно импулсивната парадигма в общности, организирани на принципа на директното упражняване на власт. Тя функционира със средства като страх от физическо наказание и личния авторитет на водача в организации

като мафията, терористични групировки и други форми на управление чрез директна физическа сила.

Релевантните от днешна гледна точка модели са традиционно конформистката парадигма, в която пребивава съзнанието на все още голяма част от населението на развитите държави. Този модел е описан по-подробно при анализа на романа на Терезия Мора „Единственият човек на континента“. Водещата парадигма на съвременното е модерната меритократична или ориентирана към постижения парадигма, която обхваща обширна обществена прослойка, работеща в големи глобализирани корпорации или в предприятия на икономиката на знанието и мисли според повелята за успех. В модела на Лалу следва постмодерната плуралистична парадигма, базирана на ценностен модел, така че да преодолее недостатъците на модерната меритократия. Плуралистичната парадигма все още е в началото на своето развитие и обхваща незначително малцинство от населението, което поставя хармонията, сътрудничеството и консенсуса над притежанието и успеха. Последният модел е интегралният еволюционен модел на организация на работата, който е изцяло концепция за бъдещето и ще бъде описан в точка 2.3. на тази глава. От този модел се излъчва и концепцията на „Новата работа“ (New Work) срв. (Hackl, 2017), която превръща работата в дейност за себerealизация и намира поддръжници в особено прогресивни кръгове в обществото.

1.1. РАБОТАТА КАТО ПОДЧИНЯВАНЕ НА ТЯЛОТО

Обществото на труда (Arbeitsgesellschaft) има сравнително кратка история. Миналото е белязано от негативно отношение към работата, както се вижда и от етимологията на понятието, която се върти около значения като мъка, принуда, тежест, товар и болка. Срв. (Kluge, 2000) Работата, която почти до 20. век се възприема предимно като физическа активност, в Средновековието е основен белег на съсловно подчинение и с това и на политическа несвобода. Преди всичко господарят разполага с работната сила, а оттам и властва върху тялото на своя подчинен, което намира израз в системата на античното робство или на средновековното крепостничество.

По модела на Лалу през Античността и Средните векове става въпрос за традиционната конформистка парадигма на организиране на човешкото сътрудничество. Решаващо за налагането на традиционните организации е свързано с въвеждането на трудовите процеси. Едва чрез тях и алторитмизирането на отделните дейности опитът от миналото

започва да се предава в бъдещето, което представлява огромна крачка в развитието на организацията на човешката дейност.

Работниците принадлежат на организацията, извършването на определена дейност се смята за константна величина в живота на индивида. Ако човек напусне работата си, се излага на опасност да изгуби идентичността си, породена от професията му. Тук се касае за много стабилни структури, които не допускат социални движения и в днешно време се смятат за остарели.

Обществените отношения на подчинение между съсловията се поддържат от съответни разкази, които спомагат да се установи и обоснове тази власт. Те идват от Библията и то от самото ѝ начало, от Стария завет. В него има три истории, които са показателни за същността и природата на работата: тези на Адам и Ева, на Каин и Авел и накрая на Ной и неговите синове. Историята за Адам и Ева е начало на наратива за труда като наказание за сторен грях. Втората история е за Каин като роб на Авел. Извършеното престъпление е убийство, наказанието би било смърт, но в случая Бог предпазва Каин със седемкратно отмъщение, ако бъде убит. Същото се случва и с потомъка му Ламех, който също е предпазен от смърт след прегрешение и е обявен за роб. Последната история е за Йов и неговите синове, когато пияният баща проклина Хам да бъде роб на Сим и Яфет заради това, че Хам се е подиграл на голотата му. Тези истории показват труда като наказание за някакъв грях, който заслужава смърт, но тя е отложена във времето, а изкуплението за извършения грях е именно животът в тежък труд. Работата вече не може да бъде изкоренена, тази неоспоримост идва от решението да се гарантира животът на роба лично от Бог, така че хората отгук нататък да работят завинаги, всеки според своето предназначение. По този начин феодализмът обяснява владението на едни, които още от сътворението на света са съгрешили, от други, които са определени за техни господари. Първите са специално пазени да не бъдат убити предсрочно, за да се мъчат в работата си, какъвто е случаят на Ламех и Каин. В тази ценностна система работата се явява знак на смирение и приемане на Божията воля под мотото „Ora et labora“. Този наратив на работата, в чиято основа е допирът с трансцендентното, е изключително мощен и урежда обществените отношения в Европа повече от 1000 години, като дава на феодализма инструмент за владение на 98 процента на населението.

Следващата стъпка е Реформацията. Тя добавя малко по-различен нюанс към отношението към труда. Лутер и Калвин го схващат като задължение, което е богоугодно и води до добродетелни дела и израстване на личността. Протестантският наратив се обективира предимно в поучителни съчинения и проповеди, но има сатири и

хумористични памфлети срещу безделието. В него трудът е морален акт, а не само принуда за физическо оцеляване. Работата е руслото, в което за човека е безопасно да се движи, тъй като в тази градивна дейност е запазен от грях. Както Макс Вебер отбелязва в класическото си изследване за възникването на капитализма от духа на протестантизма, работата се възприема като поле на изпитание, дали делата на отделния индивид са богоугодни. Богатството е знак за наличието на Божията благословия. Същевременно, в рамките на протестантизма е валидно аскетическо ограничение на консумацията на плодовете на този труд. Пестеливостта води до натрупване на материални блага, които се отново се влагат в работа, така че спасителната ѝ функция да обхване и други хора.

1.2. ДИСЦИПЛИНИРАНЕ НА ЧОВЕЧЕСТВОТО ЧРЕЗ ТРУД

Решаваща за промяната на отношението към труда се оказва епохата на Просвещението. През 18. век се формира ценностната система на набиращата сила буржоазия, която е центрирана около работата като основна ценност и гордост на бюргера, че не живее от собствения си труд, за разлика от благородническото съсловие.

Увеличаващата се комплексност на обществото води до ново съзнание, което започва да разглежда света като мултицентричен. Концепцията за абсолютната истина е изоставена. На нейно място възникват буржоазни идеологии, които се конкурират помежду си с различни светогледи. Понятието за идеология претърпява огромни промени от 19. век до днес. В своята разговорна употреба то носи негативни конотации и се избягва от политиците, независимо от техните възгледи. Особено предпочитано е понятието в теориите на Маркс и неговите последователи. Въпреки днешното смущение при употребата на понятието „идеология“ не е възможно то да се пропусне при описанието на трудовите отношения, условията за производство и разделението на работата, тъй като организационните модели на работния процес се оформят от водещата идеология, а от това зависят възникването на обществено разслоение, определени констелации на властови структури и отношения.

Социологът Карл Манхайм обособява пет тотални идеологически типа от 19. и началото на 20. век: бюрократичен консерватизъм, консервативен историзъм, демократичен либерализъм, социализъм/комунизъм и фашизъм. Те формулират собствени разкази за оформянето на властовите отношения в обществото, чрез които се конкурират за

вниманието на хората. Във всички тези разкази се конципира и налага разказът за прехода от една видима към невидима, институционална власт. Трудът играе фундаментална роля при налагането на едно ново по рода си дисциплинарно общество, което трябва да предостави на индивида повече лична свобода. Разказите за труда съответно стават по-сложни и вървят в различни посоки.

Голямата роля на фикцията в създаването на мултицентричния свят е безспорна и има връзка със сферата на труда в две отношения: първо, не всеки от наративите за работата вече идва от други системи (политика, религия) и второ, съзнанието за съществуването на фикцията и развитието на теоретични концепции спомагат да се развият други наративи за труда. От 18. век се наблюдават два вида текстове за трудовите практики: такива, които помагат на буржоазния дискурс да постави работата в центъра на човешкия живот като водещ интеграционен инструмент, и такива, които не се държат конформистки към властовия дискурс и пропагандират бойкот на утвърдените трудови отношения, като издигат безделието (*Müßiggang*) като смислопораждащо поведение. Докато дотогава политическата власт имат само онези, които не са принудени да извършват физически труд, във водещия дискурс на Просвещението се налага едно активно схващане за труда, което предявява претенции към политическата власт. Те се основават на постигнатото със собствени сили.

Наративите, които налагат позитивното отношение към работата, започват да преминават в нехудожествени текстове с поучителен характер или в текстове на така наречената развлекателна литература. В немската част на изследването се дават примери с текстове на Улрих Брекер и Ф. Гизо. Работата в Просвещението играе възпитателна роля и е окачествена като все по-голяма ценност, с която се сформира идентичността на буржоазното съсловие. Гизо дава модел за 12 до 14 часов работен ден, за изграждане на трудови образователни учреждения, в които да се възпитават младите хора срещу липсата на нравственост. За налагането на този възглед голяма роля играят освен литературата така наречените морални седмичници – списания, в които се дават практически съвети за живота предимно на жените, които възпитават новите поколения. Водещият наратив в тях е събран от всички разкази под мотото „Трудът облагородява“ или „Трудът е красотата на буржоазното съсловие“.

В началото на 19. век за първи път в литературните произведения на Класиката и Романтизма се наблюдава едно ново разбиране за работата, не единствено като физическа, но и като интелектуална, творческа дейност. Опитът на романтиците да възвеличат творческото безделие е вид протест към просвещенските бюргерски норми,

които не търпят липсата на полезно занимание. Тук иконичните образи са Гьотевият Вертер и романтичните безделници, но също и Вилхелм Майстер и Хайнрих фон Офтердинген, които на практика възхваляват творческия потенциал на всяка една професия и я поетизират. Тази перспектива към работата премахва отчуждението към нея, тя се оказва в пълна хармония със света. Тази нагласа влиза в конфликт с по-късните представи на марксизма от 19. век, където отчуждението от работата е основно понятие в критиката на капиталистическите отношения .

Идеологиите на национализма през 19. век вървят ръка за ръка с налагащия се капитализъм. С основаването на национални държави в цяла Европа тя води до огромни промени в системата както в общественото устройство, така и в областта на икономиката, където капитализмът се утвърждава безвъзвратно. Деветнадесети век налага работата като „централен принцип на модерната общественост“ (Geisen 2011, 10). Той се тематизира най-вече от материалистичната философия на Маркс и Енгелс, която дава аргументи за воденето на класовата борба. На работата се гледа като на абсолютна величина, тъй като не само буржоазията, но и пролетариатът я приемат за такава при налагането на капитализма.

Различават се две фази в утвърждаването на капитализма с оглед на трудовите отношения. Първата фаза се приема за преднаучна, втората като научна. В преднаучната фаза класовото общество, което възниква през 19. век и заменя съсловната държава, е изпълнено с борби, които имат за цел премахване на социалното неравенство, по-справедливо разпределение на изработеното и по-добро заплащане на труда. Трудът тук е част от капитала, който трябва да бъде споделен между всички членове на обществото. При постигане на справедливо разпределение на капитала крайният стадий на социалистическата утопия предвижда отпадане на принудата за работа и преодоляване на отчуждението в трудовия процес.

Научната фаза Жан Бодрияр описва с липсата на производствена сила в изконния ѝ смисъл; съществува само обща система, която превръща производствените сили в капитал или машини, които сами генерират производствени сили и труд. Срв. (Baudrillard 2005, 30) Прехода от първата към втората фаза Бодрияр определя като развитие от жива към мъртва работа. Според него е заблуда вярата на Маркс, че ако капиталът бъде победен и реорганизиран, всичко отново ще се превърне в жив труд. За разлика от Маркс постмодерността вече не вярва в невинността на техниката и машините.

Маркс и Енгелс издигат тезата, че човекът е продукт основно на своята социална среда, която определя съзнанието му, а това се случва най-вече в трудовите и производствените процеси. По тази причина въпросът за производствените отношения и прекомерната експлоатация на пролетариата са решаващи във фазата на така наречения див капитализъм, а идеологията има решаващо значение за регулирането на отношенията между капитала и работниците. Маркс и Енгелс гледат на нея като на инструмент на властващите за подчиняване на работниците и обмислят начини за премахването ѝ.

Времето от 1848 г. до края на века, което в литературно отношение е епохата на реализма, улавя тези вибрации и разказва за огромните трансформации в обществото. Реализмът говори за труда с поучителния тон на Просвещението. Трудът е средство за обществен успех и индивидуално щастие. В много от текстовете се формулира превъзходството на едрата над дребната буржоазия и пролетариата. Прозата на реализма се занимава с централния конфликт между индивид и общество, в който индивидът е най-често жертва. В този свят трудът играе роля за изграждането на идентичности и за социалното позициониране на хората. Трудовата дейност е белязана от форми на социално признание, които водят до себеуважение. Това се отнася основно за платения труд; неплатеният остава лишен от признание.

Във втората половина на 19. век се появяват утопии и опити за тяхната реализация. Сред тях са френският социалист Етиен Кабе, който основава държавата Икарция, и американският автор Едуард Белами, който през 1888 г. пише бестселъра си „След сто години. Поглед назад 2000 - 1887“. Неотчуждената работата е с изключителна важност в тези текстове, с което се гарантира щастието на индивида. И при двамата безделието се счита за особено вредно. В същото време обаче драстичното намаляване на работното време е поставено като социална цел.

По времето на реализма трудът получава и национална окраска. В романа си „Soll und Haben“ Густав Фрайтаг говори за „немска работа“. Етнографът Вилхелм Хайнрих Рил в „Немската работа“ застъпва мнението, че за немския народ трудът в никакъв случай няма егоистични цели, а е „извираща от морални мотиви и бореца се за морални цели дейност“ (Buggeln 2014). Представата за труд се обвързва силно с националистическия дискурс. Възниква устойчивият стереотип за „творящите немци“ и „грабещите евреи“, който става неотменна част от народняшкото мислене.

Това хвърля мост към времето на националсоциализма, в което трудът отново е най-силното средство за идентифициране на гражданина/работника с държавата. Понятието за работа се превръща в идеологическо оръжие в рамките на

националсоциалистическата и комунистическата идеология. Според изследователи именно тогава е времето на немския социализъм и Германия е „държава на работата и на работниците“ (Trommler 1979, 102). Националсоциалистическото измерение на работата носи идеологически елементи на конкуренция с другите нации и отрежда на индивида основно ролята на част от големия национален механизъм, в който той се губи и още повече се отчуждава. Основната теза за работата, както в социалистическата, така и в националсоциалистическата доктрина е, че работещият е полезен член на обществото, а безделието е „кражба от народното благосъстояние“ (Buggeln 2014, 39). При социалистическото мислене тази мисъл е насочена срещу буржоазията и благородниците, а при националсоциализма срещу евреите.

Работникът е важен в расовата теория, защото те правят разлика между трудовите компетентности на различните народи. Тя приема високата трудоспособност и способността за организиране на работния процес като типични за арийската раса, което обуславя и нейната културна доминация. Няма друга идеология, която толкова тясно да обвързва труда с консолидирането на общността на биологично-расова основа като националсоциализма. Инструментализирането на труда се оказва чист израз на манипулативно използване на идеята за съзидателната сила на нациите.

1.3. ТРУДЪТ В ЛИБЕРАЛНИЯ КАПИТАЛИЗЪМ НА УСПЕХА

След Втората световна война постепенно възниква нова култура на труда. В настоящата глава този феномен е проследен в три стъпки: Първо, променените властови форми, които приемат по-меки форми, водят до налагане на един по-ефективен, ориентиран към постижения модел на организация на труда. Този модел е представен с най-типичните си страни във втората част. В третата част е маркиран накратко проблемът за проникването на капитала във всяка сфера на живота.

1.3.1. ОТ ДИСЦИПЛИНАРНО КЪМ КОНТРОЛНО ОБЩЕСТВО. НЕВИДИМОСТТА НА ИДЕОЛОГИЯТА

Разкриването на нови, по-ефективни форми на организация на човешкия труд води до повишаване на продуктивността, но и до промяна на схващането за власт, което Мишел Фуко показва много нагледно в трудовете си. Преходът от суверенна власт, която

разполага с животите на поданиците и заплашва с отнемане на живота при неподчинение, към дисциплинарна власт, която подчинява тялото без физическа сила, се случва при трансформирането на аграрното в индустриално общество в края на 18. и първата третина на 19. век. Дисциплинирането на тялото се осъществява преди всичко чрез семейното възпитание и училищното образование и служи за задоволяване на нуждите на индустрията, доколкото способства за придобиване на нужните умения от бъдещите работници. Негативните прояви на властта към индивида, когато той не се вмести в дисциплинарните норми, има много общо с наказателното, рестриктивно поведение на суверенната власт. Затова служат репресивните държавни апарати като армия, полиция и администрация. Дисциплинарното общество достига своя разцвет в разгръщането на демократичния либерализъм през 19. век., който след Първата световна война се замества от радикални идеологии като фашизма в Западна Европа и комунизма в СССР. След победата над фашизма след Втората световна война остават два водещи идеологически наратива, които се борят за първенство: либерализмът и комунизмът, които оформят двата лагера на Студената война. Либерализмът побеждава в тази война заради своята по-голяма приспособимост и усещането за лична свобода, което е тясно свързано с преодоляването на дисциплинарното общество.

Дисциплинарната власт след краха на тоталитарните режими на 20. век отива все повече на заден план и бива заменена от една по-мека, невидима власт, която оформя така нареченото общество на контрола. Жил Делюз описва този все още незавършил процес в своето съчинение „Постскрипtum за контролните общества“. В него той описва стъпките от дисциплинарно към модерно, стоящо под знака на неолиберализма контролно общество. Според Делюз това е преходът от фабриката към предприятието. Работниците във фабриката образуват една цялост, която може да бъде възприета като тяло, докато служителите в предприятие са конфронтирани с личностна конкуренция помежду си. Работата на „заплащане спрямо заслугите или резултатите“ е движещата сила за нарастване на вътрешната конкуренция между служителите на фирмата. Всяка среда за включване в процеса на трансформация като училища, интернати, казарми, фабрики и предприятия се намира в постепенен разпад, тъй като е изложена на индивидуализация, оспорваща авторитетите и вътрешната спойка в колектива.

В дисциплинарния ред върху индивида влияят два типа сили: една индивидуализираща и друга, консолидираща масата сила. Човекът бива определен в процеса на дисциплиниране и като личност, и като част от целия колектив. В контролните общества обаче индивидите (от лат. неделим) са станали делими. Докато дисциплинарната власт

се отнася към индивида като към автономна единица, която се повлиява отвън, за контролната власт индивидите са заменима величина. Делюз я нарича „пробен материал, данни, пазари“ (Deleuze 1998). Индивидът се разпада на отделни секвенции като мнения, вкус, идеи и т.н., в които властта може да се цели поотделно. Този разпад на неделимото е характерно качество на доминиращата неолиберална икономика и се изразява и в света на трудовите отношения. Принципната разлика между работниците в стария производствен капитализъм и новата информационна икономика може да се разкрие в образа на експлоатирания с външен натиск работник и свободно работещия за себе си предприемач. Делюз използва алегорията за къртицата и змията като образи за прехода между субект, който е затворен в определени му отвън рамки и работи примирено в тях, към проект, който се развива, движи се в свободни пространства и създава себе си в процеса на оптимизация.

Дисциплинарното общество функционира според Делюз като „тяло“ и въпреки че то не се опира изцяло на телесно наказание, си остава биополитическа система. Неолибералната идеология обаче, която функционира като „душа“, прави психополитика. Дисциплинарното общество не надхвърля менталното, то няма власт над психиката, а достига най-много до разума на човека. Дори при паноптичното наблюдение душевният живот на човека, неговите копнежи, желания, нужди остават скрити за дисциплинарната власт и са негова лична територия. Властта гледа на населението като на производствена и консумираща маса, с която трябва да се борави внимателно. То става обект на биополитика, описана първо от Фуко, а след това и от Дж. Агамбен. Властта контролира биологичните функции на населението като раждаемост, смъртност, грижи се за здравословното състояние и акумулира статистически данни, въз основа на които да вземе мерки за подобряването на показателите. За разлика от тях статистиките и данните на контролните общества са различни. От така наречените големи масиви от данни (Big Data), огромни масиви дигитални данни, могат да се извлекат не само индивидуални, но и колективни психोगрами, с което става възможно да се влияе директно на психиката на човека. Срв. (Нап, 2014, 25) Със заместването на био- с психополитиката преходът от дисциплинарно към контролно общество ще бъде завършен.

Луи Алтюсер описва меките механизми на индоктринация в своето изследване върху идеологическите държавни апарати. Най-важната теза е, че работната сила попада в идеологическо подчинение за първи път в историята не в процеса на работата, а преди

това, във фазата на нейното квалифициране, което спомага за репродуциране на производствените условия на капитализма, в това число и на работната сила.

Основна предпоставка за имплементирането на идеологическите постулати е категорията на вината, която Алтюсер обяснява в интерпелационната теория. Тя има директно отношение към разглежданите в изследването литературни творби. Субектът е винаги в позиция да доказва невинността си, която се предпоставя от всяка идеология, което в религиите дори намира буквален израз във формулата, че всички са грешни.

Идеологията се отличава със своята невидимост за подчинения. Тя е скрита или толкова завоалирана, че субектите погрешно смятат, че не са засегнати от нея. Те са вътре в нея и биват оформяни от нея, което определя тяхната неспособност да я обгледат и да я разпознаят. Само поглед отвън като този на науката може да стигне до извода, че всеки субект е в идеологията и не може да избяга от нея.

Без идеология човекът няма корени и идентичност според Алтюсер. Създаването на идентичност или идеологическото повикване първо идва от по-горна инстанция. Тя може да е както трансцендентна, така и иманентна и се полага на равнището на отделните субекти, които интернализират идеологията и несъзнателно спомагат за нейното репродуциране. Субектите буквално и преносно се повикват, респ. обръщат един към друг и по този начин осигуряват съществуващия ред както и тяхното собствено съществуване. Чрез това взаимно повикване на субектите се осъществява и контролът в контролното общество, така че никой да не нарушава правилата и специфичните функции на идеологията да продължават да съществуват. Алтюсер дефинира една четиристепенна структура на функциониране на идеологиите, която включва 1. Повикване на индивидите като субекти; 2. Подчинението им от СУБЕКТА (Бог или някаква идея, която е възприемана като истина); 3. Взаимно разпознаване и признаване на субектите като такива и взаимното повикване; 4. Абсолютна сигурност, че всичко в действителност е така, както трябва да бъде, докато субектите разпознават кои са и се държат съответно по този начин.

Хванати в тази четиристепенна структура, субектите функционират от само себе си, с изключение на злонамерените субекти, които не желаят да спазват това и провокират със своето неконформистко поведение намесата на репресивния апарат. Това функциониране от само себе си дава на субектите усещането за политическа свобода и самостоятелност при вземане на решенията, което представлява най-важната характеристика на контролното общество. Властта е много мека, но е всеобхватна и стига до дълбините на човешката психика.

Според Хан дисциплиниращото общество се определя чрез негативност, тъй като е построено на основата на забраната, изразяваща се в глагола „мога, позволено ми е“. За разлика от него контролното меритократично общество се описва най-добре с глагола „мога, в състояние съм“, пред който няма назовани граници. Новият обществен строй прави откритието, че продуктивността се повишава, когато индивидът не е изложен на външна принуда, а интернализира тази принуда като своя собствена норма. Чрез този тип позитивна техника възниква концепцията на така нареченото „предприемаческо Аз“, която е описана от Улрих Брьоклинг. Позитивизмът доминира меритократичното общество на успеха. Докато дисциплинарното общество се владее от думата „Не“, то произвежда луди и престъпници. Обществото, основано на постижения, произвежда за разлика от него депресирани и неуспели. Водещият наратив на тази система е историята за социален растеж със собствени сили, съпътстван от специфична консуматорска култура, притежание на определени престижни предмети, показващи статус и определено поведение. Този наратив присъства във филмите, рекламната индустрия, литературата, телевизията, музикалната индустрия и др.

Тази мека система разгражда отбранителната система на индивида, тъй като действа неусетно, без външен натиск, така че той не може да се защити от невидими неприятели като прекомерната позитивност и страда. Литературните произведения показват, че въпреки преодоляването на чуждата експлоатация, не става въпрос за свободни хора. Тяхната експлоатация е друга, в някои отношения по-лоша от предишната, тъй като те се самоексплоатират, едновременно са жертва и извършител, а това на практика елиминира категорията за виновност в процеса на експлоатиране. По тази причина критически настроената литература създава образа на стресирания, неспособен да се справи с реалността си служител, за когото кариерата е от първостепенна важност.

Вследствие приемането на други елементи от различни идеологии, някогашният демократичен либерализъм на дисциплинарното общество се трансформира в неолиберализма на контролното общество. Това е от съществена важност при формиране на съвременните трудови отношения. Голямата гъвкавост на либерализма и многото му форми с основната идея за регулиране както на икономиката, така и на всички други междучовешки взаимоотношения на принципа на пазара, са неговото предимство пред останалите идеологии. Възприемчивостта му към идеи от други идеологии като глобализацията, заета от империализма и фашизма, или идеята за социалната държава от социализма, го прави понастоящем безалтернативен след краха на комунистическите режими в Източна Европа.

Дали се очертава нова идеология, което да замени неолиберализма, не може да се предвиди. Интелектуалните дискурси на съвремието, които симпатизират на антиконсуматорството и екологизма, проявяват елитарен интелектуален характер и за тях са възприемчиви само много тесни обществени кръгове. Въпреки това има мнения, че преодоляването на неолиберализма е започнало. Според Дистелхорст той се заменя от имунната спрямо идеологии меритокрация или общество на успеха и постижението, което може да представлява края на всички идеологии. Срв. (Distelhorst 2014) Ю. Н. Харари мисли подобно и констатира липсата на визия на днешното време. Различните модели на обществено устройство като Русия и Китай не изглежда да предлагат истинска алтернатива, защото дори техните поддръжници в западноевропейските демокрации едва ли биха живели доброволно в олигархични структури с огромни социални неравенства, характерни за тези страни. Срв. (Harrari, 2018) Това че неолиберализмът е толкова всепроникващ, се дължи на невидимостта на идеологиите, за която ще става дума и по-нататък в работата.

1.3.2. ХАРАКТЕРНИТЕ ЧЕРТИ НА NEW ECONOMY

Неолибералната идеология се изразява в пълна степен в икономическата система в концепцията на New Economy и в огромна степен определя и формите на трудовите отношения. Работата в нея не е освободена от отчуждението, което е един от най-значимите проблеми на 19. век. За това има няколко причини. Поради голямата комплексност на разделението на труда и тясната специализация много работи, произтичаща от растящата комплексност на системите, за която стана дума в уводната глава, свързани с външни продукции или услуги, могат да се окачествят като смислени само в по-широк контекст. Липсата на непосредствено усещане за смисъл в същинската дейност, която човек върши, обуславя отчуждението от нея.

Новата икономика намира най-доброто си изражение в меритократичния модел в парадигмата на Лалу. Тази парадигма има своите корени в Късното средновековие и Ранното ново време. Още по времето на Просвещението и след това на индустриалната революция интелектуалните елити усвояват този модел. В доминираща форма на организация обаче той се превръща едва след Втората световна война при установяването на контролното общество. Този модел води човечеството до невидяно дотогава материално благосъстояние, включително и до повишаване до

продължителността на живота. В тази степен на развитието на съзнанието става въпрос за освобождаване от авторитети и изравняване на йерархиите.

Ориентираният към постижение индивид е интернализирал повелите на непрестанното оптимизиране. Той живее с усещането, че постигането на следващата цел, която най-често се свързва с изкачване в професията, в социалния статус или с някаква материална придобивка, ще те направи щастлив. По този начин най-често човек живее в бъдещето, правейки планове как да постигне целта. Радостта от постигнатото често е кратка и животът в настоящето е разочароващ. Перспективата на бъдещето е много по-привлекателна за модерния човек, защото е фиктивна. Иновативността, промяната и принципът на постижението са най-важните черти на модерните организации, които съществено се различават от традиционните, закостенели форми. На мястото на старата стабилност тук доминира динамиката, която не определя отделния човек в твърди граници, а го подтиква постоянно да се променя. Да заемаш цял живот една и съща позиция на работното място не е желателно. Човек трябва да се развива и да расте в рамките на организацията. Хората, живеещи в тази парадигма, могат да изнамерят и опознаят бъдещи опции, които още не съществуват. Те опитват по рационален път да стигнат до решения, до които предишните степени на съзнание не са достигали. Иновациите в тази парадигма не са заплахи, а възможности. По тази причина изследването и развитието са интегрална част от този тип мислене, защото въвеждат новости, насочени към бъдещето.

В този тип организации работата се превръща в нещо съществено, от което човекът извлича смисъла на живота си. Работата оформя едно както индивидуално, така и обществено екзистенциално пространство, в което се разиграва основната част на житейската реализация на човека. Като такава тя е неотменима и играе важна роля в анализа на социалните отношения в рамките на модерните общества. Човекът се дефинира в своята същност като работещ.

Трудът формира ядрото на обществото, а индивидуалното постижение е основата на социалното позициониране и на оценката на индивида. Това пък определя значението на работата при формирането на идентичността и екзистенциалната ѝ роля за всеки човек. За разлика от по-ранните епохи, в които себerealизацията в доста по-малка степен зависи от работата, в къснокапиталистическите времена работата може да бъде приравнена със себerealизацията. Тя е инструмент за социализация, но също и за отграничаване и отхвърляне.

Ролята на труда да създава идентичности се оказва проблем, когато липсва възможността за труд. Изключването на индивида от трудовия пазар означава социалната му смърт. Безработицата следователно е важна част от обществения дискурс, а с това и в литературата. Литературните наративи, които тематизират този проблем, са част от корпуса на изследването и се анализират в трета глава.

Основен аспект при New Economy е прагматизмът на всяко действие. Важно понятие в контекста на модерните трудови практики е икономическата рационалност, която се свързва не само с оптимизацията на производствените процеси и развитието на технологиите, но и с хората. Проблемът на икономическата рационалност се формулира от Нида-Рюмелин и се използва и нататък в изследването:

Икономическата рационалност се измерва според отношението между полза и разходи. Тази полза може да бъде определена за предприятието като печалба или за потребителя като потребителска стойност на съответния продукт. Икономическата рационалност може да се схване и дотам широко, че изглежда, че всяка човешка практика може да се сведе до нея. (Nida-Rümelin 2011, 22)

Това схващане определя човека като нуждаещ се от оптимизация, тъй като за неговите дела се съди по ефективността му, изчислена по горната формула. Този повик към оптимизация обхваща собствения Аз и бива преследван от индивидите с готовност и страст.

Формално работата все още е част от капиталистическа икономическа система, но във формите на подчинение и експлоатация има съществени разлики в сравнение предишните епохи. Съществено за New Economy е преходът от чужда експлоатация към самоексплоатация, при която работещият сам се мотивира, за да изпревари другите. Енергията на работещия и неговият гняв не са насочени навън, а навътре към себе си с цел постигане на личностно самоусъвършенстване.

Навсякъде в общественото пространство с помощта на звездите от киното и спорта се представя образът на Аза като един вид произведение на изкуството, създадено от самия него. Властовата техника за утвърждаване на този образ не е директна, тя използва обиколни пътища, за да стигне индивидът до нея сам, по собствен начин, така че да интерпретира достигнатото не като властова интенция, а като свобода. Срв. (Нап 2014, 29).

Самооптимизацията засяга и собственото тяло, което вече не е обект на дисциплиниране и на идеологическо подчинение. Телесното в тази система вече не се използва толкова за производство, тъй като физическият труд бива все повече поеман от машините. Тялото служи по-скоро за повишаване на атрактивността на работника, с чиято помощ

той по-добре ще се „продаде“ на пазара на труда. Следователно то трябва да се естетизира и да постигне оптимални здравословни показатели, за да осигури непрестанната активност на индивида.

Друг елемент на контролното общество е прозрачността, която е една от най-честите теми в литературата. Добър пример са дистопичните романи (най-вече Дейв Егерс „Кръгът“, 2013). За разлика от дисциплинарните мерки на 18. и 19. век, където комуникацията между обитателите на паноптикума, както Мишел Фуко описва, е забранена, то комуникацията в прозрачното общество е изключително желана и бива поощрявана по всички начини. Добитите при комуникацията данни за личните качества, желаниа, интереси и нужди на хората/потребителите, се считат за най-скъпата стока в днешно време, която не само увеличава оборота в пари, но и гарантира политическо влияние и придобиване на власт. Прозрачността е изключително важна тема, тъй като гарантира комуникацията и просъществуването на системата. Липсата на информация, всички неясноти, тайни, чуждост или другост се считат за пречки за безпроблемния, преодоляващ граници обмен на информация и в името на прозрачността се премахват. От това следва едно „оповърхностяване на света“ („Verflachung der Welt“), за което говори Томас Фридман. Срв. (Friedman 2008)

Въпреки прозрачността, която се очертава като една от основните ценности на New Есопому, следите на капитала стават все по-неразбираеми и непроследими. Това е свързано дотолкова с работата, че тя все повече се отделя от производството и вече всяко човешко действие може да бъде разглеждано като работа. Връзката между капитал, производство и труд е нарушена, което има последствия за самите трудови отношения.

1.3.3. УНИВЕРСАЛИЗИРАНЕ НА КАПИТАЛА

Работата все повече се разбира като служба, в която работещият не може да бъде отграничен от изработеното. В повечето литературни произведения, които описват трудовите отношения, службата е основната модалност на работата. Особено важно е общественото обвързване на индивида, което се възприема като знак за неговото подчинение.

Става въпрос не за регресия на капитала към феодализма, в който трудът под формата на служение изгражда връзката между владетел и подчинени, а представлява тотално владение на субекта от страна на капитала. Голямото значение на платената работа дава

възможност да се обхванат хората в тотално служение. Дори големи функционални системи като политиката започват в следствие на всеобщото подчиняване на мисленето на икономически механизми да функционират като бранш на услугите. Един от най-големите критици на трансхуманистичните идеи, които идват от Силициевата долина, белоруският публицист Евгени Морозов, в книгата си „Умният нов свят“ (Smarte neue Welt) създава понятието „солвизъм“, което описва това подчиняване на политиката. Срв. (Mogozov 2013) Както гражданите стават клиенти, така и политиката се превръща в доставчик на решения за определени проблеми, които се оценяват от избирателите на следващите избори.

За да се засили отношението на служение се създават лични обвързаности, така че частното все повече да се смесва със служебното. По този начин човек напълно се отдава на системата. Бодрияр отбелязва, че работникът е „производствен агент“, който вече не може да бъде дефиниран като експлоатиран, нито „неговото битие като суровина“. Той вече се определя чрез своята мобилност и заменимост, както и с качеството си да бъде „непотребен придатък към фиксирания материал“ (Baudrillard 2005, 35). За тази тотализираща и подчиняваща роля на работата в рамките на социалното, която е отделена от икономическата ефективност, ще става дума многократно в следващите глави.

Тези дълбоки промени в понятието за работа, които отразяват промяната на същността на капитала, който зависи не толкова от производство, колкото от иновации и финансови спекулации, се задвижват и съответните социални процеси на адаптация. Бодрияр интерпретира трансформациите като огромна промяна на значенията, в която предишната същност на капитала, която формира сферата на производството, преминава към формите на цялостния живот.

Стадият, в който процесът на капитала спира да бъде процес на производство, е същевременно и стадий на изчезването на фабриката: цялото общество започва да прилича на фабрика. Фабриката като такава трябва да изчезне, работата трябва да загуби специфичния си характер, за да може капиталът да осигури тази екстензивна метаморфоза на своята форма като форма на обществото като цяло. (Baudrillard 2005, 35)

Фабриците все още ги има, за да прикриват, че производството и трудът са навсякъде и следователно никъде. Тезата на Бодрияр е, че вече няма смисъл да се бориш с капитала в неговите детерминирани форми. Той стига до извода, че ако „най-голямото му оръжие се състои в това, да репродуцира работата като нещо имагинерно, тогава от това следва, че капиталът самият стои пред собствения си крах“ (Baudrillard 2005, 37). Оптимизмът на Бодрияр за скорошния край на капитала с преодоляването на имагинерния характер

на труда не се потвърждава от литературните произведения, анализирани в следващите глави. Напротив, в тях явно се показва, че изграждането на симулации, за да се спаси капиталът, разрушават индивида, докато капиталът остава непокътнат.

Вследствие на разграждането на отношението между господство и робство във „Феноменология на духа“ на Хегел вече не се прави разлика между работническа класа и буржоазия, тъй като робството и господството са събрани в един и същи субект, именно този на самоексплоатация се предприемач. Изразено с марксистическа лексика, става въпрос за пропускливост на границите между „производствената сила“ и „производствените условия“. В информационното общество човекът не се нуждае от цяла фабрика, за да произведе цялостен продукт, а междувременно само от компютър, който лесно може да си набави. По този начин отношението между притежание на средствата за производство и власт над работещия се сливат в личността на самия работещ.

В епохата на дигитализацията работата в големите офиси на световните концерни все повече се превръща в симулация, която има все по-малко допир с реалността. Външните форми и ритуали започват да функционират като театралничене, конституирайки власт, и в тази симулация на продуктивна дейност човек загубва усещане за смисъл в живота си. Психическото страдание от високите изисквания, които трябва да се изпълнят, не води до задоволяване или реализация на Аза. Най-лошата последица от тази ситуация е огромният натиск върху субекта, който на всяка цена трябва да бъде успешен, тъй като за своя неуспех е виновен самият той. Това прехвърляне на отговорността върху отделния индивид, който е в жестока конкуренция с всички останали, е една от най-устойчивите характеристики на съвременния трудов свят. Предишният марксистически враг, възможен за идентифициране и обективизиране, сега е станал невидим, а отговорността се е прехвърлила на нивото на индивидуалния неуспех.

В контекста на променящата се концепция за работата във времето на дигитализацията понятията трансхуманизъм и постхуманизъм представят един свят, в който всички проблеми имат техническо решение, а същността на човешкото се променя драстично чрез техническо и генетично подобряване и създаването на супер изкуствен интелект. Следователно те дефинират по нов начин и функцията на работата. Фикционалните текстове, които се занимават с мисловния свят на трансхуманизма, спадат към научната фантастика и доближават идеите на генното модифициране и оптимизиране на човека до масовото съзнание. Романите в тази студия разкриват този дискурс, който се пропагандира като прогрес, но служи като инструмент за запазването и експанзията на

капитализма, който си създава нови пространства за бъдещо развитие чрез технологиите. Анализиранията произведения показват как подобреният човек губи човечността си за сметка на повишената си ефективност. Рихард Давид Прехт говори за преобръщането на Кантовия категорически императив, според който личността никога не може да служи като средство, а само като цел на всяко действие. В трансхуманизма човекът е именно средство за изпълнение на други цели. Срв. (Precht 2020, 65)

Визиите за освобождаването на човека от принудата на производствената работа, както е заложено при Пол Лафарг и Оскар Уайлд и които са представени в екскурса на работата, са до голяма степен постигнати с развитието на нови форми на организация. Чрез развитието на технологиите производителността става толкова голяма, че населението вече не се страхува за физическото си оцеляване. Благосъстоянието на населението на Земята се покачва с невидан темп, въпреки огромните неравенства при разпределението на икономическата печалба. При заплахата някои от дейностите да бъдат поети изцяло от автомати, човечеството за първи път в историята се изправя през принудата да не работи. Това е един от най-важните тематични комплекси в изследването на трудовите отношения през 21. век.

2. БЪДЕЩИ ВИЗИИ ЗА РАБОТАТА

Утопичното мислене неизменно съпътства идеологията. Всяка епоха има собствени утопични представи. Модерността в изкуството също дефинира такива: утопията за равенството, за смъртта на бога, за комунистическото премахване на частната собственост. Днешното общество формулира утопичната идея за живот в изобилие и за безсмъртието на човека, което трябва да се постигне чрез технологиите.

Схващането за труда в началото на 21. век се открива в два лесно различими дискурса: първият касае визията за глобалния, предизвикан от техническия прогрес край на човешкия платен труд, който е отговорен за дистопичните елементи в много от разглежданите произведения. Първият и най-влиятелен представител на тази линия е английският социолог и икономист Джереми Рифкин, чиято книга „Краят на работата“ има много последователи. Много влиятелен представител на този дискурс в последните години е израелският историк Ювал Ноа Харари. Особено в книгата „Homo Deus“, която представлява футурологично изследване, Харари нахвърля една мрачна визия за

бъдещето на работата. Много от тезите на Харари, публикувани през 2016 г., намират отражение в разгледаните тук романи.

Вторият дискурс е доминиран от възгледа, че работата е безкрайна и никога не може да свърши, но организационната система на трудовия свят трябва да бъде прекроена из основи. При това тази линия формулира концепции за нов вид работа „New Work“. При тази промяна системата за заплащане на труда трябва да бъде премахната и на нейно място да се установи едно интегрално холистично разбиране за работата, което интегрира работния процес в цялостния живот на човека, така че не може да се разграничи работа от не-работа. Централно място в тази концепция играе обстоятелството, че принудата към труд трябва да изчезне. Най-важният поддръжник на тази теза е Фритьоф Бергман, един от лидерите на новосъздаденото движение „New Work“. Неговите книги, както и тези на Рифкин, са много влиятелни в определени обществени кръгове на прогресивни, високоинтелигентни хора. Те провокират редица други публикации в същия дух, които пледират за реорганизация на моделите на трудовите отношения.

В следващите точки са изложени в детайли основните тези за труда в бъдещето на Джереми Рифкин, Ю. Н. Харари и Рей Курцвайл, както и на Фритьоф Бергман и Фредерик Лалу, чиито организационни модели са споменати многократно при анализа на литературните текстове.

2.1. ДЖЕРЕМИ РИФКИН: „КРАЯТ НА РАБОТАТА“

В книгата си „Крайт на работата и нейното бъдеще“ Рифкин предсказва изтласкване на работната ръка от производствения процес чрез дигиталните технологии. За бъдещето на работата той предвижда два възможни сценария, положителен и отрицателен. Той описва как при драстичното редуциране на производственото време и огромното повишаване на продуктивността, икономиката се опитва да държи мотивацията за работа висока чрез примамката на консуматорството, което е обвързано със социално позициониране.

Рифкин отбелязва етапите, които водят до пълното затихване на пазара на труда, като физическо заместване на човека от машината, психическо натоварване чрез ускоряването на продукцията, прегаряне и нарушен биоритъм и накрая социална и психическа смърт като последица от безработицата. Тези резултати се наблюдават в част

от анализиранияте произведения, така че те представляват картинно онагледяване на този дискурс.

Двадесет и пет години след публикуването на книгата на Рифкин може да се установи, че това, което той отбелязва като тенденция все още е актуално, прогнозата му обаче е твърде пресилена и не може да се вземе за коректна. През 2019 година работата не само не е изчезнала, но безработицата в ЕС отбелязва най-ниските си нива в историята. Песимистичното мислене за бъдещето обаче, в чието лице се превръща Рифкин, процъфтява и при четвъртата индустриална революция и намира израз в популярни наративи.

2.2. РЕЙ КУРЦВАЙЛ И ЮВАЛ НОА ХАРАРИ: НОМО DEUS И КЛАСАТА НА ИЗЛИШНИТЕ

Рей Курцвайл е изобретател, инвеститор и футурист, един от най-важните автори на трансхуманизма в Силициевата долина. Неговите визии имат като дългосрочна цел значителна промяна на човешкия живот чрез техническо оптимизиране на човека и подобряване на неговите когнитивни способности и възможности за възприемане. Курцвайл прави прогнози в поредица от публикации за експоненциалното развитие на технологиите, които ще засегнат не само социалната тъкан, но и биологичното устройство на човека. Той прокламира сливането между човек и машина, при което ще се появи нов вид човек, който ще разполага с повече способности да вижда, да предсказва бъдещето и да живее много по-дълго от сегашния човешки вид.

В книгата си „Интелигентността на еволюцията. Когато човек и компютър се слепят“ Курцвайл описва едно развитие на обществото, което представлява напасване към новите технологии. Това ще се отрази и на трудовия пазар, като се предвижда, че хората никога няма да останат без работа, но тя ще се трансформира драстично.

С възникването на нов интелект, който в някои отношения превъзхожда човешкия, отношението между човек и машина ще се промени радикално, тъй като компютърът ще има свободна воля, способността да разбира абстрактни понятия и да реагира адекватно на тях. Срв. (Kurzweil 2016, 23). При това положение образованието няма да е фактор за създаването на нови и по-добре платени работни места, както става досега при третата индустриална революция, където физическата работа е заменена от машини, но интелектуалната все още се извършва от хора. Следователно Курцвайл вижда като

единствено решение роботизирането на човека, неговото генетично и технологично подобрене, за да има шанс на трудовия пазар. Срв. (Kurzweil 2016, 268)

Курцвайл не се концентрира в прогнозите си директно върху пазара на труда, това прави Ювал Ноа Харари в книгата си „Homo Deus“, в която той се позовава на Курцвайл. Той потвърждава с примери и статистики линията, която Курцвайл застъпва, и дава по-детайлна прогноза за влиянието на дигитализацията върху трудовия пазар. Като историк той разглежда краткосрочните размествания на пазара на труда през последните два века. Трите сектора на заетост: селско стопанство, индустрия и услуги, преживяват огромно реструктуриране. До 19. век 90 процента от населението на САЩ е заето в селското стопанство, докато днес едва два процента от американците са заети в него, докато 20 процента работят в индустрията. Останалите са заети в сферата на услугите. Чрез разместванията между секторите досега човечеството съумява да се справи с безработицата като основен социален проблем, въпреки увеличаващото се население. По-високата квалификация успява да помогне за пренасочването на хората от един в друг сектор. При наличие на изкуствен интелект обаче, който осъществява интелектуална работа, това вече няма да е възможно и ще следва отпадане на различни професии като счетоводители, касиери в супермаркети, шофьори и др.

Професиите, които ще останат, ще доведат до големи разломи в обществото и социални неравенства. Така ще възникне класа от непотребни хора, които ще бъдат социално поддържани в ролята им на консуматори.

Според Харари бъдещият човек ще запълва времето си с дейности, които днес не причисляваме към работата. При перспективата за безкрайното удължаване на живота чрез технически средства работата загубва и значението си на дейност, чрез чиито резултати човекът оставя следа в света и след смъртта си.

Според Харари трудовият пазар ще преживее огромни промени, ако човешкият живот достигне 120 до 150 години. Досегашните вододели в човешкия живот: образование до 25 години, професионален живот до 65 и пенсия след това, няма да са валидни. Ще се работи много повече десетилетия, до около 100 годишнина, което ще утежни допълнително ситуацията на пазара на работни места и ще благоприятства разширяването на непотребната маса от хора, които ще деградират до биологична маса, изгубена във виртуални светове на забавление и консуматорство. Срв. (Harari 2018, 427)

Тези промени в обществото могат да доведат до нов расизъм, който ще прави разлика между обикновени и технически подобрени хора. Подобни сценарии описват в романите си Тереза Ханиг и Марк-Уве Клинг.

2.3. ФРЕДЕРИК ЛАЛУ: ПОСТМОДЕРНИЯТ И ИНТЕГРАЛНИЯТ МОДЕЛ НА ОРГАНИЗАЦИЯ НА РАБОТАТА

Тъй като дискурсът за труда от 19. век насам винаги тематизира проблема за отчуждението в производствения процес, се развиват нови организационни модели на труда, които съответстват на новопоявили се степени на съзнание. Появяват се нови форми на заетост, които стъпват на различни принципи от тези на капиталистическата парична икономика. Визии за нова икономика на безпарична размяна, концепции като co-working или Urban gardening са част от така наречената Sharing-Economy, която от една страна отваря нови перспективи, а от друга разкрива нови ниши пред капитализма, който веднага ги завзема.

Фредерик Лалу дефинира в своята парадигма два нови модела на организация на труда: постмодерния плуралистичен модел и интегралния еволюционен модел, които се различават от описания вече ориентиран към постижение модерен модел на организация на труда.

Постмодерният модел осъзнава негативните страни на ориентирания към постижения модел и се опитва да ги преодолее. В него вече не става въпрос за растеж и успех. В постмодерната перспектива чувствата на хората са много важни, а това разширява обхвата на връзката между човека и работата му. Тази парадигма възниква в края на 18. век с модерните движения срещу робството и женската еманципация и всеобщо равноправие, независимо от произход, раса, национална и социална принадлежност. През 19. век това мислене има много малко представители, които постепенно се увеличават, особено от края на 60-те и 70-те години на 20. век. Днес хората, които живеят според принципите на една постмодерна перспектива, все още са малцинство в западния свят, но техният светоглед е признат в академичните среди, в общественнополезни организации и социални структури. Срв. (Laloux 2015, 32).

При този тип мислене връзките между хората са много по-важни от резултатите. Според Лалу има много пробиви, които постмодерният модел е постигнал: идеята за служещото фирмено ръководство, което споделя властта с работещите и се поставя в тяхна услуга, както и ориентирана към ценности култура, вдъхновение и откриване на смисъл при извършването на всяка дейност. В организациите по този начин се създава силна общностна култура, без която те биха били обречени на разпад. За разлика от модерните меритократични организации, които дефинират ценности и ги изповядват публично, но веднага ги нарушават, когато това застраши оборота и печалбата на дружеството, то тези

ценности наистина се живеят в постмодерната парадигма. Изследвания потвърждават, че успехът на подобни ориентирани към ценности предприятия е доста по-голям отколкото на тези на техните конкуренти, което е най-сигурният знак, че този модел има бъдеще.

При модерните организации стратегията и нейното осъществяване, както и печалбата и защитата на интересите на акционерите са на първо място. В постмодерната организация обаче най-голямата печалба не е основният приоритет. Израз на подобно мислене е понятието „Corporate Citizenship“, което все още не е много популярно в бизнес средите., но изглежда ще става все по-атрактивно. Ако модерната организация функционира като машина, то постмодерната Лалу оприличава на семейство. Срв. (Laloux 2015, 28) В Силициевата долина възникват постмодерни фирми с равни йерархии, споделена отговорност и различен дизайн на работното пространство, където комуникацията и обмяната на идеи не се възпрепятства. Те предлагат на служителите си щедри бонуси и битови привилегии, както и приятелски, почти семейни отношения в колектива, но въпреки това изискването за постижения е на първо място при тях. Всички тези условия се създават, за да обвържат индивида в една възможно по-комфортна атмосфера, в която е интегриран целият останал живот; спорт, почивка, преживявания и т.н. са част от работното пространство. Основната цел е подобряването на креативността и продуктивността на отделния работещ. Всичко друго са кулиси, които привличат най-амбициозните и способни работници при тези фирми. Фамилният модел на организацията на работата свидетелства за нов етап от развитието на работните отношения, които формират отношението към работата по-лежерно и в същото време доста по-обвързващо. От една страна човек получава една по-приятелска и позната атмосфера, от друга отделянето от работата става почти невъзможно, тъй като животът започва да съвпада почти изцяло с работата, което е характерно за следващата интегрална еволюционна парадигма.

Последният стадий, който Лалу описва, е интегралният модел. Той съответства на етапа на себerealизацията от пирамидата на Маслоу. Освен този модел Лалу описва и един много далечен и утопичен стадий на „себетрансцендиране“. Индивидът в интегралния модел си поставя за цел да намери себе си, собствените си таланти и да ги реализира. Призванието е ключова дума в това мислене, целта е да бъдеш полезен за човечеството и за себе си. „На стъпалото на интегралния модел животът се схваща като лично и колективно пътуване към нашата истинска природа“ (Laloux 2015, 45). Характерно за този модел, който се намира в началния си етап и ще бъде реализиран вероятно в

следващите векове, е отказването от досегашните цели и амбиции и вслушване в самия живот. Идеите на концепцията за Новата работа, „New Work“ пропагандират подобни идеи, които са освободени от принудата на необходимостта да работиш.

Човекът, който живее в интегралната парадигма, има цел, но не е амбициозен. Той се вглежда в себе си в контемплативни моменти и е учудващо освободен от страхове. Страховете от провал и несигурността поради краха на професионалното съществуване вече не са фактор за него, тъй като той живее в осигурена среда, в която основните потребности са задоволени и гарантирани. По тази причина формите на тази парадигма са единствено възможни, когато обществото е постигнало този етап на материална задоволеност на живота. Пробивът на интегралния модел е в това, че човекът отваря за себе си всички измерения на знанието, а не само тези, които пасват на работодателя му. Човекът следователно няма да е сляп за възгледите, които му вредят. Той ще може да мисли в парадокси и това е друг пробив на този модел срв. (Laloux 2015, 48). Мисленето „или-или“ ще бъде преодоляно за сметка на „както, така и“. Така според Лалу ще бъдат решени парадоксите като свобода или отговорност, да бъдеш сам или в общност, да се грижиш за себе си или за другите, те се считат за две части от единен феномен като вдишването и издишването, в който никоя от двете части не може да бъде изключена от цялото.

Овладеяването на егото се отразява и на структурирането и ръководството на организацията. В анализирания в изследването текстове няма описана организация от този модел на Лалу. Те все още спадат към жанра утопия и по-скоро са засегнати при нелитературните текстове в екскурса между трета и четвърта глава.

2.4. ФРИТЪОФ БЕРГМАН: NEW WORK ИЛИ БЕЗКРАЙНАТА РАБОТА

Американският социален философ Фритъоф Бергман описва в поредица от книги и изследвания на терен възникването на една нова култура благодарение на нови модели на работа. В книгата си „Нова работа. Нова култура“ той изследва прехода от досегашната система на работа към нов изчистен от йерархии модел, който той нарича „Нова работа“ (New Work). Най-голямата патология на досегашния, надничен модел е налагането на представата, че работата може да свърши. Тук Бергман директно излиза срещу Рифкин и застъпва мнението, което може да се срещне и при Дейвид Гребър, че много работни места съществуват не по някаква рационална причина, а поради социални

подбуди, да се държат хората в заетост. По този начин Бергман критикува практиката да се ангажират хора в отчуждени и незадоволителни работи, които спокойно могат да бъдат поети от машини.

Неравномерното разпределение на работните места също се засяга от Бергман. Неблагоприятната диспозиция на заетостта се дължи на йерархизирането на професиите на престижни и не особено престижни. Постоянен ефект от това е, че всички се стремят към реализация в престижните професии, а необходими и полезни професии от типа на болногледач или детегледач остават слабо желани.

В модела си „New Work“ Бергман се опитва да открие за всеки индивид поотделно, как той „наистина, ама наистина“ иска да работи, какви неразвити таланти има в него и как това може да се развие с оглед на бъдеща професионална и житейска дейност. В „новата работа“ има вътрешна мотивация да работиш и съответно много по-малко стрес, натиск или излагане на властовия произвол на ръководителя или колегите. Бергман изхожда от това, че работата, която се счита „като предизвикателство и призвание не изстисква човека, а напротив, дава му повече енергия и го прави по-силен, като го изкачва на ново стъпало.“ (Bergmann 2004, 12) Основополагащо за тази концепция е, че всеки знае целта на работата си и оттам черпи смисъл за своите действия.

Работата трябва да се раздели на три: една трета от времето човек трябва да прекарва в работа за печелене на издръжката си, другата третина за работа, която наистина иска и последната част трябва да бъде посветена на собствена „High-Tech-продукция“. Последната част е доста объркваща, тъй като тя предвижда човек сам да произвежда домакинските си уреди като хладилник, пералня и др. Моделът на Бергман е конципиран като противоположен на капиталистическия. След като нуждите на индивида са поставени на преден план, неговата работа се задвижва от вътрешна мотивация и се възприема от него като смислена.

Понятието за работа се възприема като саморазбиращо се и се асоциира с всяка дейност, свързана с изпълнението на задача. Това се отличава от обичайното разбиране за работата, отнасящо се до специфична дейност, която се извършва в рамките на някоя професия и се заплаща с пари.

Според Бергман дебатите за изчезването на работата са един вид „културен конструкт“ и „политически мотивирано заслепяване“ (Bergmann 2004, 105), което е продукт на досегашната система за организация на труда. Това може бързо да бъде коригирано чрез съответни мерки, за да не се превърне търсенето на работа в чумата на следващите времена. Причините за липсата на работни места не са просто от финансов, а и от

структурен характер. За промяната е необходим обществен консенсус в предефинирането на труда, така че безкрайното количество латентна работа да се открие за хората и да се признае като обществено значима. В резултат на това ще възниква нова култура на проектите, при която има конкретна цел, а най-важно е развитието на човека. Концепцията за новата работа е насочена срещу неолиберализма. Тя вижда слабостите му и смята, че либерализмът и социалдемократията не могат да предложат повече „висок, вдъхновяващ идеал“ (Bergmann 2004, 124). Бергман се позиционира в левия политически спектър, но е критичен към марксизма.

Основата на „новата работа“ е мисълта, че свободата не е просто наличието на избор, а възможността да правиш това, което страстно желаш.

III. АСПЕКТИ НА ТРУДОВИТЕ СВЕТОВЕ В ДИГИТАЛНОТО КОНТРОЛНО ОБЩЕСТВО

Познатият ни модел за заплащане на труда се запазва в анализиранияте литературни произведения. Темата на работата като източник на доходи не изглежда да е от голямо значение във фикционалните светове, тъй като в тях не се откриват иновативни системи, които дават нови решения. Обща характеристика на всички произведения е отсъствието на въпроса за бедността. Това се дължи на обстоятелството, че социалните системи за подпомагане в информационното общество осигуряват поне минимален жизнен стандарт, дори и когато човек временно е извън пазара на труда. Авторите разглеждат работата в общество на излишъка от гледна точка на нейните нематериални, социално-психологически аспекти.

В тази част на изследването се проследяват различните аспекти на трудовия свят на 21. век в пет отделни части. Централна тема е появата на нови професии, чиято цел е трудно определима, тъй като вследствие на нарастващата комплексност на отделните системи, както се обясни в началото с теорията на Луман, те показват дотолкова голяма спецификация на дейността, че тя не поражда смисъл без взаимовръзката с други елементи при разделението на труда. Безсмислието на работата в офис се компенсира чрез определена театралност и въвеждането на йерархизиращи ритуали, при които трябва да се подчертае важността на съответната професия. Това определя тематичния акцент на първата част, в която са романът на Терезия Мора и сборникът с разкази на Франк Якубчик.

Втората част на тази глава се изследва темата на себеоптимизацията и способността да продаваш себе си на трудовия пазар, при което се имат предвид не само придобиването на конкретни способности, знания и компетентности, а и на чисто физическо оптимизиране. В този сегмент са анализирани романите на Джон фон Дюфел и Катрин Рьогла., които разкриват различни черти на обществото на успеха и постиженията, където оптимизирането на телесното и преодоляването на биологичните нужди са показани като неизбежни в трудовия свят.

Третата част съдържа тематично сходни проблеми с първата точка в тази глава и продължава да дава описание на концепцията на New Economy, която показва важната връзка на трудовия свят със симулативния свят на играта като в романа на Хуан Гузе, към смъртта в този на Ернст-Вилхелм Хендлер или към ирационалното при Филип Шьонталер. В тези романи се наблюдава анализът на работата като симулация, при което на преден план става въпрос или за изчезване на работата или за лошо нейно копие.

Предметът на четвъртата част са романите на Марк-Уве Клинг и Том Цюрхер, които представляват пародии на постулатите на New Economy. Като пародия те упражняват две функции: първо критикуват съществуващия икономически ред и неговите пагубни ефекти върху индивида със средствата, присъщи за тази стилистика. На второ място те показват автореференция в рамките на литературната система чрез директни или индиректни препратки към други текстове, с които се релативират досегашните текстови дискурси върху трудовия свят.

Още критиците на капитализма през 19. век установяват, че трудът се превръща в стока. Тя се управлява и дава въз основа на различни критерии, които индивидът трябва да изпълнява, само на добре квалифицирани за това лица. Работата гарантира включването в общността, а безработицата съответно се схваща като най-голямата опасност за обществения ред, срещу която властта се бори. Тя се отразява не само на обществото като цяло, но и на отделния индивид, което се тематизира в петата част на тази глава, където се разглеждат романите на Анете Пент и Йоахим Целтер.

1. РАБОТАТА КАТО ТЕАТЪР: ИЗПРАЗЕНАТА ОТ СМИСЪЛ РАБОТА

В книгата си „Bullshit Jobs“ американският антрополог Дейвид Гребър диагностицира трудовия свят на 21. век като болен и на обременен от редица ритуални дейности, които не водят до някаква цел, а служат за изразяване на йерархии. Много от новосъздадените

работни места в областта на мениджмънта, на дигиталните технологии, но и повечето нискоквалифицирани позиции, които спокойно могат да бъдат заменени от роботи, не носят екзистенциално удовлетворение на работещите. Перспективата на Гребър е тази на социалния изследовател, който показва опасностите от тези в голяма степен безсмислени работи. Това безсмислие на работата показват и избраните литературни творби.

1.1. ТЕРЕЗИЯ МОРА: „ЕДИНСТВЕНИЯТ ЧОВЕК НА КОНТИНЕНТА“

Романът на Терезия Мора „Единственият човек на континента“ е важна творба за описването на трудовите отношения на настоящето. Текстът е интересен случай на напрежение между реално и измислено, което създава несигурност за статуса на описания свят в романа. Акцентът е поставен върху главния герой Дариус Коп и жена му Флора, които пребивават в различни модели на организация на работния процес. Докато Коп заема висок пост в международна компания и е изцяло в рамките на модерния, меритократичен модел на неолибералната икономика, неговата жена сменя различни работни места в ниския сектор на услугите и работи в строго йерархичния традиционен конформистки модел, формулиран от Лалу. Анализът показва ясно разликите в тези два модела и различните опасности, произлизащи от тях, онагледени с примери от романа. При контрастивното разглеждане на двата организационни модела в две отделни подточки на анализа може да се установи, че те по различен начин експлоатират човека в полза на капитала. Трудовите отношения на Флора са доста поизпразнени от илюзии. Те са от началото ясно йерархизирани и се базират върху външна експлоатация. Тя е измъчена, тормозена от работодателите си жена, използвана безочливо буквално до нейния физически срив и след това изхвърлена. Рафинираното психическо натоварване в неясната работа на Коп се основава на самоексплоатация и оптимизиране, за които той не е добре подготвен. Поради тази причина системата го отхвърля.

В анализа се използват освен моделите на Лалу и теорията за резонанса на Хартмут Роза, с която се обяснява възникналото на работното място отчуждение, както и някои от тезите на Хан относно съвременната икономическа система и основите на етичната комуникация между икономическите субекти на Нида-Рюмелин, към които се отнасят и някои от следващите разглеждани произведения.

След последователното разглеждане на двата модела на организация на труда се дават примери за работата като перформанс, който включва различни действия, наречени от Ларс Фолмер бизнес театър. Те включват ежедневни съвещания, телефонни разговори за даване на отчети, сърфиране в интернет, консумиране на храна и напитки в работно време, кратка дрямка на работното място, писане на неизпълними планове и др., които в същността си са далеч от работата, която трябва да извършва служителят, но са знак за неговия статус във фирмата. Симулирането на работа е оправдание за отбягване на неприятни задължения в личния живот. Така индивидът изгражда стратегии, с които натовазва други, а сам остава незасегнат от работата и от семейните задължения. По този начин обаче този тип герой не печели нищо за себе си, тъй като се сгромолясва в края на романа. Мора описва разклащането на моралните елементи на работата като правдивост, доверие и надеждност и тяхното формализиране и компрометиране в трудовия свят на героите, което превръща професионалното ежедневие в просто симулиране на деловитост, без никаква реална полза или ефективност нито за обществото, нито за самия индивид.

При интерпретацията на романа се обръща специално внимание на теми като наличието на йерархии, отчуждението и мястото на консуматорството за запълване на празнините в човешкия живот, които произтичат от нарушените трудови отношения.

Резултатът при двамата герои не показва принципни различия, тъй като и двамата са оцетени, използвани и дълбоко отчуждени. Последствията на традиционния конформистки модел и на модерната меритокрация върху работещия са разрушителни за личността им. Изводът е, че нито благосъстоянието и консуматорството, нито общественият престиж от работата могат да компенсират празнината, която се открива при отчуждението на работното място и изолацията в частната сфера. Трудът в двата модела не води до желаната себerealизация и не представлява смислополагаща инстанция в живота на героите.

2.1. ФРАНК ЯКУБЦИК: „В СРЕДНИЯ ЕШЕЛОН“

Франк Якубцик (1965) е един от най-известните преводачи на философска и социологическа литература в Германия. През 2016 година излиза книгата му „В средния ешелон. Разкази от капиталистическите години“, която е сборник с разкази. Подзаглавието подсказва за антикапиталистическа нагласа на автора и това се

потвърждава от текстовете. За тази книга няма критически и литературоведски текстове, с изключение на кратките обявления във вестниците при излизането ѝ на пазара.

Якубчик не е толкова смел в типографското оформление на разказите си като Катрин Рьогла, но прави впечатление, че използва немския правопис преди 1997 г., Това е разтълкувано като своеобразен знак за носталгия към старите времена преди глобализацията, която поражда и нови форми на организация на труда.

В частност става дума за сътрудниците от „средния ешелон“ на глобален IT-концерн, които страдат тихо от професионалното си ежедневие. Чрез бягството в имагинерното те се опитват да направят мъчителните си работи по-поносими. От мечтите им може да се изведе една утопична картина, която се отнася към реалността като фотографски негатив.

Характеристиките на модерния трудов свят са един вид театрален перформанс пред клиентите; живот в страх и несигурност; липса на признание и възхищение; непреодолимо подчиняване и др. Във всеки разказ акцентът пада върху различна черта на имагинерния идеален трудов свят. При това има размишления, които се разпростират върху няколко от изведените характеристики на трудовия свят.

Отделните истории показват копнеж към признание и власт, които могат да се постигнат чрез успешна кариера и това оформя емоционалната връзка на героите с тяхното професионално занимание. За тях работата е само средство за социален растеж и придружаващия го престиж. Какво точно работят, остава зад завесата. Те не намират в своето ежедневие смисъл и полза. Въпреки това запазват илюзията за прекомерна заетост, като се връщат винаги късно къщи, когато всички други спят.

В анализа се реконструират отделните характеристики на тази тъжна действителност. В началото се обръща внимание на бизнес света като театър, в който целта е да се продава възможно повече. Инженерната професия се превръща в камуфлаж за търговски успех, което се вижда и при романа на Мора. Обръща се внимание на бизнес етикета и културата на общуване, както и на наложения образ на бизнесмена, който всички се опитват да усвоят. С помощта на психологическото изследване на Даниел Канеман по-нататък в анализа се показва проблемът на така наречената експертотокрация в днешния свят, за което има подходящи примери от разказите. Якубчик развенчава ореола на експерта, вземащ уж рационални решения въз основа на специфичната си компетентност. Развенчаването на този мит показва колко изкуствена и необоснована е водещата роля на експертите в обществото.

Липсата на признание вътре в самата фирма за отделния служител е голяма тема в разказите. Показани са терзанията им от невидимостта на тяхната работата и на тази основа се очертава и ролята на работата в създаването на идентичността. Усещането за това, че си изключително дребна част от цялата машина, която може да съществува и без теб и за която си веднага заменим, доминира тази тема. Желанието на героите е да избягат, да се освободят от зависимостите, които считат за ненужни и безсмислени, но не успяват, което е особено добре онагледено в разказа, в който един от героите е изнасилен от двама души по време на една от постоянните си командировки. Този криминален акт е разгледан в анализа като метафорично представяне на победата на системата над индивида и невъзможното му освобождаване от идеологическото подчинение, като се аргументира с теорията на Алтюсер. В подчинението се вписва и понятието за експлоатация. Лошите условия на работа, дългото пътуване до службата сутрин, дългият ден, непрекъснатите пътувания в различни части на света, от които остават само умората и пребиваване в чужди хотелски легла имат негативни последици за личността на работещите. Унижението е една съпътстваща черта в този свят, на която сътрудниците са свикнали.

Обсъдена е наред с това темата за кариерното израстване като цел в живота. При това там се обръща внимание на вътрешната конкуренция между сътрудниците във фирмата, което поражда нуждата от непрекъснато самооптимизиране. В последната част на анализа е разгледан случаят на работещия на свободна практика, който е напълно дезинтегриран, непризнат и след приключване на ангажимента му, веднага забравен от всички останали. Липсата на ясна следа от свършеното от тези герои е показано в текстовете, както и страданието, предизвикано от съществуващите форми на организация в съвременните фирми.

Книгата на Якубчик е описание на професионалното ежедневие в модерния, ориентиран към успех модел на труда. Работата е сама по себе си театрална поредица от различни комуникативни форми, които трябва да внушават сериозност и висока отговорност, но и мисия за подобряването на света, които се оказват изпразнени от съдържание. Трудовият свят е показан от много и различни страни.

Якубчик се отнася много критично към тези трудови отношения и някои места в разказите са даже директни апели към читателя, който трябва да си създаде яснота относно опасностите на този свят. Текстовете му довеждат пред очите на публиката очевидните, но останали невидими за нея места от действителността, тъй като ги показва не през обичайната перспектива на успеха и постиженията. Тази игра с нарочната смяна

на виждане и невиждане попълва „празните места“ на ежедневието и заостря контурите на познатия, но в същото време неясно възприеман бизнес свят във времето на къснокапиталистическия глобален икономически ред.

2. ТЯЛОТО КАТО ОБЕКТ НА ОПТИМИЗИРАНЕ

2.1. ДЖОН ФОН ДЮФЕЛ: „ЕГО“

Джон фон Дюфел (1966) е драматург, театрален режисьор, писател и преводач. В есеистичното си творчество и в прозата си той се занимава с проблеми на човешкото битие и на семейството. Естетизирането на тялото и същевременно неговото икономизиране са предмет на романа „ЕГО“, публикуван за първи път през 2001 година. В този роман икономическата перспектива, която се оказва водеща в областта на образованието и в професията и движи напред дискурса за оптимизирането, се замества от друга гледна точка, която по своеобразен начин също е необичайна за читателя. Чрез подробно описание на ежедневните дейности се показват сенчестите страни на телесното самоестетизиране и самооптимизиране чрез спорт. Красотата и стегнатото тяло се пропагандират като положителна цел за всеки човек, тъй като гарантират по-лесно постигане на успех в обществото. С това се дава и нов аспект в описанието на трудовите отношения.

Като основа за анализа е използвана тезата за „предприемаческия Аз“ на Улрих Брьоклинг, според която самооптимизацията на индивида и превръщането му от субект в проект е водещ мотив във всяко негово начинание. С примери от романа става видно как отделният субект се формира целенасочено като продукт, който трябва бъде продаден на свободния пазар на труда по аналогия с всяка друга стока. Анализът се занимава с един от най-важните топови на неолибералното мислене – гладкостта на повърхностите, която обяснява редица културни практики в бизнес света, свързани с широк спектър дейности от комуникацията до телесната външност. Направено е сравнение между старинните аскетически християнски практики на съзерцание на пъпа в исихазма и модерния прочит на този феномен, с които разликите между концепциите и реалностите стават още по-видими. Изглаждането на негативността и грапавините в живота се явява особено вредно за индивида, който се изгубва в безсмислие и в морална

индиферентност. Както и при другите произведения, и тук са изведени механизмите за идеологическото подчинение на индивида.

Важна тема в романа е образът на консултанта и водещата позиция на този бранш в бизнес средите. Както и в предишните романи дейностите на работното място нямат нищо общо със същинската работа, която трябва да вършат. В хода на анализа са описани феномени като затваряне в себе си, липса на емпатия и нагон за игра, флиртувайки и продавайки себе си. Накратко е показана доминацията на икономическия дискурс дори в сферата на любовта и семейството, които функционират на пазарния принцип на еквивалентната размяна. В тази част са използвани социологическите изследвания на Ева Илуз и есетата за неолибералната политика на Хан.

Романът на Дюфел е мрачна и тъжна презентация на ориентирания към постижение модел на работа. На преден план стои идеята за тотално икономизиране на битието, която обхваща без изключение всички сфери на живота. Героите на романа напълно са интернализирали повелята за самооптимизацията и техният свят е описан като топос на рационализирани копнежи за кариера и на целящите лично облагодетелстване планове. Телесното оптимизиране, което в текста заема централна роля, се изразява предимно в мъчително оформяне на собствената външност и усвояване на стратегии за напасване към изискванията на средата. Тялото е един вид социален капитал, който се инвестира в социалния растеж. Външността като най-важен инструмент за повишаване на професионалната ефективност и продуктивност променя значението на работата. Вече не е важно дали изобщо нещо се произвежда, а как това се „продава“ навън. Героите на романа са самоуверени и специално тренирани в това актьори, които играят тази игра със спортна обсебеност. Това прави живота им по-беден емоционално и по-нешастен. Те се провалят поради превръщането им в продукти в процеса на интернализирането на изискванията на трудовия пазар.

2.2. КАТРИН РЪОГЛА: „НИЕ НЕ СПИМ“

Концепцията за обществото на успеха и за непрекъснатата работа намира добър израз в романа на австрийската писателка Катрин Ръогла „Ние не спим“, което се сигнализира още от заглавието. Ръогла е една от най-ангажираните авторки, които се занимават критично с икономическия и трудовия свят. В поредица от есета тя тематизира

финансовата криза и опасностите, идващи от финансовия капитализъм и неговите иновативни форми на организация.

Ръогла има почти документален подход при създаването на романа. Тя също като М. Фуко гледа на либерализма не като на идеология или теория, а като на практика, където става въпрос за рационализиране на всяка част от живота с цел постигане на по-голяма ефективност. Пазарът е единственият критерий, а политиката заема ролята на зрител, който трябва да разгради формите на старото понятие за управление. На тази основа авторката разработва връзките между индивида, предприятието и принудата. Езикът в този роман е естетизиран, Ръогла пише само с малки букви. Обърнато е специално внимание на идеята за реализма, която авторката има, така че романът да не се чете като документална проза.

Преди същинския анализ е описан похватът на двойното предметяване, което Ръогла използва, веднъж чрез създаването на чуждост чрез използването само на малки букви и чрез начина на разказване, който е насочен към саморефлексията на читателя и втори път чрез описаните случаи на превръщането на човека в обект в рамките на неолибералния икономически модел. С помощта на тези два аспекта на романа стават ясни действащите властови констелации.

В първата част на анализа на текста акцентът е поставен върху самооптимизацията като най-важен повик за работещия и отново като при Якубчик или при Дюфел се наблюдава фокус върху дейността на консултантската дейност. Общественият статус на консултанта, който съветва фирмите по пътя им към успеха, е висок и се характеризира с повишено консуматорство и специфичен стил на живот. Оптимизирането обхваща усъвършенстването и адаптирането на индивида към всички нови обстоятелства на бизнес средата, но преминава и към телесна оптимизация, която се изразява в романа с надпреварата между колегите, кой ще спи по-малко и ще работи повече. Сънят като безсъзнателен топос между живота и смъртта е непродуктивна зона, върху която човек няма контрол. Той е време, което не се използва ефективно и следователно трябва да бъде интегрирано в рационалната стратегия за ефективност. Преодоляването на нуждата от сън доближава работещите до роботите.

Прави впечатление пристрастяването към работата. Самоексплоатацията, която разбира се, е тема и в този роман, е свързана и с унищожаването на личния живот в полза на работата. Темата за любовта не съществува или е подчинена на икономически механизми.

Превръщането на човека в продукт за употреба има множество примери и е централна част от анализа на творбата. Подробно е обърнато внимание и са анализирани мотиви от романа, които се отнасят и до изхвърлянето на непотребния вече индивид, чиито сили са изсмукани от системата. Отърваването от излишния товар е подчинено на икономическата ефективност, но ярко контрастира с моралния интегритет на човека. Това е изразено по един въздействащ начин, така че читателят изцяло сменя погледа си и е подбуден към размисли относно своето собствено професионално ежедневие.

Ръогла не вярва, за разлика от марксизма, че чрез осъзнаването на превръщането на човека в обект в трудовите отношения следва тяхното съществено подобряване. Нейните герои не са работници в смисъла на ранния капитализъм и това определя неуместността на марксистическия подход към текста. Романът не показва развитие на героите в посока освобождаване от потискащите трудови обстоятелства и това е негативна присъда за съвременните отношения в бизнеса, които използват и след това безмилостно изхвърлят човека на бунището.

3. РАБОТАТА КАТО СИМУЛАКРУМ В NEW ECONOMY

В къснокапиталистическото общество работата започва да изпълнява други функции, които все по-малко са свързани с осигуряването на издръжката на отделния човек. Трудът все повече се откъсва от директното производство на самостоеен продукт и се позиционира в сложна система от социални връзки, които са сами по себе си по-важни от крайния резултат от работата. Връзката на труда вече не към реалното, а към знаците на реалното го превръща в симулакрум. Като симулакрум той се появява в два от следващите романи, свързана с образа на смъртта, процеса на дегероизиране на модерния живот и неговото вторично ирационализиране.

Централен аспект на работата като симулакрум в неолибералното общество е разрушаването на обществените фундаменти, което е описано подробно от Жан Бодрияр, чиито теоретични тези анализът на следващите произведения използва. Трудът е реален и същевременно нереален и не може да бъде различен от другите знаци на реалността.

Вече няма нито стачка, нито работа, а само двете едновременно, т.е. нещо съвсем различно: магия на труда, една измамна привидност, театрална пиеса, сценодрама на производството (за да не кажем мелодрама), колективна драматургия на празната сцена на общественото. (Baudrillard 1978, 43)

И ако симулакрумът все още има директна връзка с реалността, то при симулацията тази връзка е базирана само върху изкуствени знаци на реалността, която по този начин се губи. За проблема на симулацията става дума основно в романа „Маями пънк“ на Хуан Гузе. Тук вече не става въпрос идеологията на труда, която забулва или закрива „реалния“ трудов процес, а „за сценарий на работата, като също толкова малко става дума за идеологията на властта, колкото за сценария на властта“ (Baudrillard 1978, 43). Бодриар говори за симулация, която е с една степен по-високо от идеологията. Защото идеологията в марксизма се стреми към преобръщане на реалността чрез знаците ѝ, докато симулацията изгражда нова, паралелна реалност, с която е трудно да се пребориш, както ще бъде показано в следващите анализи. Тук целта не е да се търси истинното зад лъжливите образи (симулакруите), а да се опишат механизмите на симулацията. Дискурсите на истината са идеологически и се опитват да се противопоставят на симулацията като последен изход за спасяване на реалното.

3.1. ЕРНСТ-ВИЛХЕЛМ ХЕНДЛЕР: „КОГАТО УМИРАМЕ“

Ернст-Вилхелм Хендлер е един от авторите, чието творчество е тясно свързано с темата на икономическото. Той самият е успешен бизнесмен, който започва да пише в свободното си време. В своята практика на предприемач той добива реална представа за същността на капитализма и това се превръща в основния мотив на неговото писане. „Капитализмът прониква в най-интимното у човека: ако това не ме потискаше, нямаше да стана писател.“ (Händler 2019), казва писателят в профила си в издателство „Фишер“. Близостта му до бизнес средите му дава привилегирания поглед на вътрешен човек, който не е придобит както при другите писатели – след краткосрочно изследване на темата. Една от най-устойчивите теми в неговото творчество е фасцинацията, която капитализмът упражнява върху индивида, устремен да се позиционира възможно по-добре в системата. Романът „Когато умираме“ (2002) се превръща в бестселър на 2003 година и получава литературни награди. Изборът на точно този роман на писателя е продиктуван от перспективата на високите етажи на предприемаческата власт, която той предлага. Героите му са преди всичко успешни мениджъри, които са на върха на кариерата си. Те са моторът за налагане на новите икономически модели и тази роля ги отличава от останалите биографии, които са анализирани в настоящото изследване. Бизнес светът се води от почти ирационални закони, които изтласкват човека на

границата на чувствата и способностите му. От перспективата на мениджъра се вижда, че безмилостният свят на бизнеса не е нито по-хубав, нито по-привлекателен от този на хората в по-ниските нива на йерархия в социалната и във фирмената стълбица.

Романът рефлектира директно върху организацията на работата в New Economy във формата на изброяване на нейните постулати на английски език. Всички досега изброени белези на неолибералното общество като самоексплоатация, оптимизиране и др. се наблюдават и тук. Новото е представянето на икономическата концепция, че растеж се постига не чрез борба с безработицата, а обратно със закриване на работни места, което означава по-голям технологичен напредък и по-голяма производителност. Мисълта за солидарност е изцяло чужда на тази визия за икономическо развитие. Критерият за успешна работа е икономическият резултат, като се издига лозунгът „Резултатът освобождава“, правейки директна препратка към националсоциалистическия надпис над всеки концентрационен лагер „Работата освобождава“. Описано е едно общество на резултата, резултат до смърт. Творческото начало на труда в това мислене не играе никаква роля. Въпреки че описаната работа в офис не носи винаги очакваните резултати за трите протагонистки в романа, тя не бива да спира. Работата се превръща в самоцел за индивида и така границата между времето в службата и извън нея е доста пропусклива и между двете не може да се направи разлика. Индивидът непрекъснато работи и не работи едновременно. Тъй като личният живот също е засегнат, романът показва как героите компенсират липсата на такъв с развиване на любовно отношение към фирмата, виждайки я като обект на различните си емоционални нужди. Трите героини, Шарлоте, която притежава фирмата и я приема като неин никога нероден син; Бер, която познава фирмата като никой друг и иска да я подобри; и Щине, която иска да я притежава, са трите различни емоционални израза към този топос. Пространствената организация на труда при Хендлер има дистопични черти: работните пространства осигуряват видимост, но в същото време затварят работещия в системата, без да му дават опция да напусне, което е метафоричен израз на безизходицата на човека, влязъл в този свят. Съществена характеристика е ненаситността на всички участници в тази система.

Анализът обръща внимание на мотива за завоевателя и завоюваните. Описаният в романа фикционален свят прилича на перманентна война за завоюване на нови територии, където само най-подготвеният успява да излезе победител. Подходът към света е агресивен и завоевателски, включващ и всички машинации и интриги, които човек измисля, за да преодолее другите. На тази дружелюбно изглеждаща и винаги учтива сила за завладяване се гледа като на положително явление, което води до успеха.

Една от героините, Щине, е олицетворение на завоевателския принцип, но въпреки успехите, които постига на това поле, животът ѝ не получава очакваното удовлетворение. Интерпретацията проследява решаващата роля на фикционалното, в което в крайна сметка човекът се изгубва. Асоциациите със смъртта са неминуеми.

Последната част на интерпретацията на романа е посветена именно на труда като реализация на нагона на смъртта. Мисълта, че можеш да престанеш да работиш е непоносима за героите в романа. Тя е равна на социална смърт. Отношенията между живота и смъртта са доста комплексни като работата не означава живот, а води бавно и мъчително до смъртта. При това двете части на опозицията разменят обичайните си конотации. В романа може да се намери цял каталог от болести, увреждания и смущения на организма, които са резултат от съвременния начин на труд и на живот. Физическото увяхване, придружено от комуникационна неспособност на едната от героините също е много показателно в тази линия. Отново се използва теорията на резонанса на Х. Роза, с която се обяснява изгасналото живо отношение към външния свят, и неспособността за създаване на пълноценна връзка с него.

Хендлер представя цялата палитра на неолибералната икономика, която се формулира в ясни принципи и повели. С примери от романа те са показани нагледно. Акцентираща се върху липсата на социална солидарност и върху непрестанното работене, изолиране от останалите и физическо деградиране на личността. Работата заема цялото житейско пространство на човека и не му оставя сили за разгръщане на личността извън живота във фирмата. В изявата на волята за оптимизиране е единствената възможност за мистично преживяване на сливане с околния свят. Най-често това се случва в момента на триумф при постигната цел в цялата агресивна завоевателна интенция на индивида. Екстатичното сливане се случва винаги в рамките на бизнес преживяване, което обвързва индивида пагубно тясно за работата. Романът последователно навежда на мисълта, че агресивното завоевателство, оптимизирането, респ. разширяването на контрола върху света (*Verfügbarkeit über die Welt*), не толкова се стреми към придобиване на власт и пари, а представлява натрапчиво реализиране на нагона на смъртта. Това послание се потвърждава и от заглавието на романа и е оригинална интерпретация на капитализма като система, която унищожават всеки живот и кара човека да иска да се жертва за нея доброволно и без външен натиск. Отношението между работата и смъртта е подчертавана в целия роман и приема различни форми, като изводът е, че всички завоеватели в действителност са само губещи и че системата не позволява щастлив край за никого.

3.2. ФИЛИП ШЪОНТАЛЕР: „КОРАБЪТ, КОЙТО ПЕЕЙКИ СЕ НОСИ ПО СВОЯ ПЪТ“

Филип Шъонталер се занимава с темата за трудовия свят в излезлия през 2013 г. роман „Корабът, който пеейки се носи по своя път“ както и в есето „Портрет на мениджъра като млад автор. За отношението на икономиката и литературата“ (2016), което само спорадично е взето под внимание. Романът конституира предприемача като герой на нашето време. Героизирането на работнически фигури като инженери, които дават решение на различни проблеми, не е непознат феномен, но тук става въпрос за дълбоко негероични „герои“.

Фигурите в романа са представени единствено чрез професиите си. Всички са обучители, консултанти и мениджъри, които дават посоката за бъдещото развитие. Романът се състои от отделни сцени, които не са свързани помежду си. Постепенно връзките между отделните фигури стават ясни за читателя. Сюжетът не би могъл да се предаде лесно заради почти пълната липса на действие. Различните герои на романа живеят в собствената си конструирана действителност и трудно намират подход към останалите хора. Те считат, че светът се върти около техните проблеми в работата, което произвежда драматичност в собствения им живот.

Специално внимание в анализа се обръща на така наречените постгероични времена, които са определени от икономическата консенсусна култура на действие. Използва се изследването за дегероизираното къснокапиталистическо общество на Бруклинг. То намира не само потвърждение, но и подходящо олицетворение в романа. В тази постгероична култура не се очакват велики дела, а малки комуникативни решения на ежедневни проблеми. Дегероизацията на ежедневните ситуации намира израз и в начина на разказване за трудовия свят. Фигурите в романа са хванати в принудата на работата. Всички страдат от голямо психическо натоварване, което се отразява и на здравословното им състояние. Освен важността на физическата привлекателност е показана и физическата деградация на действащите лица. Бруклинг говори за така наречения бизнес герой, чиято фигура произлиза от идеологическите рамки на New Economy. Неговите най-важни качества са егоизъм, отказ от драматични инсценировки и от стръмни йерархии, които стоят под знака на икономическото. Анализът разглежда един по един героите в този роман, при които именно героичното отсъства. Те са много подобни на фигурите от останалите романи.

Тяхното ежедневие е изпълнено със стрес, който е станал необходимост, за да се чувстват живи. Всички в романа се сричат психически или физически и принципът на оптимизиране, от който са водени, се оказва за тях пагубен. Интерпретацията обръща внимание на отговорността на отделния индивид и етическите последици, свързани с действията му.

За разлика от романа на Рюгла, в който сънят трябва да бъде победен, тук той е впрегнат в процеса на самоусъвършенстване, тъй като за капиталистическата система той представлява твърде голяма, измерваща се на почти една трета част от човешкото битие. Така по време на съня чрез хипноза се внедряват нови възгледи и умения, които да повишат ефективността на работещите. Теми като отчуждението в семейството и липсата на приятелски кръг също са обговорени със съответните примери, показващи почти пълното съвпадение между екзистенция и работа.

Повелите на меритокрацията, психическата експлоатация, постоянният контрол над работата и доминацията на икономическата сфера на всички области от живота, включително на смъртта спомагат за песимистичното представяне на човека в този свят. Но те откриват също така неговата неистова нужда от духовност и близост. Нарушената комуникация извън работата отваря в хората пропаст, която искат да затворят с различни терапевтични методи със силен езотеричен елемент. Част от анализа е посветен на този много разпространен съвременен феномен. Прилагането на ненаучни методи на лечение и езотерични форми на духовност сигнализира отчаянието на това общество като липса на действия, които да дадат смисъл на живота. Езотеричните уклони се явяват компенсация за един в основата си вече мъртъв свят.

3.3. ХУАН С. ГУЗЕ: „МАЯМИ ПЪНК“

Хуан Себастиан Гузе (1989) е германски автор от аржентински произход. В романа „Маями пънк“ (2017) трудовите отношения представляват важна част от разказа и спомагат за дистопичната атмосфера на описаното общество. Работата е директно или индиректно тема във всяка една глава. Тя се появява в малки, специално вмъкнати глави като централен топос, но в целия роман се срещат описания на работни процеси, които дават добра представа за професионалното ежедневие в това общество.

Романът е с леки елементи на дистопия: Маями вече не е на океана, който заради климатичните промени се е оттеглил навътре с 500 км. По този начин всички заети на

пристанището и в рекламната индустрия, използваща тичащи манекени по плажовете са останали без работа. Въпреки този факт, те продължават да ходят на работа, все едно, че нищо не се е случило и без никой да им плаща. Романът е композиран в сложна поредица от различни елементи, които оформят няколко сюжетни линии. Голяма роля в този текст играят не само паралелни реалности като имитацията на работата в пристанището, но и видеоигрите, които се създават или се играят от героите на романа. Тази виртуална реалност е изключително показателна за изместването на значенията в реалния свят и замаяната им от нови знаци с различни сигнификанти и сигнификати.

Изходна точка за анализа е промененият статус на работата. Както Бодрияр отбелязва: „Преди работата окачествяваше реалността на общественото производство, на някаква обществена цел, да се трупат богатства“ (Baudrillard 2005, 23) Сега това е отминало. Работата е деградирана до някакъв знак и до стока, която изразява социален статус.

В основата на анализа на това произведение е теорията за симулацията на Бодрияр, която той формулира в „Символичната размяна и смъртта“ и „Прецесия на симулакрите“. Той се опитва да обясни феномена на удвояване на света в симулакри и симулации, особено в медиите, политиката и изкуството. Бодрияр обосновава генерирането на реалното без „първооснова или реалност“ (Baudrillard 1978, 7) като един вид хиперреалността на кода, която изцяло замества реалността. Под код той разбира правилата в една система, които се ползват от определен запас от знаци, така че да замества едни знаци с други. Те трябва да останат разбираеми както за подателя, така и за получателя на посланието. Според Бодрияр принципът на симулацията замества принципа на реалността, като той се превръща във владеещ всичко тоталитарен закон. На мястото на търговската обмяна философът поставя символичната размяна. Той описва как реалното и рационалното замират. Според него единствено символът е способен да прекърши симулацията. Именно това значение на символа се наблюдава в тълкуването на видеоиграта *Half-Life* в романа. Темата за работата и играта е разгледана подробно в анализа именно под знака на разграждането на реалността за сметка на изграждане на хиперреалности с подходящи примери от романа. Това че всичко се основава на илюзията за производство и работа, става необходимо цялата система да се положи на равнището на символичното, което включва и тематичния комплекс на смъртта, присъстващ силно в романа не само чрез постоянно умиращите и притежаващи много животи герои на видеоигрите, а и на жертвената смърт на много хора от подривната организация „Маями пънк“, която изпраща хора в пустинята да умрат. Смъртта слага край на наказанието за работа, която в случая е реално мъчение. „На смъртта може да се отговори единствено със същата или

по-висока смърт. Тук не става въпрос нито за реалната власт, нито за реална сила, а за предизвикателство и символическа логика.“ (Baudrillard 2005, 64) И въпреки че както нелегалната организация, така и градските власти, които се борят с тази практика, имат за цел да възстановят реалността, техният опит се оказва неуспешен.

Видеоигрите се опитват да внушат, че има реалност, която те имитират, но тази претенция е измамна. Така наречената реалност, към която се отнасят, се явява също вид симулакрум от втори порядък, който произвежда не реално, а единствено знаци на реалното. Романът тематизира и работата като симулакрум от трети порядък, в който знаците вече не се отнасят към реалността, а само към други системи от знаци. Гузе описва много изкусно психическата мъка от безсмислените занимания в симулация, което определя същността на работата като инстанция, подпомагаща конституирането на идентичност. По този начин текстът обръща внимание на опасностите, идващи от заменяемостта между симулация и реалност.

Работната сила също функционира като знак в тази система от огледални светове, което приема гротескни форми и са дадени различни примери от романа за това. Показани са различни трудови отношения, от телесна експлоатация в ниските сектори на услугите до безсмислено бездействие в офисите на големите фирми. Работата в този фикционален свят е освободена от външните материални принуди на икономиката на растежа. Въпреки това тя остава отчуждена както работата на пролетариата в миналото. Продължаването на дейността на пристанището след оттеглянето на морето е много ясен знак, че работата се базира не на необходимостта от ефективност и икономически резултат, а върху обществения консенсус за правото на заетост. Същото важи и за уж реалните работни места във фирмите, където работещите получават заплата за разлика от докерите на пристанището. При тях креативният потенциал на служителите стои неизползван и закърнява, тъй като те са принудени да прекарват времето си в скука и имитация на работа. Резигнацията от липсващата връзка с реалността и от пребиваване в симулация на реалност съпътства всички фигури в романа.

Новият трудов етос в дигитализирания свят включва в себе си размиване на служебното и частното и този дисбаланс не може да се коригира от факта, че работата е само имитация на такава. Краят на книгата, който е белязан от общо разрушение и крах, води до извода, че симулацията не може да бъде разрушена и реалността не може да бъде придобита отново, което обрича и трудовите отношения. Това произведение се занимава с много различни проблеми на трудовия свят, които не извеждат на преден план външните властови отношения, самоексплоатацията или психическото натоварване на

индивида чрез външен контрол, а по-скоро обглеждат онтологичната основа на работата като откъсната от реалността система от знаци и се стига до извода, че слепите петна не само на другите системи, а и на литературната система се осветяват от тази перспектива на романа, тъй като това е единственият подобен поглед върху работния свят в изследването.

4. ПАРОДИЯ НА НЕОЛИБЕРАЛНОТО ОБЩЕСТВО НА УСПЕХА

Винфрид Фройнд, чиято студия за пародията в литературата се използва в изследването, разбира иронията като литературен инструмент за идеологическа критика. Това се потвърждава в пълна степен от текстовете на Марк-Уве Клинг и Том Цюрхер. В литературознанието се различават два типа пародия: отбранителна и агресивна. „Докато дефанзивната пародия полемизира от позицията на старото спрямо новото, агресивната пародия обратно от позицията на новото се обръща срещу старото.“ (Freund 1981, 11) Изхождайки от това, творчеството на Клинг еднозначно показва антикапиталистическо и антинеолиберално отношение, което от гледната точка на марксизма би се изтъквало като дефанзивна пародия. Същото важи и за романа на Цюрхер.

Фройнд предприема още едно деление в рамките на жанра на пародията, което се изразява в опозицията между сериозна и тривиална пародия. Срв. (Freund 1981, 14-16) Сериозната пародия може да се възприеме като атака по съществуващата закостенялост и актуалния процес на закостеняване на обществото. Тя се стреми към отваряне на съзнанието и служи като инструмент към подтикване към критична позиция на читателя. Тривиалната пародия за разлика от нея избягва критичната разправа и борбата със закостенялостта и представлява само привидност, служеща за забавление. Двамата автори, Марк-Уве Клинг и Том Цюрхер пишат в този смисъл „сериозна“ пародия, която носи и сатирични черти в себе си. Въпреки че в книгите на Клинг собственият им статус непрекъснато се окачествява като „дребно изкуство“ (Kleinkunst), пародията му на модерното общество в никакъв случай не е тривиална. Имитацията на различни литературни произведения и мотиви, както и цитирането от тях правят произведенията на Клинг перфектната пародия на досегашната литературна традиция. Именно пародийното обвързване с някой образец изразява „пропускането на идеалната мярка“ (Freund 1981, 17). По този начин дребното изкуство на Клинг е много саморефлексивно и като носител на властови антидискурс пародията преминава в сатира на съвременното

общество, при която както Фр. Шлегел казва, се представя „различието на идеалното и реалното“ цит. сп. (Freund 1981, 19). Сатиричното писане включва идеалистическа позиция, от която се изхожда, за да се изрази разочарованието от неуредиците на реалността. Сатирата се корени в наиндивидуална ценностна система и това я прави в повечето случаи морализаторска. Целта на пародията обаче е да покаже „негацията на закостенелостите от всякакъв характер“ и да възстанови „многогранно застрашената откритост и динамична гъвкавост на съзнанието чрез разлагане на ограниченото и ограничаващото.“ (Freund 1981, 20). Пародията е интелектуална, а не морализаторска. Тя надминава сатирата при двамата автори, които деконструират всичко. Двамата показват чрез преувеличение или первертиране негативността на досега приеманите за положителни ценности и по този начин се нареждат до малкото автори, които правят това от една предимно интелектуална, а не морализаторска позиция.

Както при Клинг, така и при Цюрхер има още един аспект, който заслужава внимание. Техните произведения не се отнасят единствено към външната реалност и нейните капиталистически постулати, а и към други текстове, които пародират целия дискурс на работата в настоящето. Тази вътрешна референция към литературната система предлага различна перспектива на наблюдение от другите обществени системи и осигурява под формата на директни или индиректни цитати и препратки към други, най-често класически текстове. По този начин тя представлява уникално наблюдение на досегашното литературно наблюдение на външния свят, както бе описано в точки 2.1. и 2.3. в уводната глава във връзка със способността за наблюдение на системите при Луман и Алтюсер, и чрез това дублициране на наблюдателската перспектива се посочват много от пропуснатите места от литературния или от обществения дискурс, които чрез пародийното засилване на изказа стават видими. Така в анализа на тези романи се прилага както и при останалите методът на симптоматичното четене.

4.1. МАРК-УВЕ КЛИНГ: ТРИЛОГИЯТА НА КЕНГУРУТО

Марк-Уве Клинг (1982) е може би най-известният автор в жанра Comedy в немското езиково пространство, който може да бъде окачествен и като писател звезда. Той пише литература за деца, песни, които сам изпълнява и модерира радиопредаване. Авторът има изключително голяма общност от привърженици и произведенията му са култови, особено в левите интелектуални среди и в различни групи в социалните мрежи. Клинг

има многобройни регионални и интернационални фенклубове, които носят името „Асоциалната мрежа, секция ... (напр. Австрия, САЮ, Австралия и др.)“, където членовете комуникират почти изцяло с цитати от произведенията на Клинг.

Трилогията за кенгуруто се състои от романите „Хрониките на кенгуруто“ (2009), „Манифестът на кенгуруто“ (2011) и „Откровението на кенгуруто“ (2014). Авторът се позиционира като известен критик на неолибералната идеология и се занимава с темата за неолибералните трудови отношения както в трилогията, така и в двата романа „QualityLand“ (2017) и „QualityLand 2.0“ (2019). Романите за кенгуруто се разиграват в настоящето, докато поредицата QualityLand, която по всяка вероятност също ще е от три романа, е ситуирана в неопределено бъдеще, когато дигитализацията вече ще е завършен процес. По тази причина „QualityLand“ е в главата за технологичните дистопии и трансхуманизма, докато трилогията за кенгуруто е поместена на това място в изследването.

Важен момент в трите романа е, че двамата протагонисти, Марк-Уве и кенгуруто са ясно позиционирани политически: кенгуруто е комунист, а Марк-Уве анархист. Антагонист и идеологически враг са неолибералният пингвин, както и неонацистите, с които има немалко смешни случки. В романите има и критика към почти всички партии в Германия, които са поименно назовани текстовете.

Въпросът за трудовите отношения е честа тема в трилогията, която преди всичко се появява, когато става дума за министерството на продуктивността. Двата главни герои са фигури, които не могат да определят какво точно работят и денят им протича най-често в „борба с капитализма“, т.е. в свободни занимания върху собственото си развитие, докато пингвинът има редовна работа. Тематизират се различни модели на организация на работата, но най-често става въпрос за фигурата на работещия на свободна практика, която е пародирана.

В началото на анализа се поставя проблемът за пародията като атака към принципа за реалността. В тази част се обръща внимание на цитатите и препратките към други текстове. Пародията первертира реалното, удвоява го и така поставя под въпрос принципа на реалността, тъй като реалността и симулацията не могат да бъдат различени една от друга, също както реакцията на полицията при симулиран обир в банка би била същата като при реален такъв. Това поставяне на реалността под въпрос е постоянна характеристика в книгите на Клинг.

Изграждането на негативна симулация на реалното (Асоциална мрежа, дребно изкуство, грешни цитати и др.) в организираните от кенгуруто антитерористични акции, които не

само релативират буржоазни категории като собственост, ред и политическа коректност, но и ги обявяват директно за манипулация. Симулацията на атентати не могат да бъдат отличени от реални атентати и акциите на асоциалната мрежа от тази гледна точка са толкова опасни за властта както биха били реалните, въпреки че въздействието им може на пръв поглед да бъде оценено като безобидно. Те застрашават властта, тъй като са указани именно като симулация, която прави невъзможен всеки еквивалент на реалното, а също и всяка репресия срещу себе си. По този начин асоциалната мрежа показва със своите антитерористични покушения колко безвластна е тази глобална власт, самата тя симулираща сила. Властта не може да се справи със симулацията на едно престъпление или на една ценност, които отнемат и нейната реалност. Заради това властта се стреми да изкорени симулациите.

Важен елемент е боравенето на властта с понятието за криза, което е показано много точно в романите. По-нататък отделните елементи на анализа са назовани според труда на кенгуруто „Опортюнизм и репресия“ и са разделени в две различни части: първата е „Работни модели в опортюнизма“, където се обръща внимание на официалната държавна политика по отношение на работата, водена от министерството на продуктивността и са пародирани всички неолиберални ценности и модерният меритократичен модел; втората част е „Репресията върху антисистемните играчи“, където са представени стратегиите срещу аутсайдерите в обществото, които се съпротивляват на наложените трудови организации. Така безкритично налаганите от образователната система компетентности са пародирани многократно в романа, като са сведени до твърдата формула, която всеки път се повтаря: „Ние сме гъвкави, издръжливи, иновативни, креативни, работещи в екип, можем да се възторгваме и сме креативни“ (Kling 2011). Себеоптимизирането е специално осмяно. Обръща се внимание на концепцията за отговорността за собственото щастие, която бива показана като безпочвена и манипулативна. Една от най-големите теми в този сегмент е работата в глобализираната икономика и мястото на малкия човек в нея, а също така и опозицията на свобода и сигурност.

Където преди е имало различни опции за социален живот, сега има само работа като такава възможност и тя изпълва целия живот без остатък, без да остави място за нещо друго. Така в кампанията „Инициатива за Повече Работа“ на министерството се наблюдава подходящо и успешно медийно имплементиране на тази концепция сред населението, която отдава на работата първостепенно значение. При привидната свобода на контролното общество контролиращите органи са дифузно разпределение в

обществото, но се активират веднага при отказ от работа. Отказът да работиш е един от най-субверсивните инструменти за идеологическа борба на двамата герои и единственият признат от тях инструмент за премахване на капитализма. Засегнати са и други средства за съпротива под формата на обединението на аутсайдерите с асоциалната мрежа, които в съвремието са изолирани и не могат да водят обща класова борба.

Трилогията на кенгуруто на Марк-Уве Клинг разглежда модерните трудови светове от гледната точка на анархизма и ги вижда като заплашителни и разрушители за съвременния човек. Трилогията поставя акцент върху идеологическото възвеличаване на работата като главната цел на живота, която се пропагандира от официалната държавна политика. Различните форми на това общество на труда са пародирани в романите. Показани са както винаги намиращите се на разположение мениджъри, така и служители в големи офиси и хората на свободна професия, които с чиста съвест за изпълнен дълг се самоексплоатират всеки ден и при това са единствените губещи, тъй като тяхната работа или няма смисъл, или отива в полза на техните работодатели. Меките методи за налагането на неолибералния трудов етос, който е често бъркан със свобода, функционират само, когато ги приемеш доброволно, което се случва при по-голямата част от населението. Трилогията е един вид фикционален експеримент, който онагледява как системата би реагирала, ако срещу нея се извърши идеологическа съпротива. Тогава възникват съответни репресивни органи, които не само контролират, но също наказват и решително отстраняват несъвместимите елементи. При това се показват пагубните социалнополитически последствия на тази иначе така мека, либерална и мирно-медитативна система. Ролята на държавата, която се изразява в това да въвлича чрез меки, но неумолими правила пазарните механизми във все повече области на живота, са показани в текстовете на Клинг много картинно.

В идеологическия дискурс на главния контролър (в образа на пингвина) се осъществява пробив, благодарение на субверсивната дейност на кенгуруто, което успява да отвори очите на много малки пингвини за „истината“ на съществуващата система. Ерозията на доверието в действащата идеология на властта се случва в следствие на деконструктивното въздействие на пародията и на смеха. Това, че зависещата от икономическата полза и ефективност система изглежда смехотворно, е знак за нейната нестабилност. Тя започва да се клати, което определя и оптимистичния край на трилогията. Истинската сила на уж по-слабата страна на кенгуруто в борбата с имащия

власт глобален капитализъм е в нейното съзнание за собствената си слабост и смехотворност и в способността за самоирония.

Пародията на Марк-Уве Клинг успява да покаже чрез изкривяване на обичайните форми на икономическото и социално битие контурите на това общество, които не само са по-видими, но и помага на читателя да премисли и намери различни пътища и тяхната деконструкция. Благодарение на тяхната популярност и на достъпността им влиянието на текстовете расте, които поставят много сериозно социални проблеми, без самите те да са сериозни.

4.2. ТОМ ЦЮРХЕР: „МОБИНГ ДИК“

Том Цюрхер (1966) е швейцарски писател и автор на рекламни текстове. Четвъртият му роман „Мобинг Дик“ излиза през 2019 г. Той представлява оригинална пародия на трудовия свят в банковия сектор, която както и трилогията на Клинг може да бъде определена като дефанзивна пародия, която атакува новите форми на меритократичния модел на трудова организация. Самият Цюрхер започва своя професионален път в банка и добива по-дълбоки наблюдения за бранша, които са преработени в романа.

За разлика от текстовете на Клинг при Цюрхер интертекстуалните препратки се ограничават до играта с рецепцията и новата интерпретация на заглавието в посока на различни текстови дискурси. От една страна заглавието се отнася към прочутия „Моби Дик“ на американския писател Херман Мелвил. Книгата се явява като четиво на работното място в хода на действието, за да запълни незапълненото работно време на Ремо Бахман. От друга страна то препраща към много други книги за тормоза на работното място. Както в романа на Мелвил разказът в този роман свършва също със срыв, в който само разказвачът се е отървал невредим. Произведението не е много известно и за него няма писано нищо в академичен контекст.

Главният герой Дик Майер от студент по право, който иска свобода и желае да се изнесе от родителите си, става практикант в най-голямата банка на Швейцария и прави шеметна кариера, при което не издържа на напрежението на тази безсмислена и безполезна работа и започва да тормози всичките си колеги по телефона, след което всички поемат по нов път, а самият Дик е въдворен в лудница.

В теориите на Бътлър и Алтюсер идеологическото подчинение е принцип за създаване на идентичност, който не може да бъде елиминиран волево. Така главният герой от

добро момче, което се подчинява на изискванията към него, за да го обичат, да е добре интегриран и да се чувства като част от властта, се превръща в престъпник. Постулатите на обществото на успеха са толкова токсични и доста по-жестоки от дехуманизираните семейни отношения, така че няма излизане от идеологическата хватка на тази система, която определя идентичността на индивида.

В пародийния начин на разказване на романа прави впечатление първо стресът, причинен от това, че в банката не се върши нищо. Показано е разрушаването на еквивалентността на стойностите в контекста на трудовите отношения. Служителите не са там да произвеждат нещо, а за да осигуряват привидността на солидност. Никой в тази институция не разбира в какво се изразява работата му. Банката съществува въпреки служителите и ръководството си, които са оплетени в собствените си истории. Всички служители са изключително странни и по този начин подкопават по един комичен начин сигурността, която банката трябва да излъчва. Бедното на събитие професионално ежедневие става една от най-важните предпоставки за скрит тормоз, който идва не само от динамиката на деня, но и от същността на капитализма.

Показва се перфидността на тормоза на работното място, като за анализа се използват четирите тези на Валтер Бенямин за капитализма като религия. Първата е, че капитализмът е чиста религия на култа. „може би най-екстремната, която някога е съществувала. Всичко в нея има значение, единствено ако има връзка с култа. Той не познава специална догматика, няма теология.“ (Benjamin 1991, 100) Идеята за ползата и ефективността получава универсални размери и религиозни черти, което бива пародирано в романа чрез постоянното фалшифициране на различни статистики на най-добрите мениджъри в банката.

Втората религиозна характеристика на капитализма според Бенямин е перманентната продължителност на култа. „Там няма ден от седмицата, въобще ден, който да не е празник (за тази религия) в най-ужасния смисъл на разгръщането на цялата сакрална помпозност, който да не е повод за най-голямо напрежение за почитащия култа.“ (Benjamin 1991, 100) Този принцип също може да бъде открит в романа във всеобхватното присъствие на банката в целия живот на страната, което е смайващо. Всички герои са или са били свързани директно или индиректно с тази институция. Тя е предмет на разговорите както на работното място, така и по новините, така и в семейството на Дик. Тя е единствената рамка, която легитимира героите като действащи субекти. Въпреки че всички различни мотиви имат една или друга свързаност с банката,

респ. с капитализма, те са обединени в един – невъзможността да се откъснеш от обществената конвенция.

С това е свързан и третият белег на капитализма като религия: Капитализмът е задължаваща, (подканяща към дългове и вина) религия, която не оставя човека свободен. Освобождаването от вината, което е цел на другите религии, не е характерно за капитализма. „Ужасно съзнание за вина, което не само не може да се оневини, посяга към култа, не само да не изкупи вината, а да я направи универсална, да я набие в съзнанието и най-накрая и преди всичко да вплете и самия бог в тази вина (...)“ (Benjamin 1991, 100f) Вината, същевременно финансовата задлъжнялост на индивида е най-сигурният механизъм за обвързване към системата и активното участие в нея. В анализа са показани средствата, с които това се извършва. Огромното задлъжняване/вина, което води след себе си напасване на виновното съзнание към ситуациите, нечиста съвест, тайни, премълчани истинни и всякакви ежедневни грижи, се превръща в нормалното състояние на героите, които безспирно се тормозят от тях, без да намерят покой в самите себе си. Системата, която бичува човека, го образова и да бъде палач. Мобингът е *modus operandi* на капиталистическия човек, за което романът дава показателен пример.

Последният, четвърти белег на капитализма като религия при Бенямин е табуизирането на капиталистическия бог, който е капиталът, и превръщането му в тайна. На всички, които му служат, не бива да е ясно, че те служат не са самите себе си или на прогреса, както винаги се пропагандира, а преди всичко на капитала и това е единствената цел на тяхното мотивирано отвън действие. „Култът се отслужва пред едно незряло божество, всяка представа, всяка мисъл за него нарушава тайната на неговата зрялост.“ (Benjamin 1991, 101)

Тези четири елемента на капитализма, които го определят като религия, пораждат зависимости, които се отразяват на психиката на човека. Този вид фин и скрит тормоз е най-перфидният и почти не може да му се противодейства. Това е причината главният герой да пропадне в психопатологична промяна на личността. Все повече той започва да се превръща от жертва в извършител.

В последната част от анализа са проследени ритуалите, йерархиите и титлите на работното място, до които довежда смяната на модела в банката след придобиването ѝ от американска банка. При това стават ясни не само различните модели на организиране на фирмения живот, но и тяхното въздействие върху отделния човек, който в никакъв случай не е спечелил от тази смяна на парадигмите.

Финансовият капитализъм може да се репродуцира безкрайно, въпреки че отдавна не произвежда нищо и непрекъснато приема нови и нови форми. Трудовите отношения се изразяват в един зъл, лош и безсмислен перформанс, който представлява само камуфлаж. Зад него се крие куклата същност на тайната, зад която стои капитализмът, оперирайки умело с категорията на вината. Хората в тази банка са необходимите актьори за тази безсмислена и невъзможна за повлияване от тях игра, които те играят с голяма сериозност. В тази изпразненост от смисъл работа, която има задачата да създава йерархични структури и така да излъчва повече доверие навън, се изразява истинският мобинг към работещите, чиято психика не рядко страда от празнотата.

5. ИЗЧЕЗВАНЕ НА РАБОТАТА. БЕЗРАБОТИЦАТА КАТО ЕКЗИСТЕНЦИАЛЕН ПРОБЛЕМ

Оптимизирането на човека и на производствените процеси стои в тясна връзка с промените на пазара на труда. Една от тенденциите, които се виждат за бъдещето е изчезването на работата, както беше показано в точка 2.1. във втора глава на изследването. С оглед на това, че социалното позициониране се извършва предимно чрез заетостта на хората, въздействието на безработицата върху психиката на човека не бива да се подценява. Работата предлага значителна възможност за създаване на социални контакти и създава фундамента на самоуважението. Социологически и психологически студии върху безработицата показват, че самочувствието на безработния бързо пада. Факторите за това са зависимостта от другите и от помощта на други хора, което се възприема като непълноценност. Много аспекти на безработицата се представят в романите „Училище за безработни“ на Йоахим Целтер и „Мобинг“ на Анете Пент.

5.1. ЙОАХИМ ЦЕЛТЕР: „УЧИЛИЩЕ ЗА БЕЗРАБОТНИ“

Йоахим Целтер (1962) е автор на множество романи, които диагностицират съвременни проблеми и критикуват различни негови аспекти. Неговият роман „Училище за безработни“ се занимава с различни лица на къснокапиталистическата неолиберална идеология, която издига работата в култ, респ. отхвърля безработицата в порок и по този начин слага следа в литературното изследване на безработицата в New Economy.

Романът описва как безработните се изолират в специални училища, в които властват необичайни тоталитарни правила, сравними с тези в концлагерите, невидими на пръв поглед поради обичайната мекост на неолибералните мерки. Там те биват обучавани в писане на мотивационни писма и автобиографии. В края на курса се разиграва конкурс за едно работно място, което се печели от един човек. Останалите биват извозени с еднопосочен билет до Сиера Леоне, Африка на вечна почивка, с което държавата се отървава от тях.

Първата част на анализа разглежда училището като идеологически инструмент на New Economy. Училището е машина за преконфигуриране или за производство на „правилните“ хора, от които се нуждае икономиката, а така и обществото. Решаващо е идеологическото подчиняване на индивида и превръщането му в субект, които да действа спрямо повелите на властващата идеология. Тук са използвани отново тезите на Алтюсер за онагледяване на това идеологизиране. Първото условие е да признаеш вината си, че си живял погрешно и да си готов да се промениш изцяло спрямо изискванията на икономиката. Проследено е как икономическият принцип заема цялото мислене и живот на човека, включително и неговия интимен свят с любовните му отношения.

В анализа се проследяват отделните характеристики на неолибералния модел на работа, които са сходни с тези от другите романи. Работата е видяна като органическо продължение на живота, тя трябва да се слее с него. По този начин романът отваря пространство за няколко дистопични апории в сюжета: животът съвпада с работата и работата се дава на най-добрите от добрите, следователно не всички по тази дефиниция могат да имат пълноценен живот. Обучението на безработните в този смисъл е обречено на неуспех, тъй като шансовете за повечето са минимални. В този смисъл училището представлява повече институция на надеждата, и прикрива истинската си функция – да подготви ненужните индивиди за изхвърляне.

Интересен е паралелът, който авторът изгражда с тоталитаризма на националсоциализма и неговите трудови лагери. Анализът достига до извода, че системата на меритокрацията отново използва мотото „Работата освобождава“, като резултатите за потърпевшите са същите като по времето на холокоста.

Друг аспект на трудовия свят, засегнат в романа е, работата заради самата работа както и естетизирането на индивида и неговото себесъздаване в процеса на писане на биография. Тези мотиви в романа не са застъпени в останалите разглеждани произведения и са анализирани и онагледени с примери от самия роман.

Безработните се считат за трудни случаи, които заплашват обществото с дезинтеграцията си. Водещата мисъл, че работата и свободата са идентични, е оценена в анализа като дълбоко проблемна. Безработицата се възприема като най-голямото зло, което трябва да бъде преодоляно чрез напасване към изискванията на работодателите. Себеизграждането и себесъздаването се случват на принципа на естетицизма под примата на фикцията над реалността. Резултатите от това превъзпитание са опустошителни за личността, тъй като реалността напълно изчезва и се замества от фикционални конструкции, които непрекъснато се променят. Претоварването на индивида, който е излишен за обществото, чрез елиминирането на миналото и животът в идеалното бъдеще, води до неговия срив. Отърването от безработните е явен знак за престъпния характер на капитализма, който свързва този свят с вече осъдени диктатури като националсоциализма.

Работата е сакрализирана и фетишизирана в този роман. Този висок статус се постига чрез постоянното медийно присъствие и предизвикване на масова психоза. Механизмите за масова манипулация чрез медиите и официалната държавна политика са онагледени в романа и оставят един горчив привкус у читателя.

5.2. АНЕТЕ ПЕНТ: „МОБИНГ“

Романът „Мобинг“ на Анете Пент (2008) е един от най-успешните романи, които се занимават с темата на конкурентния трудов свят и безработицата. Разказът е организиран от перспективата на съпругата на главния герой, който първо е уволнен, а после възстановен по съдебен път на работата си и става жертва на тормоз на работното си място. Хармоничното образцово семейство с къща в предградията, добър стандарт и две малки деца, се срива вследствие от случилото се на работното място. Самият потърпевш е съсипан психически и физически. Историята проследява този срив, който е мъчителен и за читателя, като показва същевременно атмосферата на работното място в много институции в днешното общество.

В този текст анализът се ръководи от прилагане на резултатите на една от първите социологически студии върху феномена на безработицата. Това е студията на Мари Яхода от началото на 1930-те години в австрийското село Мариентал. Тази легендарна и до днес цитирана студия е представена в началото на аналитичната част. Тя представя алгоритъм, по който всички безработни преминават рано или по-късно и стига до ценно

познание за въздействието на безработицата върху индивида на модерните времена и за последствията за неговата психика.

По пътя към своя крах героят показва всички етапи на деградиране, описани от студията от Мариентал. От състояние на бодрост и непробиваемост, което го държи за кратко, той преминава към състояние на резигнация, след това към отчаяние и стига до апатия. Всичко това може да бъде проследено нагледно с примери от романа.

Текстът предава на читателя индивидуалните реакции на героите и ефектите на безработицата върху засегнатите от нея, които са описани от социологията като типични, но литературата ги показва в плът и със съпътстващата ги емоционалност на преживяването. Ако човек разгледа романа като студия, то резултатите почти напълно съвпадат с изследването от Мариентал. Романът обаче генерира и друго познание, което отива по-дълбоко заради съпреживяването на най-лошите последствия от оставането без заетост и съпътстващото социално изключване с всички последици от него.

Мобингът е израз на абсолютната безпомощност на индивида в професионалната му среда. Той е произволът на системата, на който е изложен индивидът не само на работното място, но и в обществото. Той показва колко лесно един човек, независимо от конкретните причини, може да бъде унищожен. Безработицата както в институционален смисъл, така и като бездействие на работното място играе основна роля при разграждането на личността. А работата, от своя страна, се оказва най-важният фундамент за човешкото битие, върху който се гради всичко останало. Това че всички сфери в живота са зависими от успеха на работното място се показва в семейния живот. Хармонията между партньорите се повлиява негативно заради отнетата екзистенциална основа на мъжа и тяхната връзка буксува в безкрайно мъчение, фрустрация и неизпълнение очаквания.

Темата за тормоза е устойчива част от меритократичната организация на труда, в която остатъците на йерархичния традиционен модел, дори и когато са маскирани, са водещи. Повелите на модерния трудов свят като гъвкавост, позитивно мислене или работа в екип тук са представени като погрешни средства за щастие и успех, които основно допринасят за безвъзвратната обвързаност на човека към системата.

IV. ЕКСКУРС: ФОРМИ НА СЪПРОТИВА. СЕБЕРЕАЛИЗАЦИЯ БЕЗ РАБОТА

Възходящото положително отношение към работата от 16. век насам води до концепцията за себереализация чрез работа. Професията се превръща в най-интимния израз на собствения Аз. Сферата на професионалната реализация служи за индивидуално признание. Решаващо при това е, че придобитият социален статус трябва да бъде заслужен, а не просто даден. Затова всяка идеология има нужда от разказ, който да даде на човека „причина да действа“ (Kingwell 2017, 14) и да помага за образуването на идентичността.

Робството на работата не е лесно преодолимо. Още Ницше поставя диагноза за модерния свят: „Работата получава все повече всяка чиста съвест на нейна страна. Склонността към радост вече се нарича ‚нужда от почивка‘ и започва да се срамува от себе си.“ (Nietzsche 2004, 64) Връзката между безделието и нечистата съвест на индивидите на 21. век е дълбоко закотвена в съзнанието им. Все повече хора не са в състояние да преживеят свободното си време без угризения на съвестта и без чужда помощ. Не на последно място това положение се дължи и на обстоятелството, че безделието винаги е играло подчинена роля във властовите дискурси.

Въпреки това в човешкия живот се формира и един паралелен дискурс, който е доста по-тих от абсолютизацията на работата. Той утвърждава безделието, респективно мързела, като призовава към съпротива срещу обсебеността от работата. В „Енциклопедия на мързела“, издадена от Волфганг Шнайдер този дискурс е добре документиран. Там са събрани текстове и части от текстове от различни епохи, започвайки от Просвещението и Романтизма, които отчасти се отнасят положително към мързела. Срв. (Schneider 2004) Енциклопедията съдържа три части – фигури на безделници в литературата, похвала на безделието и упътване за безделие. Всички три съдържат значителен списък от знакови имена и техните познати или не толкова познати текстове, които свидетелстват за това, че дискурсът за безделието е свързан много тясно с естетизирането на живота и следователно е широко разпространен в творческите среди. Позитивно отношение към мързела и безделието може да се открие при автори като: Г. Е. Лесинг, Ф. Шлегел, Ф.Ф. Е. Шлайермахер, Ф. Хьолдерлин, А. Шопенхауер, Ф. Ницше, Н. Ленау, Т. Щорм, Р. Демел, Г. Бюхнер, К. Тухолски, Е. Кестнер, Х. Хесе, Е. Блох, Р. Валзер, Х. Бьол, и други и при немски автори като Б. Паскал, М. де Унамуно, Б. Ръсел, П. Неруда, О. Уайлд, Р. Л. Стивънсън, С. Киркегор, Ж. Преверт, Л. Толстой, Х. Милър и др. Този дискурс

достига в немскоезичната култура своя връх около 1900 г. във фигурата на дендито, който е възплъщение на безделието и естетизирането на живота.

Структурите на труда са и времеви структури в капиталистическата икономика. Отказ от работа означава по този начин не само отказ от производство и консумация, но и печалба на време, което е директна съпротива на властовите отношения, които произлизат от отношението между социални времеви структури и личностни начини за прекарване на времето, което се обяснява от П. Лафарг.

Досегашният опит показва, че критиците на работата, които се надяват, че системата ще се промени чрез разобличаването на капитализма, са се излъгали. В екскурса става въпрос за опозиционния дискурс за работата, който се стреми към нейното преодоляване и придава голяма важност на безделието. При това отношението между неработа и човечност играе централна роля, въпреки че двете понятия работа и неработа или безделие са много амбивалентно конотирани. Срв. (Schäfer 2013, 19)

В следващите точки са показани позиции, които имат субверсивно отношение към работата и оправдават неработенето. Някои формулират утопични визии за свят без или с драстично редуциран труд и опитват да прекратят рамките на капиталистическата икономика, като ѝ отнемат основата, а именно работата.

1. ИСТОРИЧЕСКИ ОПИТИ. 19. ВЕК

1.1. ОСКАР УАЙЛД: „ДУШАТА НА ЧОВЕКА В СОЦИАЛИЗМА“

Легендарното есе на Оскар Уайлд за социализма чертае една утопична представа за преодоляването на работата. Основната теза, която е поставена още в началото на есето е, че социализмът може да освободи човечеството от „непочтената принуда, да живееш за други“ (Wilde 2017, 15). Тази визия влиза в наратива на комунизма и изпълнява важни задачи, като не само идентифицира проблеми, но и същевременно предлага решения, които в тогавашното време не могат да бъдат реализирани, но служат като пътеводна светлина за социалното и технологично развитие.

Уайлд счита себerealизацията силно свързана със свободата на духа, която зависи от свободата от работа. „Истинските“ хора са за него хората на духа като поети, философи, учени и образовани, които „не работят за прехраната си.“ (Wilde 2017, 22). Уайлд приема работата като тежка принуда и хората, които трябва да я вършат той нарича „товарен

добитък“, и на които „е отнета грацията, очарованието на изказа, всяка цивилизация и култура, както и всяка префиненост на удоволствията и радостта от живота“ (Wilde 2017, 23). Бедните, които произвеждат богатството, не участват в неговото консумиране. Те са смазани от машината на капитализма и животът им е без стойност за системата.

Утопията, която Уайлд описва се състои в следното: премахването на всеобхватното индустриално робство трябва да стане чрез правото на свободен избор на работа. Не трябва да се упражнява натиск върху хората, иначе работата им няма да бъде работа за себе си, а такава за другите. При това Уайлд разглежда като работа всяка човешка дейност.

Централен момент в тази концепция е частната собственост. За писателя именно отношенията на собственост трябва да се преодолеят, тъй като от тях идва социалното разслоение. За много малко индивиди те са полезни и способстват тяхното развитие, докато за огромната маса са унищожителни. Целта на Уайлд е индивидуализъм, който той разбира като личностно израстване. Благодарение на частната собственост обаче, която поставя индивида наравно с неговата собственост, растежът се замества от печалбата. По този начин да имаш става по-важно от това да бъдеш. Отделянето на индивида от личното му достойнство и здравата връзка на собствеността със социално му позициониране, реноме и комфорт на живот превръщат личните качества и тяхното развитие в подробност, което Уайлд счита за една от най-големите несправедливости на капитализма.

Свързан със собствеността е и процесът на работа. Усърдието за автора е изключително деморализиращо, тъй като то става основа за трупане на имуществата, които надхвърлят необходимото за един индивид. Това е само един аспект. Другият е, че човекът се убива чрез прекомерна работа и използва енергията си в грешна посока. Така според Уайлд социализмът е единствено достоен да бъде цел пред човечеството.

Визията на Уайлд за идеално, освободено от притежание, социалистическо общество съдържа и естественото премахване на институцията на семейството и брака, които стоят като гаранции за собствеността. Това бива подкрепено от утопичния наратив на комунизма, където обществото е организирано в по-големи общности, именно тези на комуните, които споделят всичко помежду си. Важно послание на Уайлд е насочено срещу повелята за напасване и подчиняване на властта. Напасването при него е нещо, което поробва индивида и трябва да изчезне заедно с досегашната трудова култура.

Монотонната, безрадостна производствена работа трябва да бъде извършвана от машини, за да се запази човешкото достойнство. Изпълнението на визията му

благодарение на техническия прогрес може да се счита за едно от най-големите постижения в историята на човечеството. Изобщо трябва да се подчертае, че утопичните наративи на 19. век указват пътя за развитие и достигане на днешното благосъстоятелно общество.

Тезата на есето: „Човек, който работи за нуждите на други и трябва да се съобразява с техните претенции и стремежи, няма да върши работата си с интерес и следователно няма да даде най-доброто в произведеното“ (Wilde 2017, 57), се превръща в основа на концепцията за новата работа New Work на Фритьоф Бергман.

1.2. ПОЛ ЛАФАРГ: „ПРАВОТО НА МЪРЗЕЛ“

В есето си „Право на мързел“ (1883), което е конципирано като „Оборване на ‚Правото на работа‘ от 1848“ (Lafargue 2015, 5), френският социалист и зет на Карл Маркс, Пол Лафарг, критикува капиталистическото понятие за работа и нахвърля социалистическа алтернатива. В есето на Лафарг човек е конфронтиран с понятийната употреба на „мързел“, който носи негативна конотация и провокира още повече, тъй като във френския език има и дума безделие, което е положително или неутрално конотирано.

Актуалните перспективи към трудовия пазар все повече се доближават до вижданията на Лафарг. Той призовава работническата класа от всички страни да преодолее пристрастяването си към работата, тъй като там се корени грешната преценка за истинския проблем на капиталистическото общество. В свръхпроизводството Лафарг вижда източникът на мизерията за работника, тъй като цената пада за сметка именно на заплатите на работниците.

Към покачването на жизнения стандарт, на което всеки работник има право, спада намаляването на работното време и повече потребление за задоволяване на материалните нужди. Така той задава линията, по която се движи социалната политика до 21. век, но мисълта, че тя ще реши проблемите с работата, се оказва илюзорна.

Моделът на Лафарг за работата ограничава силно работното време. Той постановява работа от три часа на ден за достатъчна да се задоволят ежедневните нужди в живота. Останалото време трябва да остане за свободно ползване от работниците. Мързелът се вижда като изход от свръхпродукцията. Авторът се връща в историята с констатацията, че гражданите на Атина са постигнали невиждан просперитет, благодарение на свободата си от работа, а робите, които осигуряват прехраната на всички не са се развили

особено. За разлика от античността обаче Лафарг не вижда в капитализма голяма полза за цялото човечество. Моралистите и икономистите на капитализма основават с похвалата на работата модерното робство на платената работа. Лафарг пледира за машинизиране на производството, с което подобно на Оскар Уайлд счита, че човекът ще бъде освободен.

Много показателен е текстът на своеобразния катехизис на капитализма, от който става ясно, че работата като абсолютния механизъм за включване на хората ги държи в подчинение.

Идеите на Лафарг за разграждане на тази произволна и несправедлива социална система, която поставя на пиедестал непрекъснатата работа, е основана на по-голямата роля на машините при генерирането на социално благоденствие и при премахването на религията на капитала, която той в други съчинения описва подробно.

Точното дефиниране на капиталистическата религия е конципирано като средство за нейното разрушаване. Идеята на Лафарг очевидно е, че чрез осъзнаването на нередностите на системата, тя може да бъде променена чрез активността на работниците.

Както Лафарг и Уайлд, също и Торстейн Веблен е радетел за технизирането на производството, което би довело до повече справедливост и разтоварване на човека.

1.3. ТОРСТЕЙН ВЕБЛЕН: „ТЕОРИЯ НА ФИНИТЕ ХОРА“

Веблен е американски икономист с норвежки корени, чиято студия „Теория на фините хора“ (1899, немско издание едва 1960 г.) е от интерес не само за социолозите, но и за литературоведите. Книгата е сатирична и на моменти развлекателна критика на институциите и бюргерския начин на живот. Цялостното творчество на Веблен инспирира с утопичния си идеен заряд техократското движение в САЩ и допринася значително за изграждането на мита за технологична Америка.

Централно място в книгата му заема конфликтът между индивидуалния инстинкт, който преследва собствения интерес и нуждата от полезна работа, която е в полза на цялото общество. Въпреки че този конфликт приема различни форми в историята, той в същността си остава винаги еднакъв: някогашните разбойници са станали „капитани на индустрията“ и „финансови магнати“, но те не извършват общественополезна работа, а

използват обществото за собственото си обогатяване, при което забавят по този начин общественото развитие.

Според Веблен изглежда, че истинските потребности, са изтласкани изцяло на заден план. Неуморният стремеж към престиж и по-добро социално положение е характерно за всички класи и анализът се фокусира върху потреблението, което създава престиж.

Класовото деление е тясно свързано с разделението на труда. В обществата, в които няма благородническа прослойка, няма определени предпоставки за социална диференциация, който Веблен изброява.

Йерархизирането на днешните професии компенсира други, изчезнали вече механизми за социално диференциране в днешно време. Демонстративното безделие и демонстративното консумиране са централни категории при Веблен, които много изследователи след него използват.

Най-важното изискване е забраната на производствената работа заради нотката на унижение, слабост и подчинение, която тя съдържа. Социалният престиж не се придобива само чрез собственост и власт, а чрез тяхната проява в обществото, тъй като уважението, което появата им постига, е водещо. Срв. (Veblen 1960, 52). Безделието следователно е знак за богатство и на висока обществена позиция, включително и на по-голяма власт.

В социалистическите утопии както частната собственост, така и йерархизирането на професиите е премахнато като причина за социална несправедливост. Всички членове на подобно утопично справедливо общество работят не само физически, но и умствено, и потребностите на всички се задоволяват не на принципа на демонстративното потребление, а на реалните потребности. Конкуренцията от тази гледна точка е елиминирана като обществен принцип на организация. Потребността на тази картина идва от желанието на мнозинството да се освободи от по-ниската си позиция в обществото. Доминиращото чувство за конкуренцията, която надхвърля силите на мнозинството, води до изчерпване на психическата енергия.

В своята теория Веблен потвърждава въз основата на примери, че преодоляването на работата е достойна цел и опитът показва, че освобождаването от принудата се отразява благоприятно върху развитието на културата. В безкласовото общество обаче неговата теория е остаряла, тъй като йерархичното разслоение на хората на основата на тяхното безделие поради голямата обсебеност от работата вече не е възможно.

2. 20. ВЕК

2.1. БЪРТРАНД РЪСЕЛ: „ПОХВАЛА НА БЕЗДЕЛИЕТО“

Есетата на английския философ Бъртранд Ръсел, който печели Нобеловата награда за литература през 1950 година, са публикувани под заглавието на едно от най-известните му съчинения „Похвала на безделието“. Този избор свидетелства за високият статус, който работата играе както в обществото, така и в неговото собствено творчество.

Есето поставя тезата, че в света се работи твърде много и че „убеждението, че трудът сам по себе си е нещо превъзходно и добродетел, нанася ужасни щети“ (Russel 1950, 69). Подобно на Веблен и Лафарг Ръсел също е на мнение, че безделието съществено е допринесло за цивилизационното развитие на човечеството, както показват примерите с робството през античността. При справедливо разпределение на работата гръцкото общество никога не би било в състояние да постигне тази култура и философия, което от днешна гледна точка в никакъв случай не оправдава съвременното неравенство и експлоатация. Ръсел също пледира за заместване на хората с техника при механичната работа. Чрез машинното производство екзистенциалният минимумът на всички би бил осигурен.

Ръсел поставя цялата капиталистическа система под въпрос, като критикува неговия първи принцип по Бенямин, че в бъдещето може да се изкара повече от днес. Според този принцип системата функционира въз основата на дългове, които трябва да бъдат платени в бъдеще и следователно задължават към работа: „никой не може да се насити от един хляб, който още не съществува.“ (Russel 1950, 75).

Опитът от Втората световна война показва, че и с ограничен капацитет научно организираното производство дава достатъчно, за да задоволи обществото. Също като Лафарг Ръсел предлага работата да се редуцира значително. Запазването на старата капиталистическа система той отнася към идеологическа манипулация, която трябва да запази властта на властващата класа. Описанието, което Ръсел дава, може да се изтълкува с понятието за несинхронност (Ungleichzeitigkeit) на Ернст Блох, което е използвано и в анализите на литературните творби при злоупотреба с идеологиите: „Това е моралът на робската държава и той се прилага при условия, които не приличат вече по нищо на тези, при които е произлязъл. Нищо чудно, че резултатът е опустошителен.“ (Russel 1950, 76) Но и в Съветския съюз, където капиталистическата система се заменя от диктатурата на пролетариата, управлението на масите минава през

разказа за „благородството на работата“ (Russel 1950, 79). В двата лагера на Студената война важи принципът: „Усърдие, умереност, готовност да работиш много часове за несигурна, отдалечена полза“ (Russel 1950, 79).

При разгръщането на този трудов ентузиазъм навсякъде по света става въпрос според Ръсел не само за мярка за запазването на отношенията на господство, но и скрита и напълно излишна аскеза, в която човекът се потапя, за да се откаже от живота си в полза на работата. При редуциране на работното време на четири часа на ден биха се освободили пространства за свободното развитие на човека, което би могло да се изразява в образование или развиване на склонностите и интересите на индивида. Свободата от принуда би дала добри плодове във всички области на интелектуалния живот и на изкуствата и би допринесло за едно по-мирно и по-толерантно общество.

Намаляването на темпото на работа е ключът за реализирането на утопичната представа за справедливо разпределение както на труда, така и на продукцията, при което по-кратката ежедневна заетост ще позволи да се запазят работни места и хората ще имат възможност да изпълнят естествената си наклонност към самоусъвършенстване. Дори когато това правят само малко хора, това би довело до значителен напредък в областта на културата. Ръсел обаче не отговаря на въпроса какво ще се случи с по-голямата част от човечеството, която няма да прекарва времето си в градивни задачи и в изпълнение на смислени цели. Мълчаливото му предположение, че всички ще спечелят от така спечелената свобода се опровергава от романи като „Оптимизаторите“ или „Училище за безработни“. Решаващият фактор в утопичната визия на Ръсел очевидно е, че всички имат работа, която им носи не само ежедневната прехрана, а и да им гарантира достойно място в обществото. Освен това по този начин се помага и за реализиране на творческия потенциал на човека.

2.2. АНДРЕ ГОРЦ: „ПЪТИЩА КЪМ РАЯ?“

Андре Горц (1923-2007) е един от най-именитите леви интелектуалци на 20. век. Той се занимава с теми като налагането на посткапиталистическото общество и на екологичната икономика и е радетел на идеята за продуктивно свиване и на деструктивния растеж. С тези идеи той подготвя теоретичната основа за оттеглянето от разрушаващия природата растеж и на радикалното движение на минимализма.

Горц е на мнение, че краят на капитализма вече е започнал и опитва да го аргументира първо от макроикономическа гледна точка. Така той застъпва мнението, че системата е достигнала вътрешните си граници, при които производството и инвестициите в него вече не са достатъчно рентабилни. Продуктивното натрупване на производствен капитал е спаднало необратимо и капитализмът е прехвърлил с машинациите си във финансовата сфера границата на разумното и на допустимото, така че перспективата за хубаво бъдеще не може да се види. Особено категорично Горц се насочва срещу финансовата индустрия.

Тезата на Горц, че в информационното общество властта на капитализма върви към края си, е изключително оспорима и донякъде вече се е оказала като прекалено оптимистична, тъй като системата е изключително приспособима и успява да преодолее всички досегашни препятствия пред нея. Доказателство за това е способността ѝ да създава нови потребности за потребление, като дори успява да интегрира и да печели от борещи се срещу него общности като минималисти, вегани и др., като ги интегрира към пазара и създава продукти за тях.

Горц говори за „диктатура на потребностите“, която фирмите упражняват над потребителите и пледира за драстично редуциране на производството и потреблението. Именно комунистическата представа за освобождаването от повелите на свободния пазар означава и настройване на работата към истинските нужди на хората, а не към тези на капитала. Тезата му е, че при по-малко производство се печели повече време и свобода за задоволяването на истинските нужди на човека.

Горц е от първите привърженици на сигурен доход, идея, която се поема и се трансформира в концепцията за безусловния минимален доход. Това естествено включва и непременно намаляване на работното време и то трябва да бъде според него 20.000 часа за целия живот.

Груба сметка показва, че при трудова заетост от 40 години, се падат не повече от два часа и половина на ден при петдневна работна седмица за достигането на тези двадесет хиляди часа. Централното координиране и контролът на тази система гарантира, че няма да се отиде към примитивна домашна икономика или до местна автономия, а чрез социализирането на „сферата на необходимостта“ може да бъде постигнат значителен напредък.

Оперирайки със сферите на необходимостта и свободата, Горц се обявява за пълното отнемане на властта на капиталистическите механизми чрез централизирана власт, която може ефективно да управлява социализирането на необходимостта и по този

начин да създаде свободни пространства за индивидуална свобода и развитие на всеки индивид. Работата и потреблението в тази представа са силно ограничени, което води до чувствително повишаване на смисъла на живота и на неговото качество.

Андре Горц е класически представител на неомарксизма и е от малкото, които смеят да съживят идеите на комунизма след краха на източния блок. Тезите му доразвиват идеи и ги напасват към новата реалност на консуматорското общество и на заплашителната промяна в климата, което го прави един от първите, дали началото на зеленото движение.

2.3. ГРУПА „КРИЗИС“: „МАНИФЕСТ ПРОТИВ РАБОТАТА“

Групата „Кризис“ публикува през 1999 г. антинеолиберален манифест срещу едрия финансов капитализъм и несправедливото разпределение на произведеното. Групата, съсредоточена около политическото списание „Krisis“, критикува всички аспекти на така нареченото стоково общество (Warengesellschaft), за което многократно става дума в „Манифест против работата“. През 2004 година групата се разцепва и една част нея, включително най-известният ѝ представител Роберт Курц отиват към списание „EXIT“, където продължават да пишат философска критика. Става въпрос за критика не само на неолибералните трудови светове, но и на марксистическата защита на работата, което предизвиква противоречиви реакции преди всичко от левия политически спектър. Двайсет години по-късно през 2019 година групата публикува продължение на манифеста, в което се анализират грешките от преценките на първия манифест и се подчертават правилните линии.

Манифестът срещу работата започва с преформулиране на началото на „Комунистическия манифест“, който веднага изразява и основната теза на манифеста.

Един труп владее обществото – трупът на работата. Всички сили по света се обединяват за защитата на това: папата и световната банка, Тони Блър и Йорг Хайдер, синдикатите и предприемачите, германските еколози и френските социалисти. Всички те знаят само една парола: работа, работа, работа! (Gruppe Krisis 1999)

Както в марксистическата традиция работната сила се схваща като стока, която се продава, за да може човек да живее. Безработицата бива осъждана и безработните се обявяват за излишни. Подобни тези са много популярни и се съдържат в редица романи от корпуса.

Възникването на „обществото на труда“ точно в момента, в който работата е по-малко необходима отколкото в по-ранните времена, е много показателно и според манифеста е знак за изкуствено обожествяване на една безвъзвратно остаряла система.

Критикуват се принципите на неолибералната икономика, в частност „невидимата ръка на пазара“, а също така и разграждането на социалната държава, грабителското изразходване на ресурсите на планетата, които принадлежат на всички, но се използват от незначително малка част от световното население, и освен това изтъкнатата социална позиция на печелившите от глобализацията.

Тонът на манифеста е войнствен, като призовава за непослушание. Държавната власт се смята за гарант за запазването на несправедлива, тоталитарна икономика и незаетите са изложени според авторите на държавни репресии. Светът на неолибералната икономика е описан като доста по-мракобесен отколкото хората го преживяват в действителност. Манифестът говори за тежко робство, експлоатация и отървяване от безползните в дистопичен модус, който иначе е присъщ само на фикционалните творби и също се наблюдава в някои от анализирания произведения.

На труда се приписва симулативен характер, който представлява още едно доказателство, че той е в основата на тази система, която се пази с цената на всичко от самите участници в нея. Както се видя от анализите на творбите, има доста примери от литературата, които показват нагледно и се задълбочават именно в тези мотиви.

Манифестът се обявява и срещу концепцията на New Labour, която се развива през 90-те години на 20. век и изживява най-голяма конюнктура в английската лейбъристка партия при Тони Блеър и Гордън Браун. Тя предвижда да бъде подсилена пазарната икономика и в нея група „Кризис“ вижда предателския съюз между социалистите и неолибералите, който е в услуга на глобализацията на икономиката и на доминацията на големите концерни. Изрично се подчертава, че всички политически партии и идеологии – от Реформацията, през либерализма, социализма и фашизма – имат едно общо и това е утвърждаващото отношение към работата.

Сред най-важните теми в манифеста са смисълът на работата и употребата на нейните плодове. Обръща се внимание, че смисълът се вижда единствено в превръщането на произведената стока в пари.

В шеста глава на манифеста се критикува политическата левица, която от Маркс насам вярва, че работата действа като противовес на капитала и по тази причина се издига като същността на човека. Констатира се, че работническото движение е движение за труда, а не срещу капитала и този факт се оценява негативно. С активното сътрудничество на

социалистическите партии се формира модерната трудова демокрация, която е „най-перфидната властова система в историята – система за самопотисничество“ (Gruppe Krisis 1999). Налагането на икономическия принцип като водещ във всички социални системи се превръща в най-важната задача на политиката, която съответно реформира както социалната система, така и всички останали. Самата държава е зависима от приходите от работа и затова се стреми към запазване на трудовото общество.

Симулацията се смята като главна характеристика на кризисния капитализъм и тук текстът препраща към отделянето на финансовата и кредитна система от реалната икономика, при което става въпрос единствено за спекулативни операции, основаващи се на бъдеща работа и производство. През 2019 г. групата признава, че силно са подценили издръжливостта на финансовия свят, който дори и след големия борсов крах през 2008 г. бързо си стъпва на краката. Срв. (Gruppe Krisis 2019)

Сред многото оспорими и не добре аргументирани тези в манифеста е твърдението, че доброволческата работа алармира за оттеглянето на държавата и на нея се гледа като на принудителна работа, която се върши предимно от жени. Но има и по-задълбочени анализи, които успяват да хванат същността на модерния трудов свят. Един такъв анализ се занимава с предметяването на труда (*Verdinglichung der Arbeit*), за което се привеждат примери. Наблюденията са много точни и могат да бъдат верифицирани в заливащата ни специализирана литература за лично усъвършенстване (*Ratgeberliteratur*). Абсолютизирането на труда като процес на рационализация, който се опитва да преодолее субективността и по този начин създава общи подходи, същевременно означава и обедняване на живота, който се състои само от пресметнати процеси и от споделим опростен и алгоритмизиран, тоест изпразнен от субективното опит.

Преодоляването на смисловите кризи, които предизвиква трудовото общество, не може да се търси според групата във въвеждането на минималния доход, който гарантира жизнения стандарт. Те посочват, че още първите мислители на неолиберализма като Милтън Фридман лансират тази идея, много преди тя да стане знамето на левите. Аргументите срещу безусловния доход се свързват с неговата погрешна основа, т.е. те все още се базират върху работа и върху икономически растеж, което би могло да е случи на гърба на по-бедни и слаби държави. Изглежда, че тази логика не е без основание и тя трябва да се взема под внимание при бъдещи дискусии.

Проектът на групата за бъдещето включва премахването на работата. Етапите за това членовете виждат в премахването на монополите и отнемането на средствата за

производство и живот, които да преминават в ръцете на самите хора. Ролята на държавата е изцяло отхвърлена. Средствата за производство трябва да се владеят от свободни асоциации или общности. Така те могат „да мобилизират производствените средства вече не под формата на стоково производство за анонимни пазари“ (Gruppe Krisis 1999), а за точно определени хора и общности. Както при Горц и тук се издига искането за ново определяне на нуждите и на тяхното задоволяване.

Тази целенасочено управлявана организация трябва да замести невидимата ръка на пазара и да елиминира господстващата роля на работата. Утопичните елементи се свързват с комунизма, но се различават от него с елиминирането на държавата. По своя характер манифестът е анархистка визия за премахване на държавните структури и изграждане на качествено нов модел на човешкото съществуване, в който човешката дейност отново ще придобие смисъл.

Естествената потребност на човека да твори не се е погубила дори при досегашните трудови светове и сега тя може да бъде освободена от принудата, така че хората да имат свободен избор какво да правят и колко да се занимават с него. Манифестът завършва с призива „пролетарии от всички страни, спрете!“. Много от анархистките идеи на манифеста се намират в произведенията на Марк-Уве Клинг, който проявява поразителна близост с идеите в манифеста.

3. 21. ВЕК

3.1. ПРОТИВОПОЛОЖНИ ПРОЕКТИ НА ТРАНСХУМАНИСТИЧНИТЕ УТОПИИ НА СИЛИЦИЕВАТА ДОЛИНА

Силициевата долина е може би най-големият генератор на утопични идеи днес, които приемат човека като алгоритмизирана машина за решаване на проблеми. Замяната на човека при определени условия с изкуствен интелект се приема за допустима, така че да му остане повече време за приятни неща. Но редица автори установяват опасните въздействия на тази замяна върху обществото, които съпътстват удобствата от нея. Развитието на технологиите не може да бъде изключено от утопичното мислене и се изискват политически и социални мерки, които да защитят човека от вредните ефекти от съответната технология. Тенденцията към редуциране на утопичните разкази опитва да бъде преодоляна в Германия от един активен интелектуален дискурс срещу

неолибералния дигитален капитализъм, в който много технологични дизрупции, идващи от Калифорния, биват подлагани на критичен поглед.

Тъй като утопичното е особено важно в политическото и обществено мислене и същевременно много продуктивно при дефиниране на нови цели пред човечеството, има едно широко движение в Германия, което окуражава различни инициативи за създаване на утопични наративи, които да служат като противовес на разказите на Силициевата долина. От 2020 година в университета в Люнебург се организира конференция за утопии, съпътствана от 120 младежки лагери (camps) в цяла Германия, Швейцария, Австрия и Франция и др. Конференцията се води от Мая Гьопел и Рихард Давид Прехт, които най-често канят леви интелектуалци от всички области на обществения живот и на хуманитаристиката и дискутират с тях различни теми за бъдещето, сред които основна тема е промяната в трудовия свят. В това начинание трябва да се отбележат имената на социолога Хартмут Роза, философката и авторка Ева фон Редекер, океаноложката Антье Боециус, Ралф Руте, Екарт фон Хиршхаусен, Джо Кесер и др. Тази инициатива иска да поощри утопичното мислене не само сред интелектуалците, но и при децата и младежите. Целта е осъзнато да се подхожда към технизирането и дигитализирането, така че човекът да запази човечността си и да използва положителните страни на технологията суверенно и без да поставя под въпрос своето съществуване и свобода.

Теоретичните проекти за ново общество са свързани с преосмислянето на понятието за собственост или на отношението към нещата като цяло, което включва не само отношението между хората, но и нагласата към природата и нейното разграбване. Това включва радикална смяна на обществения строй. Срв. (Redecker 2020), (Göpel 2020), (Kinnert & Bielefeld 2021), (Precht 2020), (Precht 2018)

В областта на труда се формулират визии, чиито елементи вече са били изказани в утопиите от 20. и дори от 19. век. Най-добре те са формулирани в книгата на Прехт „Ловци, пастири, критици. Краят на обществото на постиженията“ (2018). Там той пледира за реализирането на апела на Пол Лафарг, който изисква не повече от три часа работа на ден за задоволяване на материалните потребности, след което човек може да се отдаде на занимания, които развиват личността и интелекта му. Идеята е за въвеждане на безусловен доход от 1500 евро на човек, които да гарантират достойно минимално съществуване.

В интелектуалния антикапиталистически дискурс се напада принципът на днешното меритократично общество на труда, който е основан на постижението и гласи, че който

дава повече, трябва да получава повече, с аргумента, че понятието постижение (Leistung) се дефинира трудно и не може да се измери обективно. Този проблем се поставя при Ева Редекер и Мая Гьопел, както и при Прехт, който смята, че заслугата на един болногледач към обществото не е по-малка или дори е по-голяма за всеобщото благо от тази на борсовия агент, но това не съответства нито в социалния престиж, нито в заплащането на тези дейности.

Меритокрацията се основава на принципа, че дори и всички да се напругат, не всички могат да бъдат възнаградени. В една своя прогноза за бъдещето на работата Прехт застъпва тезата, че в хода на дигитализацията ще останат само тези професии, които изискват човешка съпричастност и са основно в сферата на грижата за болни, образованието, преквалификацията и др. Позовавайки се на емпирично изследване на института Фрауенхофер, Прехт смята, че всички хора ще работят и в бъдеще, но работата им може би няма да съвпада с нашето понятие за сегашната платена работа – теза, която вече няколкократно беше изказана от други.

Според споменатите интелектуалци е належащо да има промяна във възпитанието на младите, като хората не бива да се възпитават в ценността на прилежността и умениято, измервани в пари и успех в кариерата, а да се подпомага възникването на нова култура, която е центрирана върху обмисляне и придобиване на познание за света и себе си.

3.2. ЛИЗА М. ХЕРЦОГ: „СПАСЯВАНЕ НА РАБОТАТА“

В книгите си „Свободата не е само на богатите. Пledoария за един съобразен с времето либерализъм“ (2015) „Спасяване на работата“ (2019) социоложката Лиза Херцог се обявява за така наречения партиципативен социализъм. Както при други автори, така и при Херцог, човешкото се свързва много тясно с труда и то в смисъла на просвещенския дискурс, който го утвърждава като възпитаваща инстанция. Работата формира директно индивида и засилва социалната сплотеност, тъй като хората кооперират помежду си в своята професионална дейност. Така Херцог апелира за признаването на значението на труда за един вид *Conditio humana*.

И тя като групата около Прехт и Гьопел пледира за по-силно политическо оформяне на процесите на дигитализация, водещи до трансформация на организацията на труда. Тя детронира самоексплоатиращия се предприемач като герой на нашето време и на негово

място поставя образа на надуващия свирка (der Whistleblower), който открива и алармира за всички неуредици в трудовия свят.

Под „спасение на работата“ Херцог разбира формирането на нов вид трудови отношения, които ще се наложат в хода на дигитализацията, според представи, които гарантират достойнството и правата и социалната значимост на работата като инструмент за социално включване. При това тя отбелязва, че човекът не трябва да се освободи от работата, а да освободи самата работа от външни принуди.

Водещата теза е, че борбата за нов трудов свят трябва да съдържа активно засилване на демократичните организационни форми, където индивидите да участват по-дейно, като е много важен балансът между демокрацията и капитализма, където вторият елемент не бива да тежи повече.

3.3. КОНСУМАТОРСКИ, ТРУДОВ И ДИГИТАЛЕН МИНИМАЛИЗЪМ

Минимализмът се основава идейно на тезата на екологичния социализъм „с по-малко да създадеш повече“, което е големият съдържателен лозунг на минимализма, който може да бъде намерен в трудовете на Андре Горц. Политическата екология изисква самоограничение при желанията и нуждите, което автоматично води и до намаляване на работата. Водеща е представата, че се опазва околната среда, а човекът печели повече смисъл в живота чрез върнатата си сила и енергия. Знаков разказ в този дискурс е този за припичащия се рибар на Хайнрих Бьол.

Досадата от консуматорството и от постоянния стрес на трудовото ежедневие е причината, минималистите да отпуснат част от нещата, с които се занимават и да бойкотират капиталистическите структури. Неомарксистическите идеи на Андре Горц за отнемането на собствеността на работника са особено влиятелни за образуването на движение, което редом с всички други консуматорски ограничения практикува и трудов минимализъм.

Именно максималното разточителство като ефект на капиталистическата практика е основният враг на минимализма. Минимализмът е съзнателно излизане от тази система, което не се случва единствено в името на опазването на околната среда, а е излизане от обществото на конкуренцията. Не случайно много от активните минималисти са някогашни мениджъри, които не са издържали на напрежението и са били принудени да стартират отново живота си.

В минимализма се реализира изходът от принципа на Лафарг „Работиш, за да имаш още повече причини да работиш: това е неумолимият закон на капиталистическото производство“ (Lafargue 2015, 12). Ограниченото притежание и овладяната ненаситност водят до по-смислен и изпълнен с ненарушени човешки отношения живот, основан на споделяне и готовност за взаимопомощ. Тази нагласа е съпътствана от съзнателното наслаждение от живота без голямо усилие и много работа, за да остава време за развитието на собствения потенциал.

Самостоятелното разполагане със собственото време е утопична представа. Опитът на минимализма да я реализира, се сблъсква с основните идеи за ефективността на прекараното време в бизнес света, които се споделят от по-голямата част от населението. В следствие на това техният опит изглежда като асоциален и сектантски, което никога не може да се одобри от бюргерското съзнание.

V. ТРАНСХУМАНИЗЪМ И РАБОТА

1. РАБОТАТА НА „УМНИТЕ“ ХОРА

След предишните индустриални революции, които постигат усъвършенстване на производствените вериги и на технологиите, при четвъртата индустриална революция все повече самите хора са смятани за обект на оптимизация, която визира не толкова повишаването на моралните качества, а на икономическата ефективност на индивида. Смесването на човешката природа с машините изглежда е пътят, който се очертава за това. Тази все по-силно изразена мисъл за оптимизация на човека поставя под въпрос човешкото разбиране за себе си. Литературата се солидаризира с критическия дискурс спрямо оптимизацията на човека и едно от най-знаковите произведения в тази тематика е „Оптимизаторите“ на Тереза Ханиг.

1.1. ТЕРЕЗА ХАНИГ: „ОПТИМИЗАТОРИТЕ“

Тереза Ханиг (1984) превръща труда в основна тема в своите романи „Оптимизаторите“ (2017) и в по-малка степен в продължението му „Несъвършените“ (2019). Темите ѝ са

свързани с бъдещето на дигитализацията и с новите форми на труд. И за този роман не са писани академични анализи.

Действието се развива 2050 г. в Мюнхен. Главният герой Самсон Фрайтаг, който е убеден привърженик на новоустановения политически ред, наречен „оптимална благоикономика“ (Optimalwohlfökonomie), разпространява идеологията му при всеки възможен случай. В тази система държавата е поела всички грижи за гражданите си, при което именно властите определят най-подходящата професия за всеки гражданин. Самсон е точно такъв консултант в службата по заетостта, която е най-важната институция в държавата, тъй като държи съдбините на всички в свои ръце.

В началото на романа героят е образец гражданин с безупречен живот, с приятелка, която също работи, усърден в събирането на социални точки за изкачване в рейтинговата система на държавата, в която всички граждани са оценявани по заслугите си за обществения живот. В хода на романа обаче нещата се обръщат и в най-кратко време животът му е разрушен. Системата показва своята сила и незначителността дори на добре ситуираните индивиди в нея става очевидна. Самсон умира пропаднал и изоставен от всички. След смъртта му той се завръща под формата на андроид, на който е пренесена личността и паметта му. Като такъв Самсон постига култов статус и повежда партията на андроидите, които са подчинили хората, без те да го осъзнават.

Заради съвършенството на роботите, които дори не могат да се отличат външно от хората, огромната маса в това общество е от безработни, но материално осигурени хора, които са изпратени от службата по труда в „контемплация“. Животът им преминава пред екрана във виртуална реалност, където биват подтиквани към консумиране на всякакви продукти. Ясно се показва как тези хора загубват всяка връзка с реалността, включително и реалната представа за собствените си качества и способности, които бъркат със способностите на телевизионните си идоли.

Работата играе централна роля в романа, тъй като тя е дефицитна и малкото, които още работят, са социално отделени от неработещата маса. На пръв поглед изглежда, че отколешната мечта на човека за справяне с трудовата принуда е сбъдната. Материалното благосъстояние, което идва от автоматизацията на икономиката, е разпределено почти по равно между всички. Големи успехи са постигнати и в екологичната политика, благодарение на рестрикциите за консумация на естествено месо, почти пълното изчезване на въглеродните енергоизточници и др., за които сегашното общество може да завижда.

Романът показва, че за този постигнат напредък в човешкото развитие човекът е платил скъпо. В хода на действието става все по-очевидно, че този строй се държи с тоталитарни средства и не прави компромиси дори при най-верните си привърженици, ако някой бъде идентифициран като заплаха. Романът е добър пример за това, че хората нямат шанс при конкуренцията с машините и съответно са изместени от тях не само в трудовия свят, но и от възможността да определят сами собствения си живот, както и този на обществото. Нова, съвсем различна организация на икономиката заменя основаващия се на непрекъснат растеж капитализъм. В оптималната икономика има доста от чертите на неолибералните ценности като мекия контрол, императива за постоянно оптимизиране, прозрачност чрез наблюдение и др. Тази система намалява значително натиска върху индивидите и конкуренцията между тях. На практика в романа се вижда реализирана идеята за безусловния минимален доход, но цената за това е заличаването на разнообразието от идеологии и мнения.

Политическата идеология в това общество е основана единствено на икономическата ефективност и това обезличава всички партии и прави невъзможни разликите в светогледите. Поради изчезването на работническата класа левият спектър е невъзможен, а десният се води не от политически, а от икономически мотиви. Така демокрацията преминава в диктатура на благосъстоянието, която държи населението под хипнозата на забавлението и консуматорството, за да ги управлява по-лесно. Животът на хората в „контемплация“ се оказва ужасен за тях и те деградират в него до проста биологична маса без перспективи да се измъкнат от там. Липсата на структуриращата роля на труда в живота на хората води до депресии, самоубийства и обща фрустрация на безработните.

Сигурността се отразява на моралния ангажимент на човека. В оптимизираното общество усещането за емпатия е съвсем изчезнало. Важи единствено собствената гледна точка. Не свободата, която би трябвало да определя морала и разсъдъчността на хората, а стремежът им към повече социални точки е основният мотив за всички техни действия и политики, които включват клеветничество, предателство, а дори и управлението на смъртта, на която може регламентирано да се помогне, ако човек представлява голям товар за здравната система.

Работното ежедневие в тази система е една поредица от усвоени пози, които героите използват в точно определени ситуации. При това човекът започва да се уподобява на работа, който е водещата фигура при критерия „ефективност“. На работното място има отчужденост и дистанция сред колегите. Близост няма дори в семейния живот.

Една от характеристиките на тази идеология е използването на много и противоречиви послания, което е типично за тоталитарните режими. Те си служат с така наречената „идеологическа несинхронност“ (ideologische Ungleichzeitigkeit). Пропагандират се образованието и квалифицирането, както и идеята за равен старт, които се представят за основните ценности в обществото, а всъщност се налагат все повече работи поради неефективността на хората. Дехуманизацията на обществото се засилва и хората могат да осъзнаят манипулативното въздействие на идеологията върху тях самите, единствено, когато са извън системата, т.е. тя ги е изхвърлила и те формално са пропаднали.

Романът на Ханиг показва зависимостите на обществото на оптимално благосъстояние от тоталитарните средства. Чрез главните герои се предава много нагледно как се активира репресивният апарат, който унищожава хората без никакви скрупули. Тоталното безвластие на индивида в тази система е плашещо и бъдещето на човешкото същество с усъвършенстването на изкуствения интелект се описва песимистично заради непродуктивната незаетост на повечето хора. По тази причина романът представлява предупреждение относно утопичните възжеления за вечно безделие в благосъстоятелно общество и помага да се разпознаят потенциалните опасности от популярни концепции, които се виждат днес като алтернатива на капитализма на растежа.

1.2. БЕНЯМИН ЩАЙН: „REPLAY“

Бенямин Щайн (1970) е един от авторите, които се занимава със собствен бизнес в областта на високите технологии, което го прави пишец от позицията на вътрешен за бранша човек. Централната тема в романа е свързването в мрежа и преместването на човешкия живот във виртуални пространства. Главният герой Ед Розен е създател и пръв потребител на изкуствено око, което има способността да вижда повече от естественото. Посредством него преживяванията на индивида с цялата им емоционална палитра и разтърсваща интензивност се съхраняват на сървърите на фирмата и могат да бъдат пускани отново и отново, така че човек може да избира да изживява своите най-интензивни и щастливи мигове от миналото, вместо да се намира в скучното настояще. Ед Розен се издига до съсобственик на огромната корпорация, чийто продукт се използва от над 70 процента от населението. По този начин той притежава огромна власт, имайки достъп не само до личните данни на потребителите, но и до най-интимните им преживявания.

Изработването на този имплант е революционно, тъй като за първи път индивидуалните преживявания стават повторими, което с видео-, аудио- и фототехнологията не е възможно. Техният код е разгадан и те волево могат да бъдат преживявани отново, което без помощта на технологията е невъзможно. С неимоверното разширяване на полето на рационално достъпното се създава илюзията за щастие, която бързо преминава в истинския резултат от преобръщането на всичко недостъпно в достъпно: празнина и неспособност за смислена връзка с околния свят. За анализа е използвана теорията за резонанса на Хартмут Роза, която изключително добре описва превръщането на всички интеракции и всяко действие в мъртва действителност, лишена от чудодейното въздействие на недостъпното досега. Осъществяването на резонансни преживявания под волеви и технологичен код го превръща в техническо изживяване, в което липсва решаващият елемент на пресътворяването и промяната на личността под влиянието на настъпилата смислена връзка със света, която Роза нарича резонанс.

Описани са стъпките на кариерното развитие на героя и неговото пропадане заради успеха. В анализа са обсъдени характеристики на модерния човек като себеизлагане под порива за транспарентност, свободата на комуникация и свободата на индивида, меката власт на информационното контролно общество и др.

Специално внимание е отделено на способността на отделната личност да продава себе си на пазара на труда и е обсъден бизнес моделът на описаната фирма, която създава дисруптивни технологии. Самият модел не е иновативен, а повтаря вече съществуващи модели от Силициевата долина. При отношенията на собственост, се оказва, че има абсолютна непрозрачност, което е белег на капитала и в други романи от корпуса.

В своя роман Щайн очертава една много мрачна картина на технологичното развитие, в която човек е изцяло в ръцете на големите технологични концерни. Въпреки че това е единственият роман, който не се занимава директно с проблематиката на трудовите процеси, в него също сравнително точно може да се очертае актуалният икономически и организационен модел на New Economy, който се отличава с невъзможността да изключиш сам себе си. Корпоративният свят не се води от стремежа към подобряване на човешкия живот, а за повече печалба, власт и влияние и мениджърите на големите концерни си поставят за цел привличането на повече клиенти, от чиито данни да генерират повече знание.

Заради непрекъснатата свързаност на индивидите помежду им работата може да бъде извършвана без прекъсване. Индивидите в тази система са там без изгледи за спасение или излизане от нея. Включването към безкрайната мрежа, постоянната готовност и

неуморната, непрекъсната работа с възможно по-малко сън изглежда на хората като възможен изход от състоянието на самота, безсмисленост и недоволство от собствения си живот. Дистопичният обрат в романа критикува трансхуманистичната идея, че технологията може да реши всички човешки проблеми и дори гениалното техническо средство за разполагане с миналите преживявания, се оказва като нещо, което убива света и го прави неспособен за преживяване на резонанс. Резултатът е тотално обедняване на човешкия живот, което прави индивида неспособен за истински продуктивна работа и го осъжда на хипнотична пасивност.

2. ПАРОДИИ НА ТРАНСХУМАНИСТИЧНА НАУЧНА ФАНТАСТИКА

Динамичните идентичности са последица на мощното навлизане на бъдещето в нашия живот. То става все по-любим топос за полагане на истории при развлекателната индустрия. Забавна пародия на това бъдеще представляват двата романа „QualityLand“ и „QualityLand 2.0“ на Марк-Уве Клинг.

2.1. МАРК-УВЕ КЛИНГ: „QUALITYLAND“

Романите са изключително популярни и оглавяваха листите на най-продаваните книги и аудиокниги през 2018 и 2020 година. В тях се описва един бъдещ трудов свят, който носи не само дистопични, но и утопични елементи и пряко кореспондира с най-известните футурологични прогнози, предимно тези на Харари и Курцвайл. Клинг моделира един бъдещ свят, в който се проектират основно сегашните тенденции и процеси. Модерната притча е за манипулируемостта и много лесното формиране на малкия човек по време на диктатурата на алгоритмите и на глобализирания капитал. Категорията на умишленото отграничаване и отчуждаване е експлицитно подчертана и е представена много диференцирано. Това е една от силните страни на романите, които са като един вид пародийно изкривено представяне на настоящето.

Двата романа държат подобно на трилогията на кенгуруто да бъдат „дребно изкуство“, (Kleinkunst) и нарочно си играят с всички белези на тривиалната литература. Формално става въпрос за приключенски романи от научната фантастика, чието действие е положено в неопределимо бъдеще, изглеждащо познато на читателя. Технологиите са толкова напреднали, че повечето дейности, които преди са били извършвани от хора,

сега са поети от роботи, които – изрично е указано – вършат работата по-добре от хората. Алгоритмите са станали толкова добри, че въз основа на Big Data се вземат не само решения за съответни действия, но могат да се предвиждат дори желанията на хората, така че те няма нужда да поръчват сами. Стоките от концерн за електронна търговия The Shop сами идват при тях с дронове.

Главната фигура в двата романа се казва Петер Безработен (Peter Arbeitsloser), среднестатистически гражданин без героични качества и стремления, който се превръща в герой, опълчвайки се на неограничената власт на алгоритмите. Той е унищожител на машини по професия, а във втория роман се преквалифицира на машинен терапевт и прави психотерапия на стресирани работи. Той не е удовлетворен от работата и е заплашен от изпадане в групата на безполезните, класа, имаща по-малко от 10 социални точки. Тази точкова система позиционира индивидите в социалната стълбица и ги кара да полагат усилия, за да не изпаднат.

В романа не се наблюдава дуалистичното разделение между машина и човек, в което хората са положителният полюс. По-скоро се описва свят, в който хората устойчиво губят емоционалните и рационални способности да живеят в общество и постепенно пропадат до неорганизирана маса. Върхна точка на това е кандидатирането на робот за президент на държавата, който е най-подходящият и хуманен избор в сравнение на идиотизираните човешки кандидати.

В романите има множество герои, които помагат или се противопоставят на Петер по пътя му към поправяне на грешния му профил. Романът се позовава директно или индиректно на богата палитра от произведения и автори от световната литература, така че авторефлексивният поглед и към самата литературна система е наличен.

Директно са назовани неолибералните политики и ценности, които са пародирани и сатирично критикувани в различни моменти от действието. Трудовият свят играе централна роля в двата романа. Темата се появява в отделни части на романите и е представена под формата на дълги разговори, които имат поучителен тон и най-често са изговаряни от един от героите, който живее откъснато от останалото общество. Показано е превръщането на държавите във фирми, които се управляват по този изцяло икономически модел и това води както и при други романи до дехуманизиране на обществото, което губи своя демократичен характер. Това е поредният пример за трагикомичния резултат от трансхуманистичната претенция, че всички проблеми може да имат техническо решение.

Идеологията на дигиталната глобализация се насочва изцяло към бъдещето и оперира основно с категорията на забравянето, което е идеологически инструмент за произвеждане на „фалшиво съзнание“ чрез идеологическата несинхронност. Липсата на синхронност е невидима за потърпевшите от съответната идеология и помага на властващата идеология да манипулира успешно хората чрез несъвместимостта на остарели идеи, които се издигат като знаме и за които има консенсус, че са добри, и реалността, която няма нищо общо с тях. Това е класически пример за подобна несинхронност. В анализа на творбите се показва, как старата репутация на труда като ценност и работните места като фетиш на либералната икономика се използват като инструмент за икономическо оптимизиране както и за идеологическо заслепяване.

Освен това прекъснатата връзка с миналото не може да произведе адекватен разказ за себе си и реалността.

Клинг тематизира възникването на безполезните хора, силно разколебани поради съзнанието за непотребност както за обществото, така и за себе си. Текстът изтъква работата като първостепенен фактор за формирането на идентичността, което завършва в гротеска. Романите дават два разказа за труда: единият е песимистичен. В него работата, която все още е достъпна за една част от хората, се характеризира с безсмислие и почти не може да изпълнява функцията си да формира идентичност, въпреки че формално все още го прави. Всичко това води до пропадането на човека в единствената роля на консуматор. Вторият разказ е по-оптимистичен. В него има утопични черти и се отнася до изчезването на работата, което се застъпва както от главния герой, така и от новоизбрания президент андроид, който пледира за въвеждането на безусловен минимален доход.

Темата за генетичната модификация на хората е застъпена и в този роман и за оправданието ѝ отново служи аргументът за реализацията на трудовия пазар, въпреки че е ясно, че такава реализация няма да има. Генномодифицираните хора са осмени, тъй като основната им характеристика е тяхното богатство, придружавано от очевидната им тъпота. Това са предпоставки, които не могат да премахнат безсмислието и отчуждението на работното място, а само ги задълбочават. Организационният модел на описаната корпоративна култура е модерният меритократичен модел, който зальгва участниците в него, че е постмодерен плуралистичен модел на принципа на семейството. В романа се наблюдава почти пълното сливане между работа и личен живот и декларативно отношенията в корпорацията се описват като семейни.

Романите на Клинг се занимават с важни теми от трудовия свят на бъдещето, в които са включени централните проблеми на работата днес. Познанието, до което водят романите, е преди всичко свързано с феномена на идеологическата злоупотреба с понятието за работа и незначителността на човека, чиято идентичност се е откъснала от труда. Романът насочва към множество социални грапавини чрез средствата на пародията и помага на читателя да получи ново знание за същността на неолибералния свят.

VI. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. ОБОБЩЕНИЕ

Изключителното значение на работата в човешкия живот, която играе ролята на най-важното средство за обществено позициониране на индивида, определя и растящия интерес към трудовите светове, които изглеждат застрашени при промените в епохата на дигитализацията. Процесите на фундаментални промени в организацията на работата се изследват не само от социалните науки и философията, но са и популярна тема в немскоезичната литература. Литературните произведения обрисуват трудовите отношения в днешно време и в близкото бъдеще, като обръщат внимание на въздействието на новите модели на организация на работата и засягат важни въпроси като себerealизацията или самоунищожението чрез работа. В рамките на изследването се засягат много въпроси, отнасящи се към историята, настоящето и бъдещето на работата, така че да се получи една възможно най-богата панорама на различните трудови светове, които се оказват централни топови за разгръщане на човешкото съществуване.

Трудовите отношения през 21. век се разгръщат в общество, чиито принципи се определят от неолибералната концепция за пазарната икономика. В нея експлоатацията отвън от времето на класическия капитализъм е заместена от свободно избраната и интернализирана самоексплоатация, което радикално променя подхода към проблемите на съвременните трудови отношения. Марксовият анализ на капитализма, който трябва да доведе до осъзнаване на експлоатацията от работническата класа и нейното активизиране срещу нея, тук не може да се приложи, което беше засегнато многократно в текста и онагледено с много примери от произведенията.

По тази причина изследването се основава на две концепции, които са далече от подхода на класовата борба: Системната теория на Луман и концепцията за симптоматичното четене на Луи Алтюсер. Схващането на Луман за автономията на социалните системи постановява, че те не могат да бъдат управлявани отвън, а се поддържат и развиват единствено от комуникацията и операциите в рамките на самата система. Следователно те не могат да бъдат повлияни от отделни личности, класи или обществени групи. Анализът на трудовите светове с техните вътрешни конфликти се полага върху тази концепция и не се стреми да идентифицира конкретен виновник или отговорен субект за съществуващото положение, срещу когото може да се води борба, а се насочва към осъществяваните в системата комуникационни актове, които са показани във възможно най-голяма пълнота. Анализът на отделните литературни текстове показва ясно колко остаряла и неадекватна е станала марксистическата класова борба и целият социалистически дискурс от 19. век. Поради това за анализа се използват теоретичните постановки на Жил Делёз, Жан Бодриар и Луи Алтюсер или по-нови критически изследвания върху неолибералната идеология от Хартмут Роза, Улрих Брьоклинг, Юлиан Нида-Рюмелин, Бюнг-Чул Хан и Рихард Давид Прехт. Във фикционалните общества се открива както съответствие с техните тези, така и тяхното концептуално продължение. Именно приемането на литературата като отделна социална система в смисъла на Лумановата системна теория помага да се разграничат наблюденията върху трудовия свят не само от системата на икономиката и на политиката, но и от тази на науката.

С помощта на системната теория се привеждат аргументи в подкрепа на това, че единствено изкуството може да свърже сферата на големите, общи за всички индивиди процеси със сферата на индивидуалната емоционалност на човека. Именно чрез литературата тя става споделима с читателя. Така литературата стига по-далеч от научните текстове, които не съумяват да интегрират индивидуалната сфера в теориите. С тези две сфери – на общото и на индивидуалното – литературата като социална система произвежда едно наблюдение за света, което или е авторефлексивно (както в пародиите), или създава образ на външни системи, който чрез смяната на перспективата успява да покаже така наречените „слепи петна“ от наблюденията на другите системи. Разкриването на тези невидими сфери се случва в изследването чрез концепцията за симптоматичното четене на Луи Алтюсер, описана в точка 2.3. на уводната глава. Анализите на различните наративи за труда се позовават на наличната при Луман концепция на растящата комплексност на системите на обществото, която парадоксално

се стреми към редуциране на комплексността. При подробно описаните обществени промени концепцията за растящата комплексност намира израз във все по-специализираните професии, чийто смисъл постепенно се губи, и това е проблематично. По този начин изборът на теориите на Луман и Алтюсер не като инструмент за анализ, а като теоретична основа на интерпретациите, се оказва изключително продуктивен.

Изложени са различни концепции от миналото, настоящето и за бъдещето на работата, които обясняват възникването на идейната им основа и въздействията на техните форми на организация върху обществото и върху отделния индивид. Описана е ролята на работата при големи исторически разломи, както при прехода от телесна към дисциплинарна власт, респективно от дисциплинарно към контролно общество. Тези цезури водят до нови форми на организиране на човешкото сътрудничество, така че възникват структури, които са детайлно изложени в хода на изследването.

Анализът на седемнадесетте заглавия от тринадесет немскоезични автори и авторки води до една обхватна картина на различните аспекти на трудовите светове, при което всяко произведение представя една отделна фасета от трудовите отношения, която осветява останалите неосъзнати части от реалността. Въз основа на много примери се показва, че фикционалните произведения оперират нагледно с конкретни фигури, които помагат на читателя да отнесе това наблюдение не само към външния свят, но и към себе си. Опитът, извлечен от преживяването на индивидуална емоционалност, формира фундамента на читателската авторефлексивност.

Изследваните текстове показват, че авторите не разглеждат работата в контекста на така наречения „социален въпрос“, който пледира за по-справедливо разпределение на изработените печалби и тематизира експлоатацията на индивида. Те се концентрират по-скоро върху феномена на доброволната самоексплоатация и на постоянното себеоптимизиране, които се интернализират по време на социализацията като най-голяма ценност чрез нерепресивните идеологически държавни апарати като семейство, училище, университет и т.н.. Изискваните компетентности в днешния свят като гъвкавост, издръжливост на натоварвания, иновативност, креативност, способност за екипна работа, ентузиазъм при изпълнение на задачите, свързаност в мрежа, ефективно управление на времето и др. без изключение са подложени на критика в произведенията. В тази връзка въз основа на различни наративни мотиви в изследването се проследява преходът от субект към проект. Отделният човек се превръща в предприемач, чийто най-важен проект е самият той, и този проект непрекъснато се нуждае от оптимизиране, за да отговори на изискванията на пазара. Това се установява като водеща тема на

романите. Произведенията разкриват широк спектър на работа по оптимизирането на Аза, която не засяга само професионалните умения, но включва и външността на човека. Всички текстове разкриват много добре как оформеният от идеологията субект се превръща в продукт, който се продава, бива употребен и в крайна сметка изхвърлен, когато силите му свършат. Драматичността на тази поредност се подчертава от отделните анализи.

Централна тема в цялото изследване е обстоятелството, че съвременният работещ е винаги на разположение. Докато работниците във фабриките от миналото продават работната си сила само в рамките на работното време, днешният работник е завладян от работата си без прекъсване. Тази обсебеност от работата е едно от средствата за идеологическото подчинение на човека в контролното общество, за което също са дадени примери от повечето романи. Чрез съдбите на героите става очевидно, че меритокрацията, която с дадената свобода на индивида конституира и отговорността за принесеното постижение като индивидуален, частен въпрос, има тежки последствия върху индивида. Многократно се онагледява с примери от текстовия корпус, че човекът като оформен от външни сили продукт, е изложен на безмилостна конкуренция. Това схващане за човешкото като капиталистически ресурс, както се показва в анализа на отделните текстове, води без изключения до психически и понякога и до телесни срывове на героите, които попадат в един безсмислен живот и трябва да търпят една незадоволителна и отчуждена трудова среда.

Общото между всички текстове е, че работата в 21. век не служи за осигуряването на физическото съществуване на работещия, а за задоволяването на социалния му инстинкт за реализация. Творбите, които се анализират в трета глава, се фокусират върху описанието на работата в офис като дейност, осигуряваща добро социално позициониране, но в много случаи е изпразнена от смисъл и се формира собствена ритуалистика за постигане на повече значимост. Подробно се обсъждат текущите процеси на прекодиране, които превръщат работата в хиперреалност или в симулация на реалния свят. Подобни елементи има във всички романи, които са разгледани в трета глава. Като най-типични примери за това могат да бъдат посочени романите „Маями пънк“ от Хуан Гузе, „Когато умираме“ от Ернст-Вилхелм Хендлер и „Корабът, който пеейки плава по пътя си“ на Филип Шьонталер и трилогията за кенгуруто от Марк-Уве Клинг.

Само един роман, „Оптимизаторите“ на Тереза Ханиг, създава нов обществен ред, който не следва принципите на свободния пазар, а съумява да се справи с несправедливото

разпределение на богатата и огромното социално неравенство. Тази нова система обаче не може да се приеме като бъдеща алтернатива на сегашния модел, тъй като се основава върху силен социален контрол и следене, които водят до деперсонализация и поробване на индивида. Освен този дистопичен опит сред разгледаните произведения няма други проекти на нова форма на организация на труда.

Оформеното като екскурс наблюдение (четвърта глава) относно миналите и настоящите утопични представи за преодоляване на принудата за работа води до извода, че утопичните идеи, доколкото те се оказват реализирани в литературните произведения, са изключително критични и преминават в дистопична стилистика. Това доказват романите „Оптимизаторите“, „QualityLand“ и „Училище за безработни“, но в по-ограничен обем това важи и за другите текстове, които не виждат в преодоляването на материалната принуда към труд спасение за човека, а по-скоро задълбочаване на психическото натоваване заради властващото чувство на непотребност.

В пета глава изследването се фокусира върху проблема за технически оптимизирания човек, чиято работа е точно толкова празна, отчуждена и безполезна, колкото и на неоптимизирания. Анализът на трите романа в тази част води до извода, че авторите не виждат повод за оптимизъм и в трансхуманистичните технологични утопии, като обрисуват технологичните общества в тъмни краски. В хода на изследването се установи, че литературните произведения представляват различен разказ на широко пропагандираните ценности на New Economy, които се радват на широко обществено приемане и играят водеща роля в образователната политика и в рамките на трудовия пазар. Така литературата предупреждава за опасностите на този доминиран от икономическия дискурс свят и поставя въпроси за същността на обществото и ролята на човека в него.

2. ПРИНОСИ

1. Принос на настоящото изследване е фокусирането върху актуална общественоразнозначима тематика, която директно засяга не само живота на отделните индивиди, но и формирането на обществени структури и обуславя възникването на нови културни практики, които могат да бъдат проследени в изследването.
2. Анализът на трудовите отношения стъпва върху теорията на Луман за автопоейзисните системи и върху идеята за всепроникващата идеология на Алтјусер, която многократно е показана в литературните интерпретации. Подобен подход към

трудовете отношения не е бил използван в досегашните изследвания на литературните текстове. Благодарение на тази теоретична рамка става видима и ролята на изкуството, в частност на литературата, за придобиване на познание върху обществените процеси.

3. Централният принос на изследването е в подробния анализ на литературните текстове, преобладаващата част от които са анализирани за първи път с оглед на този тематичен фокус. Тази студия поставя начало на академичното изследване на тези автори. Академични студии има единствено върху работата при Катрин Рьогла, отчасти върху Джон фон Дюфел, Терезия Мора, Филип Шьонталер и Ернст-Вилхелм Хендлер, но при тях те засягат проблема за труда или много ограничено или никак. Според моите библиографски проучвания за голяма част от по-новите текстове настоящите интерпретации представляват първи изследвания въобще. Това се отнася за текстовете на Марк-Уве Клинг, Хуан Гузе, Тереза Ханиг, Йоахим Целтер, Франк Якубцик и Том Цюрхер.

4. Дисертацията прави обширен културноисторически преглед на миналите и настоящите наративи за труда, като представя и утопичните визии за преодоляване на принудата за труд при знакови текстове от последните три века. Тази нелесна за организиране обхватност на представянето на наративите на труда е без аналог в досегашната литература. Тя дава изчерпателна представа за съществуващите прогнози и представи за развитието на трудовия пазар и реалните им въздействия върху индивидите, общественото устройство и измеренията на властовите отношения. Всичко това придава на изследването голяма информативна стойност, с което то може да представлява интерес и за по-широка публика.

3. ПЕРСПЕКТИВИ ЗА БЪДЕЩИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Наред с многото фасети на трудовете светове, които бяха обрисувани, значими въпроси останаха незасегнати. Те спадат основно към сферата на литературната социология и изискват други методи на изследване. Става дума за въздействието на литературните дискурси в рамките на обществото и за тяхната свързаност с различни идеологии – много широко поле, което може да бъде предмет на други изследвания върху литературните светове на труда. Сигурно е, че художествената литература радикално се отличава от специализираната литература за личностно самоусъвършенстване, която заедно с бранша за преквалификация, обучение и допълнително образование на кадрите е моторът

за инфилтриране на неолибералната идеология на New Economy сред широките маси. Художествената литература се дистанцира от тях изцяло. Би било интересно да се изследва дали има подобни дискурсивни различия в рамките на самата художествена литература. В тази връзка си струва да се изследва въпросът за различното функционализиране на литературните наративи в така наречената „висока“ и „тривиална“ литература, които имат различна читателска публика и отчасти различни послания. Въпросът за отношението на развлекателното изкуство към властта и идеологическите окраски на това отношение е изключително любопитен, но не може да получи отговор единствено чрез литературоведски средства и методи. Той изисква не само интердисциплинарното сътрудничество на различни науки, но и богат емпиричен масив от данни, който да съдържа както маркетингови статистики и динамиките на пазара като поглед върху продажбите на отделни книги, така и оценка на читателските реакции и влиянието на тези произведения при образуването на лично и обществено мнение. Особено чрез използване на алгоритми и на Big Data от интернет на нещата Web 3.0, това би могло в бъдеще да бъде обект на интердисциплинарни научни проекти, които да хвърлят светлина върху влиянието на литературата върху човека.

Въпросът за целесъобразността на подобен проект обаче от гледната точка на литературознанието би могъл да бъде също толкова легитимен, тъй като пълното разбиране, респ. контролът върху психологичните механизми на въздействие на литературата върху хората би принизило фикционалните медии до инструмент за създаване на обществено влияние, което ще доведе до промяна на същността на литературата като изкуство на словото. Автоматизацията на „литературното производство“ и възникване на пазарно ориентирана, адаптирана към всеки конкретен читател литература е показана в романите на Клинг („QualityLand“ и „QualityLand 2.0“) и би могла да представлява самостоятелно поле за изследване, което напуска сферата на трудовите светове.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА В АВТОРЕФЕРАТА

- Althusser, L. (2010). *Ideologie und ideologische Staatsapparate. Über die Reproduktion der Produktionsbedingungen*. Hamburg, Deutschland: VSA-Verlag, E-Book.
- Althusser, L., & Balibar, E. (1972). *Das Kapital lesen I*. Reinbeck bei Hamburg: Rohwolt Taschenbuch Verlag.
- Augè, M. (2019). *Die Zukunft der Erdbewohner. Ein Manifest*. Berlin: Matthes & Seitz, E-Book.
- Balint, I. (2018). *Opus und labor: Arbeit in autobiographischen und biographischen Erzählungen*. Essen: Klartext Verlag.
- Balint, I., Nusser, T., & Parr, R. (2017). *Kathrin Röggla*. München: Richard Boorberg Verlag, Edition text + kritik.
- Baudrillard, J. (1978). Die Präzession der Simulakra. In J. Baudrillard, *Agonie des Realen* (S. 7-71). Berlin: Merve Verlag.
- Baudrillard, J. (2005). *Der symbolische Tausch und der Tod*. Berlin: Matthes & Seitz.
- Bauman, Z. (2017). *Retrotopia*. Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Benjamin, W. (1991). Kapitalismus als Religion. In W. Benjamin, *Fragmente vermischten Inhalts. Zur Geschichtsphilosophie, Historik und Politik. Gesammelte Schriften, Bd. 6* (S. 100-103). Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Berghahn, K., & Müller, W. (1979). Tätig sein, ohne zu arbeiten? Die Arbeit und das Menschenbild der Klassik. In R. Grimm, & J. Hermand, *Arbeit als Thema in der deutschen Literatur vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (S. 51-73). Königstein: Athenäum Verlag.
- Bergmann, F. (2004). *Neue Arbeit, neue Kultur*. Freiamt im Schwarzwald: Arbor Verlag.
- Bogdal, K.-M. (1999). *Historische Diskursanalyse der Literatur*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

- Bommers, M., & Tacke, V. (2001). Arbeit als Inklusionsmedium moderner Organisationen. Eine differenzierungstheoretische Perspektive. In V. T. (Hg.), *Organisation und gesellschaftliche Differenzierung* (S. 61-84). Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Bräker, U. (1991). Lob der nützlichen Arbeit. In W. Asholt, & W. Fähnders, *Arbeit und Müßiggang 1789 bis 1914. Dokumente und Analysen* (S. 53). Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Bröckling, U. (2020). *Postheroische Helden. Ein Zeitbild*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Brose, H.-G. (2008). Hauptsache Arbeit! Aber nur im wirklichen Leben? In K.-S. Rehberg, *Die Natur der Gesellschaft. Verhandlungen des 33. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Kassel 2006* (S. 1490-1502). Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Buggeln, M. M. (2014). *Arbeit im Nationalsozialismus*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, E-Book.
- Butler, J. (2001). *Psyche der Macht. Das Subjekt der Unterwerfung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Deleuze, G. (25. 11 1998). *Postskriptum über die Kontrollgesellschaften*. Von Nadir Archiv: <https://www.nadir.org/nadir/archiv/netzkritik/postskriptum.html> abgerufen
- Distelhorst, L. (2014). *Leistung. Das Endstadium der Ideologie*. Bielefeld: transcript Verlag.
- Eggerstorfer, W. (1988). *Schönheit und Adel der Arbeit. Arbeitsliteratur im Dritten Reich*. Peter Lang: Frankfurt am Main.
- Foucault, M. (2003). Geschichte der Biopolitik. In M. Foucault, *Schriften, Bd. 3* (S. 1020-1028). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Fraunholz, U., & Woschech, A. (2012). *Technology Fiction. Technische Visionen und Utopien in der Hochmoderne*. Bielefeld: transcript .
- Freund, W. (1981). *Die literarische Parodie*. Stuttgart: Metzler Verlag.
- Friedman, T. L. (2008). *Die Welt ist flach. Eine kurze Geschichte des 21. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch.

- Friedrichs, J. (2015). *Wir erben. Was Geld mit Menschen macht*. Berlin: Berlin Verlag.
- Geisen, T. (2011). *Arbeit in der Moderne. Ein dialogue imaginaire zwischen Karl Marx und Hannah Arendt*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien.
- Gentry, F. G. (1979). Arbeit in der mittelalterlichen Gesellschaft. In R. Grimm, & J. Hermand, *Arbeit als Thema in der deutschen Literatur vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (S. 3-28). Königstein: Athenäum Verlag.
- Geramanis, O., & Hutmacher, S. (2018). *Identität in der modernen Arbeitswelt : neue Konzepte für Zugehörigkeit, Zusammenarbeit und Führung*. Wiesbaden: Springer Gabler Verlag.
- Göpel, M. (2020). *Unsere Welt neu denken. Eine Einladung*. Berlin: Ullstein, Ebook.
- Gorz, A. (2009). *Auswege aus dem Kapitalismus. Beiträge zur politischen Ökologie*. Zürich: Rutpunktverlag.
- Grimm, R., & Hermand, J. (1979). *Arbeit als Thema in der deutschen Literatur vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Königstein: Athenäum Verlag.
- Gruppe Krisis. (09. 06 1999). Manifest gegen die Arbeit. *Zeitschrift Krisis - Beiträge gegen die Warengesellschaft*, S. <http://www.krisis.org/1999/manifest-gegen-die-arbeit/>. Von Zeitschrift Krisis: <https://www.krisis.org/1999/manifest-gegen-die-arbeit/> abgerufen
- Gruppe Krisis. (18. 06 2019). Das Manifest gegen die Arbeit. Zwanzig Jahre später. . *Krisis*, S. <https://www.krisis.org/2019/das-manifest-gegen-die-arbeit-zwanzig-jahre-spaeter/>.
- Habermas, J. (1997). *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Han, B.-C. (2015). *Müdigkeitsgesellschaft: Fröhliche Wissenschaft*. Berlin: Matthes & Seitz.
- Händler, E. W. (1. 10 2019). *S. Fischer Verlage*. Von Das Geld spricht: <https://www.fischerverlage.de/buch/ernst-wilhelm-haendler-das-geld-spricht-9783103974515> abgerufen
- Hannig, T. (2017). *Die Optimierer*. Köln: Bastei Entertainment, eBook Edition.
- Harari, Y. N. (2018). *21 Lektionen für das 21. Jahrhundert*. München: C.H. Beck Verlag, E-Book.

- Harari, Y. N. (2018). *Homo Deus. Eine Geschichte von Morgen. Ebook Edition*. München: C.H. Beck Verlag.
- Herkommer, S. (2004). *Matamorphosen der Ideologie*. Hamburg: VSA-Verlag.
- Herzog, L. (2019). *Die Rettung der Arbeit. Ein politischer Aufruf*. Berlin: Hanser Verlag.
- Hohendahl, P. U. (1979). Soziale Rolle und individuelle Freiheit. Zur Kritik des bürgelirchen Arbeitsbegriffs in Fontanes Gesellschaftsromanen. In R. Grimm, & J. Hermand, *Arbeit als Thema in der deutschen Liteatur vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (S. 73-101). Königstein: Athenäum Verlag.
- Honneth, A. (2005). *Verdinglichung. Eine anerkennungstheoretische Studie*. Fraunkfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Hüser, F. M. (1966). *Aus der Welt der Arbeit. Almanach der Gruppe 61 und ihrer Gäste*. Neuwied und Berlin: Luchterhand.
- Kingwell, M. (2017). Die Arbeitslüge. In P. Magazin, *Macht Arbeit glücklich?* (S. 14-18). Stuttgart: Reclam.
- Kinnert, D., & Bielefeld, M. (2021). *Die neue Einsamkeit: Und wie wir sie als Gesellschaft überwinden können*. Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag.
- Kling, M.-U. (2011). *Das Känguru Manifest. Der Känguru Chroniken zweiter Teil*. Berlin: Ullstein Verlag, Ebook.
- Kurzweil, R. (2016). *Die Intelligenz der Evolution*. Köln: Kiepenheuer & Witsch Verlag Ebook.
- Lafargue, P. (2015). *Das Recht auf Faulheit. Mit einem Kommentar von Stephan Lessenich*. Köln: Anakonda Verlag.
- Laloux, F. (2015). *Reinventin Organisations. Ein Leitfaden zur Gestaltung sinnstiftender Formen der Zusammenarbeit*. München: Franz Vahlen.
- Lüdke, M. (2006). Der Global Player kommt aus Niederbayern. Ernst-Wilhelm Händler erzählt die Comedie humane des 21. Jahrhunderts. In L. Hagestedt, & J. Unseld, *Literatur als Passion* (S. 161-171). Frankfurt am Main: Frankfurter Verlangsanstalt.

- Luhmann, N. (1997). *Die Kunst der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Luhmann, N. (1998). *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Luhmann, N. (2017). *Die Realität der Massenmedien*. Wiesbaden: Springer Verlag.
- Luhmann, N. (2019). *Schriften zur Organisation, Bd. 3*. Wiesbaden: Springer VS.
- Luhmann, N., & Fuchs, P. (1989). *Reden und Schweigen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Marx, K., & Engels, F. (2016). *Die deutsche Ideologie*. Berlin: Hofenberg Verlag.
- Morozov, E. (2013). *Smarte neue Welt. Digitale Technik und die Freiheit des Menschen*. München: Karl Blessing Verlag, ePub.
- Nida-Rümelin, J. (2011). *Die Optimierungsfalle. Philosophie einer humanen Ökonomie*. München: Irisana eBooks.
- Nietzsche, F. (2004). Muße und Müßiggang. In W. Schneider, *Enzyklopädie der Faulheit. Ein Anleitungsbuch* (S. 63-65). Frankfurt am Main: Eichborn-Berlin.
- Opitz, M. (13. 1 2003). Eiskalte Geschichten von Gier und Geld. *Financial Times Deutschland*.
- Pehlke, M., & Lingfeld, N. (1970). *Roboter und Gartenlaube. Ideologie und Unterhaltung in der Science-Fiction-Literatur*. München: Hanser Verlag.
- Precht, R. D. (2018). *Jäger, Hirten, Kritiker. Das Ende der Leistungsgesellschaft*. München: Wilhelm Goldmann Verlag, E-Book.
- Precht, R. D. (2020). *Künstliche Intelligenz und der Sinn des Lebens*. München: Wilhelm Goldmann Verlag.
- Redecker, E. v. (2020). *Revolution für das Leben. Philosophie der neuen Protestformen*. Frankfurt am Main: Fischer E-Book.
- Reichert, R. (2014). *Big Data. Analysen zum digitalen Wandel von Wissen, Macht und Ökonomie*. Bielefeld: transcript.
- Rifkin, J. (2005). *Das Ende der Arbeit und ihre Zukunft. Neue Konzepte für das 21. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

- Röggla, K. (2010). *das stottern des realismus. fiktion und fingiertes. ironie und kritik*. Paderborn: PUR 122.
- Roth, S. (2014). *Die zehn Systeme. Ein Beitrag zur Kanonisierung der Funktionssysteme*. Kiel und Hamburg: ZBW - Deutsche Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaften, Leibniz- Informationszentrum Wirtschaft.
- Russel, B. (1950). *Lob des Müßiggangs*. Wien: Zsolnay Verlag.
- Sassen, S. (1996). *Metropolen des Weltmarkts. Die neue Rolle der global cities*. Frankfurt am Main/ New York: Campus Verlag.
- Sassen, S. (2000). *Machtbeben. Wohin führt die Globalisierung?* Stuttgart - München: Deutsche Verlagsanstalt.
- Schäfer, M. J. (2013). *Die Gewalt der Muße Wechselverhältnisse von Arbeit, Nichtarbeit, Ästhetik*. Zürich. Berlin, Deutschland: Diaphanes.
- Schlegel, F. (2004). *Lucinde*. o.A.: eBOOK Bibliothek.
- Schneider, W. (2004). *Enzyklopädie der Faulheit. Ein Anleitungsbuch*. Frankfurt am Main: Eichborn Berlin.
- Sill, O. (2001). *Literatur in der funktional differenzierten Gesellschaft. Systemtheoretische Perspektiven auf ein komplexes Phänomen*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Solomon, J. L. (1979). Die Parabel vom Verlorenen Sohn. Zur Arbeitsethik des 16. Jahrhunderts. In R. Grimm, & J. Hermand, *Arbeit als Thema in der deutschen Literatur vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (S. 29-50). Königstein: Athenäum Verlag.
- Stuhlfauth-Trabert, M. (2017). *Seit Jahrzehnten "fünf nach zwölf". Ökologisches Bewusstsein in Werken von Günther Grass, Andreas Maier, Christine Büchner, Kathrin Röggla und Ilija Trojanow*. Würzburg: Ergon Verlag.
- Suvin, D. (1979). *Poetik der Science Fiction. Zur Theorie und Geschichte einer literarischen Gattung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag .
- Tirnthal, J. (04. 09 2019). *Das symptomatische Leiden*. Von Kritisch Lesen: <https://kritisch-lesen.de/rezension/das-symptomatische-leiden> abgerufen

- Tomsic, S. (2015). *The Capitalist Uncounscious. Marx und Lacan* . London: Verso.
- Trommler, F. (1979). Die Nationalisierung der Arbeit. In R. Grimm, & J. Hermand, *Arbeit als Thema in der deutschen Literatur vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (S. 102-124). Königstein: Athenäum Verlag.
- Veblen, T. (1960). *Theorie der feinen Leute. Eine ökonomische Untersuchung der Institutionen*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Weber, M. (2016). *Die protestantische Ethik und der "Geist" des Kapitalismus*. Wiesbaden: Springer VS.
- Wilde, O. (2017). *Die Seele des Menschen im Sozialismus. Ein Essay*. Hamburg: Edition Nautilus.